

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Στέφανος Παπαγεωργίου, Παντειακό «όχι» στο ρατσισμό Ν. Σαρρή • **Αναστασία Λαζαρίδου**, Γιατί δεν πρέπει νά γίνει τό νέο Μουσείο Ἀκρόπολης • **Γιώργος Φαράκλας**, Δέκα μικροί μπαντουβάδες • **Βασίλης Ζουναλῆς**, Ἡ Ψωροκώσταινα • **Ἐλένη Περδικούρη**, Ἀγώνας γιά ἐθνική ἀπελευθέρωση ἢ γιά δημοκρατία; • **Βασίλης Ζουναλῆς**, Γιατί; • **Ἄγγελος Ἐλεφάντης**, Τό ἀόρατο («Στέλδ») Imperium τῶν ΗΠΑ • **Γιώργος Μαργαρίτης**, Ἐνας βαλκανικός πόλεμος καί πάλι... • **Ἀλέξης Ἡρακλείδης**, Ἑλληνοτουρκικά: «Ἀντίσταση ἢ ὑποταγή»; • **Παῦλος Κλαυδιανός**, Ἡ πώληση τῆς Ἴονικῆς. Τό πρῶτο βῆμα • **Χαράλαμπος Γολέμης**, Οὔτε μύγα στό σπαδί τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ • **Λήδα Καζαντζάκη**, Ἡ παραίτηση Λαφονταίν. Παιχνίδι μέ σημαδεμένα χαρτιά • **Ἀνδρέας Πανταζόπουλος**, ΠΑΣΟΚ: Τό δύσκολο συμβόλαιο • **Γιώργος Σταδάκης**, Γιά τό δέμα Ὀτσαλάν • **Βάσω Ψιμούλη**, Σοῦλι καί Σουλιῶτες • **Θεόδωρος Παπαθεοδώρου**, «Ἀδῶι τοῦ αἵματος» • **Ἀδριανή Δημακοπούλου**, Γιά τήν ἀνάσταση τῶν σωμάτων • **Μιχάλης Πιερῆς**, Ἡ χρήση τῆς «εὐτοπίας» σπὸν Σολωμό καί σπὸν Κορνάρο • **Ἐλένα Κουτριάνου**, Τά «ἀνοιχτά χαρτιά» καί τά κλειστά περιοδικά • **Κώστας Βούλγαρης**, Ἀπό τίς τελευταῖες ἐκδόσεις

Μηνιαία Ἐπιθεώρηση • Μάρτιος 1999 • τεῦχος 62 • δρχ. 1000

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Μάρτιος 1999
τεύχος 62 • δρχ. 1000

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Έλλάδα
Έτήσια (12 τεύχη): 10.000 δρχ.
Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 5.000 δρχ.
Φοιτητική (12 τεύχη): 7.500 δρχ.
Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 15.000 δρχ.

Ευρώπη

Έτήσια (12 τεύχη): 12.000 δρχ.

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 15.000 δρχ.

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης
Έθνική Τράπεζα της Ελλάδος
υποκ. Πλατεία Μητροπόλεως 146
αριθ. λογ. 403988-23

ή

μέ ταχυδρομική επίταγή
στή διεύθυνση του περιοδικού

ΕΚΔΟΤΗΣ-ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης
Κέκροπος 2 Αθήνα 10558
τηλ. 3239.645 • FAX 3227.706
Έκτύπωση: Αφοί Χρυσσοχού
Στυμφαλίας 8,
Περιστέρι, τηλ. 5719937

ΔΙΑ ΓΥΜΝΟΥ ΟΦΘΑΛΜΟΥ

Στέφανος Παπαγεωργίου, Παντειακό «όχι» στό ρατσισμό Ν. Σαρρή	5
Άναστασία Λαζαρίδου, Γιατί δεν πρέπει νά γίνει τό νέο Μουσείο Ακρόπολης	6
Γιώργος Φαράκλας, Δέκα μικροί μπαντουβάδες	8
Βασίλης Ζουναλής, Ή Ψωροκώσταινα	9
Έλένη Πεردικούρη, Άγώνας για έθνική άπελευθέρωση ή για δημοκρατία;	10
Βασίλης Ζουναλής, Γιατί;	11
<hr/>	
Άγγελος Έλεφάντης, Τό «άόρατο» («Στέλθ») Imperium τών ΗΠΑ	13
Γιώργος Μαργαρίτης, Ένας βαλκανικός πόλεμος καί πάλι	16
Άλέξης Ήρακλείδης, Έλληνοτουρκικά: «Άντίσταση ή ύποταγή»;	18
Παύλος Κλαυδιανός, Ή πώληση τής Ίονικής. Τό πρώτο δήμα	22
Χαράλαμπος Γολέμης, Ούτε μύγα στό σπαθί του νεοφιλελευθερισμού	24
Λήδα Καζαντζάκη, Ή παραίτηση Λαφονταίν παιχνίδι μέ σημαδεμένα χαρτιά	26
Άνδρέας Πανατζόπουλος, ΠΑΣΟΚ: Τό δύσκολο συμβόλαιο	28
Γιώργος Σταθάκης, Για τό θέμα ΊΟτσαλάν	31
Βάσω Ψιμούλη, Σούλι καί Σουλιώτες	38
Θεόδωρος Παπαθεοδώρου, «Άθώοι του αίματος»	42
Άδριανή Δημακοπούλου, Για τήν άνάσταση τών σωμάτων	45

ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΓΝΩΡΙΖΩ

Μιχάλης Πιερός, Ή χρήση τής «εὐτοπίας» στόν Σολωμό καί στόν Κορνάρο	55
Έλένα Κουτριάνου, Τά «άνοιχτά χαρτιά» καί τά κλειστά περιοδικά	59
Κώστας Βούλγαρης, Άπό τίς τελευταίες εκδόσεις	63

Παντειακό «ὄχι» στό ρατσισμό Ν. Σαρρή

Εὐτυχῶς δέν πέρασαν ἀσχολίαστες ἀπό τήν πανεπιστημιακή κοινότητα οἱ ρατσιστικές ἀπόψεις τοῦ Νεοκλή Σαρρή, ὁ ὁποῖος, συλλήβδην, χαρακτηρίζει τόν τουρκικό λαό ὡς «αἰμοβόρα ζῶα». Τό Τμήμα Πολιτικῆς Ἐπιστήμης τοῦ Παντείου Πανεπιστημίου μέ ὁμόφωνη ἀπόφαση ἐπιχειρεῖ νά ἀποκαταστήσει τό κύρος τῆς Σχολῆς. Ὁλόκληρο τό κείμενο, ὑπογραφόμενο ἀπό τόν πρόεδρο τοῦ τμήματος καθηγητή Στέφανο Παπαγεωργίου, τιμᾶ τοὺς πανεπιστημιακοὺς πού τό ψήφισαν καί ἔχει ὡς ἀκολούθως:

«Ἡ Γενική Συνέλευση τοῦ Τμήματος Πολιτικῆς Ἐπιστήμης καί Ἱστορίας τοῦ Παντείου Πανεπιστημίου, στήν πρώτη (19.3.99) μετά τά τέλη Φεβρουαρίου συνεδρία τῆς, ἀποφάσισε νά καταγγεῖλει δημόσια καί ἀπερίφραστα, ἀκριβῶς λόγω τῆς σοβαρότητας τοῦ ὄλου θέματος, τίς περί Τούρκων δηλώσεις τοῦ μέλους ΔΕΠ τοῦ Παντείου Πανεπιστημίου καί προέδρου τοῦ Τμήματος Κοινωνιολογίας κ. Νεοκλή Σαρρή στήν ἐφημερίδα Ἐλεύθερος Τύπος τῆς 4ης Μαρτίου 1992.

Οἱ εὐθέως ρατσιστικές "ἀπόψεις" τοῦ Ν. Σαρρή —πρωτοφανεῖς ἀκόμη καί σέ σχέση μέ προηγούμενες ἐπιδόσεις τοῦ ἰδίου καί τοῦ χώρου στόν ὁποῖο κινεῖται— πού φτάνει νά χαρακτηρίζει τόν γειτονικό μας λαό "σαρκοβόρα ζῶα, κι ἂν δέν εἶναι σαρκοβόρα, εἶναι ζῶα", εἶναι ἀπαράδεκτο καί ταυτοχρόνως ἐξαιρετικά θλιβερό νά διατυπώνονται χωρίς νά ἔχουν καμία σχεδόν κοινωνική ἐπίπτωση.

Οἱ Ἕλληνες πολίτες δέν ἔχουμε καμία σχέση μέ τίς παραπάνω βεβαιότητες —οἱ ἐκδηλώσεις ρατσισμοῦ δέν συνιστοῦν ἄποψη. Ἐκτός ἀπό αὐτό, ἐπειδή γιά τήν προβολή τῶν παραπάνω δηλώσεων γίνεται ἐμφατική χρήση τῆς πανεπιστημιακῆς ιδιότητας τοῦ δράστη τους, θεωροῦμε ἀναγκαῖο νά ὑπενθυμίσουμε τά ἑξῆς αὐτονόητα: στό πανεπιστήμιο κάνουμε λόγο γιά τόν ρατσισμό, ὅπως καί γιά τόν ἀντισημιτισμό, τό ὀλοκαύτωμα κ.λπ. Τά θέματα καί τά φαινόμενα αὐτά εἶναι μεταξύ τῶν ἀντικειμένων τῆς Ἱστορίας, καθῶς καί τῆς πολιτικῆς καί τῆς κοινωνικῆς θεωρίας. Αὐτό δέν σημαίνει ὅτι στό πανεπιστήμιο ἔχουμε ὡς συνομιλητή μας τόν ρατσισμό. Κάτι τέτοιο θά ἦταν παράλογο καί ἀντιφατικό πρὸς τήν ἐπιστημονική μας ιδιότητα. Συνεπῶς ἡ χρήση τοῦ ὀνόματος τοῦ Παντείου Πανεπιστημίου γιά τήν προβολή ρατσιστικῶν προκαταλήψεων συνιστᾶ, εὐθέως, δυσφήμισή του. Γιά τόν λόγο αὐτόν θά φροντίσουμε νά δημοσιοποιήσουμε τήν παραπάνω ἀπόφασή μας μέ κάθε δυνατό τρόπο».

Ὁ Πρόεδρος τοῦ τμήματος
Στέφανος Παπαγεωργίου

Γιατί δέν πρέπει νά γίνει τό νέο Μουσείο Ἀκρόπολης

1. Βραχύ χρονικό τῆς ὑπόθεσης.

Τό 1989 προκηρύχθηκε ὁ τρίτος (διεθνῆς αὐτή τήν φορά) ἀρχιτεκτονικός διαγωνισμός καί ἡ λύση πού βραβεύτηκε ἦταν τῶν ἰταλῶν ἀρχιτεκτόνων Πασαρέλι καί Νικολέτι πού τό τοποθετοῦσαν κακῶς, κάκιστα, στοῦ Μακρυγιάννη.

Τό 2ο καί 3ο βραβεῖο ἀπενεμήθηκαν στόν μακαρίτη Κυριάκο Κρόκο καί στούς ἀδελφοὺς Δημήτρη καί Τάσο Μπίρη πού σωστᾶ τό τοποθετοῦσαν στήν Κοίλη. Εἰρήσθω ἐν παρόδῳ πῶς ὄλος αὐτός ὁ τεράστιος ὄγκος δουλειᾶς πετάχτηκε στά σκουπίδια ὅταν ὁ ἐργολάβος τοῦ «Ἰδρύματος Μελίνα Μερκούρη» ἀνέλαβε νά κάνει τίς σχετικές ἐκκαθαριστικές ὑποθέσεις στό κτίριο.

2. Ἦταν λάθος ἡ ἀσάφεια στήν ἐπιλογή τῆς χωροθέτησης. Ἦταν λάθος ὁ γιγαντιαῖος χαρακτήρας τοῦ κτιρίου πού προσβάλλει ἱστορικά τόν χώρο. Εἶναι λάθος, τά τεράστια μουσεῖα, πολλῶ μᾶλλον τό συγκεκριμένο πού ἐκτός ἀπό μουσεῖο εἶναι ἕνα ἀμάλαγμα κέντρου ἐρευνῶν, συναντήσεων, χάπενινγκ κ.ο.κ. Γενικά κατά τήν προσωπική μου ἄποψη εἶναι λάθος τά τεράστια μουσεῖα. Ὅσακις πῆγα στό Λοῦβρο ἔπαθα ἰλιγγο ἔχοντας δεῖ μόνον τίς αἴθουσες μέ τά αἰγυπτιακά μνημεῖα. Ἐπίσης ὅταν εὐτέχησα ὡς τελειόφοιτος τῆς ἀρχιτεκτονικῆς νά ἐπισκεφτῶ τό Ἐρμιτάζ στό Λένινγκραντ βρέθηκα στήν τραγελαφική θέση νά τρέχω μπροστά ἀπό Μοῦρ, Πικάσο, κ.λπ. καθῶς τό πρόγραμμα ἀφιέρωνε μόνο μιά ὥρα γιά τήν ἐπίσκεψη.

3. Ἐπομένως τό νέο Μουσείο θά μπορούσε κάλλιστα νά διασπαρεῖ σέ πολλά, σέ διαφορετικές θέσεις. Φέρ' εἰπεῖν στό ὑπάρχον, νά παραμείνει ἡ ἀρχαίκη συλλογή. Στό θέατρο Μπαστιά (φασιστοειδοῦς ἐμπνεύσεως χώρου λαϊκῶν συναθροίσεων κατά τόν Μεταξά) ἡ μελετητική ὁμάδα τοῦ Φιλοπάππου στά πλαίσια τοῦ ἀρχαιολογικοῦ περίπατου (καί ὄχι ἐνοποίησης) εἶχε προτείνει ἕνα μουσεῖο γιά τήν καθημερινή ζωή τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, πρόταση πού τό Κ.Α.Σ.

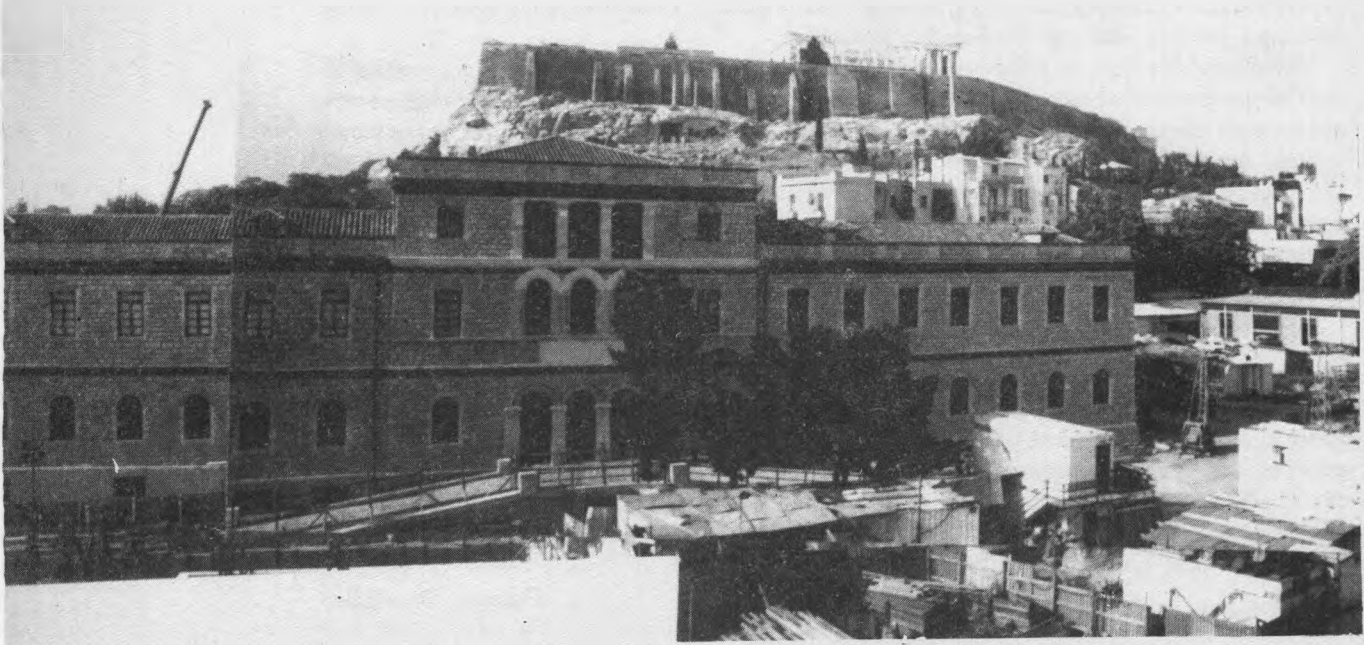

ἀπέριψε κακῶς, κάκιστα. Στόν Διόνυσο, τώρα πού ὁ Θεός ἀπεδήμησε εἰς κύριον, θά μπορούσαν νά γίνονται οἱ καλλιτεχνικές, πολιτιστικές καί ὅτι ἄλλο θές ἐκδηλώσεις.

4. Καί ἐρχόμαστε τώρα στά ἀρχαιολογικά. Ἡ ἀνασκαφή στό οἰκόπεδο Μακρυγιάννη ἄρχισε τόν Γενάρη τοῦ '97. Πρόκειται νά ἀνασκαφῆ μία ἔκταση 10 στρεμμάτων. Ἡ περιοχή τέμνεται ἀπό δύο ἀρχαῖες ὁδοῦς. Ἡ ὁδός 1 μέ προσανατολισμό Α-Δ πλάτος 5.5 μ. ἦταν σέ χρήση ἀπο τούς ὕστερους κλασικούς χρόνους. Ἡ ὁδός 2 ἔχει προσανατολισμό ΒΑ-ΝΔ καί πλάτος 3.5 μ. Στόν χώρο πού ὀρίζεται ἀπό τίς ὁδοῦς ἀναπτύσσεται ἕνα μεγάλο κτιριακό συγκρότημα τῶν ὕστερορωμαϊκῶν χρόνων. Κεντρικό χώρο τοῦ συγκροτήματος ἀποτελεῖ μακρόστενη αἴθουσα πλάτος 9.5 μ. καί μήκους 17 μ. ὡς τό σημεῖο πού ἀνασκάφτηκε ἡ ὁποία φέρει ἀψίδα. Ἐκεῖ βρέθηκε ἀποθήκη μέ γεωματρικά ἀγγεῖα τοῦ 8ου αἰώνα π.Χ. Δυτικά τῆς ὁδοῦ 2 ἀποκαλύφθηκε ἕνα σπίτι μέ περίστυλη αὐλή μέ μαρμάρινο δάπεδο ἀπό γκρί καί ρόζ ρόμβους καί μαρμάρινο κατώφλι. Παραδίπλα ἐργαστήρια μέ κτιστά καμίγια, δεξαμενές, ἀγωγούς, φρεάτια. Στό βόρειο τμήμα τῆς ἀνασκαφῆς ἀποκαλύφθηκε κυκλική κατασκευή πού ἀποδόθηκε σέ αἴθουσα ψυχροῦ βαλανείου. Στά Β-Δ τῆς ὁδοῦ 1, δεύτερος ἀποθήκης γεωμετρικῶν χρόνων καί δυτικότερα τοῖχοι γεωμετρικῶν καί κλασικῶν χρόνων. Καί ἔπεται συνέχεια.

Κατόπιν τούτων ἀναρωτιέμαι μέ τί θράσος χιλίων πιθήκων θά καταστρέφουν 10 στρέμματα τῆς ἀρχαίας πόλης γιά νά χτιστεῖ ἕνα μουσεῖο super mercat. Ἀντιλαμβάνομαι τήν προθανάτια ἀγωνία τῆς Μελίνας Μερκούρη νά δεῖ τά μάρμαρα τοῦ ἀρχαιοκάπηλου Ἑλγιν στόν φυσικό τους χώρο, ὅμως αὐτός σίγουρα δέν εἶναι ἡ ἀνασκαφή καί ὄχι τό οἰκόπεδο (ὅπως τό χαρακτηρίσε ὁ πρῶην ὑπουργός Πολιτισμοῦ) Μακρυγιάννη.

Ἀναστασία Λαζαρίδου - ἀρχιτέκτων

Δέκα μικροί μπαντουβάδες

Ἄπ' ὅσα ζήσαμε μέ τήν ὑπόθεση Ὀτσαλάν, ἕνα θά μοῦ μείνει ἀξέχαστο γιά τήν κωμική του ποιότητα. Ἐνα πρωί μέ τόν καφέ μαθαίνω ἀπό τό ραδιόφωνο πῶς ὁ κ. Μπαντουβάς εἶπε τόν Θεοδωράκη πράκτορα τῶν Τούρκων. Ἀπόδειξη, λέει, τό ὅτι πήρε τό βραβεῖο Ἰπεκσί, πού τό χρηματοδοτεῖ, λέει, ἡ ΜΙΤ. "Ὅλοι ἄρχισαν ν' ἀπαντοῦν σοβαρά. Ἐλεγαν ὅτι τό βραβεῖο Ἰπεκσί δέν εἶναι χρηματικό, καί ἄλλα τέτοια. Κανείς δέν φαινόταν νά συνειδητοποιεῖ τό ἀπίστευτο ἀκούσιο χιούμορ τῆς κατηγορίας. Ὁ Μπαντουβάς ὄρθωσε τό ἠθικό του ἀνάστημα καί εἶπε τόν Θεοδωράκη πράκτορα! Πού πᾶς ρέ φίλε! Γιά σύνελθε δικέ μου!

Δέν μπορῶ, φίλοι μου, κάθε φορά πού τό λέω ξεραίνομαι στά γέλια: Ὁ Μπαντουβάς ὄρθωσε τό ἠθικό του ἀνάστημα καί εἶπε τόν Θεοδωράκη πράκτορα! "Ἐμ βέβαια! Τί εἶναι ὁ Θεοδωράκης; Μπᾶς κι ἔπαιξε τό κεφάλι του στήν Ἀντίσταση; Μήν πήγε τίποτα ἐξορίες; Σάμπως διαλάλησε στόν κόσμο ὀλόκληρο ὅτι δέν πρέπει νά ὑπάρχει δικτατορία στήν Ἑλλάδα; Σιγά! "Ἄν ἦταν ὁ Μπαντουβάς συνθέτης, τά ἴδια θά ἔκανε. Φταίει πού δέν εἶναι συνθέτης; "Ὅχι, ἀλίμονο! Ἐπιπλέον, γιά σταθῆτε, ὁ Θεοδωράκης δέν ἔκαμε ἀντίσταση κατά τῆς τουρκικῆς κατοχῆς, ἀλλά τῆς γερμανικῆς! Θά μοῦ πεῖτε ἴσως ὅτι δέν ἦταν γεννημένος ὅταν εἴχαμε τουρκική κατοχή; Δέν εἶναι δικαιολογία αὐτή; "Ἄν ἦταν γεννημένος, ποιός μᾶς λέει ἂν θά ἔκανε ἀντίσταση; Κι ἂν ἕνας ἄνθρωπος σάν τόν Μπαντουβά μᾶς λέει ὅτι εἶναι πουλημένος στός Τούρκους, τό κύρος του εἶναι τέτοιο πού δέν χωρεῖ ἀμφιβολία, ὅτι ἂν ὁ Μίχης ζοῦσε τό 1820 θά ἦταν μέ τούς Τούρκους κατά τῶν Ἑλλήνων. Ἀπλά πράγματα. Κακῶς δέν γεννήθηκε τό 1780 νά μᾶς ἀποδείξει ὅτι εἶναι πατριώτης, μπροστά σέ μιά κατηγορία τόσο βαρυσήμαντη ἐνός τόσο βαρυσήμαντου προσώπου, αὐτό θά ἦταν τό λιγότερο πού θά μπορούσε νά κάνει ὁ Θεοδωράκης. Πληροφουμέθα ὅτι ὁ κ. Μπαντουβάς διερευνᾷ τό ἐνδεχόμενο ὁ Θεοδωράκης νά εἶναι χρήστης ναρκωτικῶν.

Συμβουλευῶ λοιπόν τόν Λαζόπουλο νά ἐμβαθύνει τή συνεργασία του μέ τέτοιους χιουμορίστες. Στήν νέα του ἐκπομπή, πού θά λέγεται «Δέκα μικροί Μπαντουβάδες», θά πρέπει ἀνάμεσα στά σκέτς νά ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἱστορική πλέον φράση: Ὁ Μπαντουβάς ὄρθωσε τό ἠθικό ἀνάστημά του καί εἶπε τόν Θεοδωράκη πράκτορα.

Ἀλλά αὐτό δέν ἦταν τό μόνο χιουμοριστικό. "Ἀχ, ἐκεῖνο τό «Γιά νά τόν δώσουν πήραν ἀνταλλάγματα γιά τήν Κύπρο», τί σᾶς λέει; "Ἐμ βέβαια, οἱ Ἠνωμένες Πολιτεῖες, τό ἰσχυρότερο κράτος στόν κόσμο, προσεγγίζει τήν Ἑλληνική Δημοκρατία, ὅπου ὅσοι ἔχουν μιά στάλα νιονιό τρέμουν ἀπό τό φόβο κάθε φορά πού διαγράφεται κάποιος πόλεμος μέ τήν Τουρκία, καί τῆς λέει: «Ξέρω πῶς θά εἶναι δύσκολο νά σέ πείσω νά μοῦ δώσεις τόν Ὀτσαλάν, ἀλλά εἶναι σημαντικό γιά μένα νά προσπαθήσω. Γι' αὐτό θά σοῦ προτείνω νά μοῦ δώσεις τόν Ὀτσαλάν μέ ἀντάλλαγμα τήν ἐλευθερία τῆς Κύπρου, παρ' ὅλο πού, βέβαια, θά τήν ἐλευθέρωνες καί μόνη σου ἂν ἤθελες, τό ξέρω, τέτοια παλλικαρήσια ψυχή πού ἔχεις». "Ἐτσι ἀκριβῶς θά ἔγιναν τά πράγματα.

Δέν γελάτε; Μά εἶναι σχεδόν τόσο ἀστεῖο ὅσο ἐκεῖνα τά φασιστικά βιβλία πού πουλᾶνε τά περίπτερα στό κέντρο τῆς Ἀθήνας γιά τήν «Αἰώνια διαμάχη τοῦ Ἰσραήλ καί τῆς Ἑλλάδας». Τό Ἰσραήλ ἔχει γύρω του ἴσαμε τριακόσια ἑκατομμύρια μωαμεθανούς πού θέλουν νά τό φᾶνε, εἶναι μιά κουτσουλιὰ κι ἔχει μόνο τρία ἑκατομμύρια κατοίκους. Γιά κάποιους δικούς του λόγους, ὅμως, ἀδιαφορεῖ κατά βάθος γι' αὐτήν τήν ἀπειλή. Διαβλέπει ὅτι εἶναι ἐπιφανειακή, φτιαχτή, καί συγκεντρώνεται στήν βαθύτερη ἀπειλή, τό σημαντικό μέτωπο, τό μέτωπο κατά τῆς Ἑλλάδας, πού ἄμα αὐτή σηκώσει τό ἠθικό τῆς ἀνάστημα, Τουρκία καί Ἰσραήλ θά πέσουν κάτω ἀπό τόν τρόπο καί ὅπου φύγει φύγει. "Ἰσως θά μαζευτοῦν στοῦ Μίχη νά φτιάξουν καμιὰ γιάφκα γιά τούς Τούρκους τῆς Δυτικῆς Θράκης.

Γιῶργος Φαράκλας

Ἡ Ψωροκώσταινα

Στὴν ἐναρκτήρια ὁμιλία του στό 5ο Συνέδριο τοῦ ΠΑΣΟΚ ὁ κ. Σημίτης ξεπέρασε τόν ἑαυτό του. Ἀκόμη καί τόν Ἀνδρέα, τόν ἐκλιπόντα πλήν παρόντα ἐφιάλτη του, κατόρθωσε νά ἀξιολογήσει στήν ἀγωνιώδη προσπάθεια περιορισμοῦ τῆς ἐσωκομματικῆς ἀμφισβήτησης στό πρόσωπό του. Χωρίς τίς τόσες μεθοδευμένες ἐπικλήσεις πρὸς τόν μακαρίτη θά ἦταν ἴσως ἀδύνατο, παρά τίς φιλότιμες προσπάθειες τοῦ κ. Τσουκάτου, νά ἀποσπάσει τή θετική ψήφο τοῦ 66 % τῶν συνέδρων. (Σημαντικὴ ἐσωκομματικὴ ἐπιτυχία, παρά τίς ἀντίθετες ἐκτιμήσεις τῆς πλειοψηφίας τῶν ἀναλυτῶν, ἂν ἀναλογισθοῦμε τή δυσμενέστατη γιὰ τόν κ. Σημίτη συγκυρία).

Δέν ξεπέρασε, ὅμως μόνον τόν ἑαυτό του· ξεπέρασε ἢ μᾶλλον ἀποπειράθηκε νά παραβιάσει καί τὰ διευρυμένα ὄρια τῆς ἀδρανειογενοῦς εὐπιστίας μας, σέ ἀρκετές περιπτώσεις.

Στέκομαι σέ μία καί μόνον τέτοια περίπτωση: ἡ χώρα μας ἔπαψε πιά νά εἶναι «ψωροκώσταινα», ἰσχυρίσθηκε σέ μιὰ ἀποστροφή τῆς ὁμιλίας του. Ἄλλωστε, πῶς μπορεῖ νά εἶναι «ψωροκώσταινα» μιὰ χώρα πού θά ἐνταχθεῖ στήν ONE; Ἄς εἶναι εὐλογημένες οἱ ἄοκνες προσπάθειες τῶν «ἐκσυγχρονιστῶν»!

Ἄς εἶναι, ὅμως, εὐλογημένη καί ἡ νεροποντή πού ξέσπασε, σχεδόν ταυτόχρονα μέ τὴν ὁμιλία τοῦ πρωθυπουργοῦ, γιὰ νά «ἐπιβεβαιώσει» τοῦ λόγου τὸ ἀληθές: σέ λιγότερο ἀπὸ μιὰ ὥρα ὀλόκληρες περιοχές τοῦ λεκανοπεδίου μετατράπηκαν σέ λιμνοθάλασσα. Τὸ ἀεροδρόμιο τοῦ Ἑλληνικοῦ τέθηκε ἐκτός λειτουργίας, ἡ παραλιακὴ λεωφόρος ἔγινε ἀδιάβατη, οἱ γύρω δρόμοι καί ὁ περιβάλλον χώρος τοῦ Ὀλυμπιακοῦ Σταδίου (τόπος διεξαγωγῆς τοῦ συνεδρίου) τὸ ἴδιο. Μέχρι καί πλαστικοὶ κουβάδες ἐπιστρατεύτηκαν γιὰ τὴν συλλογὴ τοῦ νεροῦ πού στάλαζε στοὺς χώρους τοῦ συνεδρίου, ὡς καί τὸ στέγαστρο πού στήθηκε, γιὰ τὴν πασοκικὴ «ἀναβάθμιση» τῆς εἰσόδου στοὺς χώρους τοῦ συνεδρίου, σωριάστηκε (ἂν θυμᾶμαι καλά τὴν πλήρωσαν καί τὰ κεφάλια τῶν Τσοβόλα - Τσοχατζόπουλου). Πρὶν «ἀλέκτωρ λαλήσαι», ἡ ἐξοβελισθεῖσα «ψωροκώσταινα» ἐπανέκαμψε θρασύτατη. Θεία δίκη; Ἴσως γιὰ ὀρισμένους. Γιὰ τοὺς συνέδρους τοῦ ΠΑΣΟΚ, πάντως, ὄχι. Αὐτοὶ συνέχισαν νά φωνασκοῦν καί νά χειροκροτοῦν, οἱ περισσότεροι, τόν ἀρχηγό τους.

Ἀσφαλῶς καί δέν προσθέτουμε τίποτε ἐπαναλαμβάνοντας τὰ πασιγνώστα: τὴν ἔλλειψη ὑποδομῶν, τίς ἀβίωτες πόλεις, τὸ κάψιμο τῶν δασῶν, τὴν κατάντια τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος - ΕΣΥ - Παιδεία - ἐργαζομένων καί λοιπά, τὴν ἀπελπισία τῶν ἀνέργων, τίς τόσες ἀθλιότητες πού ἐπιμένουν παρά τὰ ὅποια φτιασιδώματά καί τὴν ἄνοδο τῆς ἀτομικῆς καλοπέρασης πολλῶν συμπατριωτῶν μας. Οὔτε εἴμαστε τόσο ἀφελεῖς νά περιμένουμε τὴν μετάνοια τοῦ πρωθυπουργοῦ γιὰ τὸ ἀτόπημά του. Ἐπειδὴ, ὅμως, ἡ «ψωροκώσταινα» ὄχι μόνον «καλὰ κρατεῖ», ἀλλὰ εἶναι περισσότερο ἀντάξια τοῦ ὀνόματός της, ἀπ' ὅτι στό παρελθόν, σέ πολλοὺς τομεῖς τῆς πραγματικότητος, ἄς μᾶς ἐπιτραπεῖ νά χλευάσουμε ὄχι μόνον τόν πρωθυπουργό, ἀλλὰ καί ὀλόκληρο τὸ ΠΑΣΟΚ πού ἀπέφυγε νά συζητήσει γιὰ τὴν «ψωροκώσταινα» τοῦ 2000 στό συνέδριο του.

Βασίλης Ζουναλῆς

Ἄγώνας γιὰ ἐθνική ἀπελευθέρωση ἢ γιὰ δημοκρατία;

Ὁ Ἀ. Μπαλτάς, στό ἄρθρο του «Καί οἱ Τούρκοι ἀριστεροί;» («Ἐνθέματα» τῆς Κυριακάτικης Αὐγῆς, 7.3.1999), μέ τήν καίρια ἐπισήμανση ὅτι ἡ μονομερής ἀλληλεγγύη μας στούς ἀγωνιζόμενους Κούρδους ἐξαιρεῖ τούς, ἐξίσου ἀγωνιζόμενους, Τούρκους ἀριστερούς ἔθεσε, νομίζω, τό ἐρώτημα τῆς αὐτονόητης νομιμοποίησης τῶν ἐθνικοαπελευθερωτικῶν ἀγῶνων ὡς τέτοιων. Πράγματι, τό κουρδικό πρόβλημα ἀντιμετωπίζεται ὡς πρόβλημα ἑνός ἔθνους πού καταπιέζεται ἀπό ἕνα ἄλλο ἔθνος. Δηλαδή ἔχει ἐπικρατήσει ἡ ἀντίληψη ὅτι ἡ καταπίεση τῶν Κούρδων δέν ὀφείλεται στήν αὐταρχικότητα τοῦ τουρκικοῦ κράτους, παρά στήν ἐγγενή ἀσυμβατότητα τῶν δύο ἔθνων, κουρδικοῦ καί τουρκικοῦ.

Γιὰ τήν ἀπόδειξη αὐτῆς τῆς θέσης καί γιὰ νά ὑποστηριχθεῖ τό δικαίωμα τοῦ κουρδικοῦ ἔθνους σέ ἕνα ἀμιγῶς κουρδικό ἐθνικό κράτος ἐπιστρατεύονται τά ἐπιχειρήματα τῆς διαφορετικῆς γλώσσας — ἡ κουρδική ἀνήκει στήν Ἰνδοευρωπαϊκή οἰκογένεια γλωσσῶν καί ἄρα ἀποτελεῖ ἀδιάσειστη ἀπόδειξη τῆς ἐθνικῆς διαφορᾶς τῶν Κούρδων ἀπό τούς «μογγολογενεῖς» Τούρκους — καί τῆς διαφορετικῆς, ἐν πολλοῖς μυθικῆς, κουρδικῆς καταγωγῆς — ἀπό τούς ἀρχαίους Καρδούχους πού ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Ξενοφῶντα τουλάχιστον καί δῶθε μάχονται γιὰ τήν ἀνεξαρτησία τοῦ τόπου τους ἐναντία στίς διαδοχικές ξένες κατοχές.

Εἶναι εὐκόλο νά παρατηρήσει κανεῖς ὅτι τό γλωσσικό κριτήριο δέν εἶναι ἀρκετό: Γνωρίζουμε περιπτώσεις πού ἡ ὕπαρξη πολλῶν γλωσσῶν δέν ἀναιρεῖ τήν ἐνιαία ἐθνική συνείδηση (εἶναι γνωστή ἡ ἀντιπάθεια τῶν γερμανόφωνων Ἐλβετῶν γιά τούς Γερμανούς), ἢ πού ἡ ἐθνική συνείδηση δέν ταυτίζεται μέ τήν γλώσσα (οἱ γερμανόφωνοι Ἀλσανοί θεωροῦν ἑαυτούς Γάλλους). Κατ' ἀναλογίαν ἡ λύση μίας τουρκικῆς ὁμοσπονδίας μέ δύο ἢ περισσότερες ἐπίσημες γλώσσες φαντάζει καί δυνατή καί βιώσιμη. Τό δέ κριτήριο τῆς ἱστορικῆς καταγωγῆς εἶναι στήν καλύτερη περίπτωση γελοῖο (ὁδηγεῖ σέ ρήσεις ὅπως ἡ πρόσφατη τοῦ πρωθυπουργοῦ τῆς Μακεδονίας ὅτι ἡ Ταϊβάν εἶναι ἡ μόνη χώρα ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου πού πρόσφερε τέτοια βοήθεια στή χώρα του) καί στή χειρότερη δλέθριο (ἐθνοκάθαρση κλπ.).

Αὐτοί πού στό ὄνομα μίας ρεαλιστικῆς προσέγγισης τοῦ προβλήματος προτείνουν τήν λύση τοῦ «κουρδικοῦ» στό πλαίσιο τῆς τουρκικῆς ἐπικράτειας ἀποκλείοντας ἔτσι τήν ἴδρυση ἀνεξάρτητου κουρδικοῦ κράτους, χωρίς νά διαφωνοῦν μέ τήν παραπάνω θέση — τήν ἀσυμβατότητα τῶν δύο ἔθνων — προβάλλουν τό ἐπιχείρημα ὅτι ἡ νομιμοποίηση ἑνός ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ ἀγῶνα εἶναι πρόβλημα πού λύνεται *ad hoc*. Στήν συγκεκριμένη περίπτωση αὐτό σημαίνει ὅτι ἡ ἀμφισβήτηση τοῦ ἀπαραβίαστο τῶν συνόρων θά μπορούσε νά ἀποβεῖ μοιραία γιὰ τήν Ἑλλάδα, λόγω τῆς ὕπαρξης τουρκικῆς μειονότητας στήν Θράκη. Παραγνωρίζουν, ὅμως, πῶς δέν εἶναι τό μή ἀπαραβίαστο τῶν συνόρων πού ὁδηγεῖ τίς μειονότητες σέ ἀποσχιστικές κινήσεις, ἀλλά ἡ καταπίεση τῶν βασικῶν δικαιωμάτων τους. Ὁ πόλεμος δέν ἀποτελεῖ κατά τεκμήριο τό ἀγαπημένο χόμπυ τῶν ἀνθρώπων καί ἡ ὅποια ἐθνικιστική-ἀποσχιστική προπαγάνδα δέν κινήτοποιεῖ κοινωνίες πού εὐημεροῦν.

Μποροῦμε σχετικᾶ νά παρατηρήσουμε δύο πράγματα. Πρῶτον, ὅτι τό συμφέρον δέν εἶναι κατ' ἀνάγκη ἀντίθετο τοῦ ἀγαθοῦ ὅπως πρεσβεύει ἡ κρατούσα κυνική ἢ ψευδο-πραγματολογική ἀποψη (αὐτῆ ἡ ἀντιπλατωνική ἀποψη ὀφείλεται σέ ἱστορικούς καί φιλοσοφικούς λόγους πού δέν μποροῦν νά ἀναλυθοῦν ἔδῳ).

Αὐτό πού συμφέρει τήν Ἑλλάδα, ὅπως καί ὅλους τούς ἄλλους γείτονες τῆς Τουρκίας, εἶναι νά καταστεῖ ἡ Τουρκία δημοκρατική χώρα. Τό ἴδιο ἀκριβῶς συμφέρει τόσο τούς Τούρκους

ὅσο καί τούς Κούρδους πολίτες τῆς Τουρκίας: Τό συμφέρον τους ἀπαιτεῖ τό ἀγαθό τῆς δημοκρατίας. Ἡ ἴδρυση κουρδικοῦ κράτους δέν εἶναι καθόλου σίγουρο ὅτι θά συνέφερε τούς Κούρδους. Θά ἦταν ἕνα κράτος πάμπτωχο (ἡ ὑπαρξη φυσικῶν πόρων δέν συνέβαλε ποτέ ἀπό μόνη της στήν εὐημερία ἐνός λαοῦ) πού θά ἀναπαρήγαγε τίς φεουδαρχικές δομές πού ὑπάρχουν ἀκόμα στήν Νοτιοανατολική Τουρκία μέ τούς γαιοκτήμονες-φυλάρχους. Ἀντιθέτως, ἡ Τουρκία ὡς κράτος λαϊκό μέ κάμποσους ἀστικούς θεσμούς καί ἱκανή οἰκονομική ἀνάπτυξη μπορεῖ μέ μεγαλύτερη βεβαιότητα νά ἐγγυηθεῖ τήν εὐημερία τῶν πολιτῶν της ἂν κατορθώσει νά ἐμπεδώσει τή δημοκρατία.

Τό δεύτερο πού θέλω νά παρατηρήσω εἶναι ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ ἔθνους ἔτσι ὅπως διαμορφώθηκε στή Γαλλική Ἐπανάσταση, δηλαδή ὡς τό σύνολο τῶν ἀνθρώπων πού ἐπιθυμοῦν νά συγκροτήσουν μία δημοκρατική πολιτεία στή βάση τοῦ τρίπτυχου Ἐλευθερία - Ἰσότητα - Ἀδελφοσύνη, ἔχει ἀξιακό περιεχόμενο ἀποτελεῖ δηλαδή ἠθικῆς τάξεως ζήτημα καί ὡς ἐκ τούτου δέν ἐπιδέχεται ad hoc ἀντιμετώπισης. Αὐτήν τήν ἔννοια τοῦ ἔθνους εἶχε κατά νοῦ καί ὁ Ρήγας ὅταν προωθοῦσε τήν ἀπελευθέρωση ὄλων τῶν λαῶν τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας — ὄχι βέβαια ἀπό τόν τουρκικό ζυγό ἀλλά ἀπό ἕνα τυραννικό καθεστῶς— καί τήν ἴδρυση μιᾶς δημοκρατικῆς Βαλκανικῆς Ὀμοσπονδίας καί κακῶς τόν παραλληλίζει μέ τόν Ὀτσαλάν.

Ἄλλωστε, ὅτι τό ἐθνικοαπελευθερωτικό αἴτημα δέν νομιμοποιεῖται ἀπό μόνο του, τό δείχνουν οἱ νέες ἀποσχιστικές τάσεις πού ἐμφανίζονται σήμερα στήν Εὐρώπη — ἡ Λέγκα τοῦ Βορρά, οἱ Φλαμανδοί ἐθνικιστές, τά ἀποσχιστικά κινήματα στήν πρώην Γιουγκοσλαβία — ἀκριβῶς ἐπειδή στεροῦνται κάθε ἀξιακῆς διάστασης.

Ἐλένη Περδικούρη

Γιατί;

Γιατί ὁ Πρόεδρος Κλίντον διέταξε τό ΝΑΤΟ νά ἐπιτεθεῖ στή Νέα Γιουγκοσλαβία; Γιατί γίνεται αὐτή ἡ πρωτοφανής ἐπίθεση ἐναντίον κυρίαρχου εὐρωπαϊκοῦ κράτους;

Πολλές καί πολλαπλές οἱ ἀπαντήσεις πού δόθηκαν ἢ καί θά ἦταν δυνατό νά δοθοῦν. Οἱ λόγοι τούς ὁποίους ἐπικαλοῦνται οἱ ἐπιτιθέμενοι καί πολλοί ἀναλυτές στή Δύση συνοφίζονται στά ἐξῆς: τερματισμός τῶν σφαγῶν στό Κόσσοβο, ἐξαναγκασμός τοῦ Μιλόσεβιτς νά ὑπογράψει τή «συμφωνία» τοῦ Ραμπουγιέ, καί ἐν πάσῃ περιπτώσει ἕνα ἀκόμη μάθημα γιά ὅσους ἀμφισβητοῦν τήν ἀξιοπιστία, τήν ἀποφασιστικότητα καί τή δυνατότητα τῶν Ἀμερικανῶν καί τῶν Εὐρωπαίων (;) νά ἐπιβάλουν τά τελεσίγραφά τους.

Οἱ ἀπαντήσεις πού δίνουν ἄλλοι ἀναλυτές καί ἐκπρόσωποι κομμάτων, ὀργανώσεων, ἀκόμη καί κυβερνήσεων πού ἀντιτίθενται στίς πολεμικές ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τῆς Νέας Γιουγκοσλαβίας, συνοφίζονται στά ἀκόλουθα: «εὐκαιρίας δοθείσης» (ἐν ὀνόματι δῆθεν ἠθικῶν ἀξιών), ὅπως ἄλλωστε συνέβη καί κατά τό παρελθόν, οἱ Ἀμερικανοί προωθοῦν καί σ' αὐτή τήν περίπτωσι, μέ τόν πιό ἀποφασιστικό τρόπο, τούς εὐρύτερους γεωπολιτικούς στόχους τους. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἔχει νά ἀναφέρουμε ἐδῶ ἕναν ἀπό τούς παραπάνω στόχους, ὅπως αὐτός ἐξειδικεύθηκε στούς Φαϊνάνσιαλ Τάιμς (ἐντυπο ἀδελφικά προσηλωμένο στούς ἐπιτιθέμενους): «Τό ἀποτέλεσμα τῆς ἐπίθεσης ἐναντίον τῆς Γιουγκοσλαβίας θά κρίνει ἂν τό ΝΑΤΟ, τό ὁποῖο ἔχει τώρα συνάψει "συνεργασίες γιά τήν εἰρήνη" μέ 25 χῶρες καί μέλη τῆς Συμμαχίας στήν Ἀνατολική Εὐρώπη, θά μετατραπεῖ — ὅπως ἐλπίζει — στήν κυρίαρχη δύναμη διαχείρισης τῶν κρι-

σεων στην Εὐρώπη ἢ ἂν θά κλειστεῖ στό παραδοσιακό του καβουκι, περιοριζόμενο στην ἐγγύηση τῆς ἀσφάλειας μόνο τῶν μελῶν του. Ἡ μελλοντική μορφή τοῦ NATO, τὴν ὁποία οἱ ἡγέτες τῶν χωρῶν μελῶν του ἐπρόκειτο νά καθορίσουν στή διάρκεια ἑορτασμοῦ τῶν 50 ἐτῶν ἀπό τὴν ἰδρυση τῆς Συμμαχίας τὸν Ἀπρίλιο στήν Οὐάσιγκτον, ἐξαρτᾶται, κατά συνέπεια ἀπό τὸν Γιουγκοσλάβο Πρόεδρο Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς. Κατὰ ἓνα παράδοξο τρόπο, ἡ ἐπιρροή του στήν Εὐρώπη ὀφείλεται στοὺς πρώτους πυραύλους πού ἐξεργάγησαν στό ἀεροδρόμιο τῆς Πρίστινα τὸ βράδυ τῆς Τετάρτης. Ὁ κ. Μιλόσεβιτς ἔχει μεταμορφωθεῖ ὑπὸ μία ἔννοια, στόν καθηγητὴ Μοριάτι τοῦ Κόναν Ντόιλ, ἐνῶ τὸ NATO παίζει τὸ ρόλο τοῦ Σέρλοκ Χόλμς· καὶ τὸ ἐρώτημα πού τίθεται εἶναι ἂν ὁ Γιουγκοσλάβος ἡγέτης καὶ τὸ μέλλον τοῦ NATO θά καταβαραθρωθοῦν μαζί...» (βλέπε *Καθημερινή*, 28 Νοεμβρίου, οἱ ὑπογραμμίσεις δικές μου). Σωστό κι αὐτό, ὅπως θάλεγε κι ὁ ἄλλος.

Ὅπως, σωστές ἢ τουλάχιστον εὐλογες, εἶναι καὶ πολλές ἀπὸ τίς ἀπαντήσεις, στό «γιατί;» πού βάνουσα συνοψίσαμε προηγουμένως. Ἄς βουλευτεῖ καθένας μας κ' ἐκεῖνες πού θεωρεῖ ὡς τίς πιὸ πειστικές. Ἄλλωστε, στήν πολιτική (καὶ ὁ ἀνηλεὴς βομβαρδισμὸς τῆς Νέας Γιουγκοσλαβίας εἶναι πολιτική μὲ «τόμαχο», Στέλθ, B-52 καὶ λοιπά συναφή) ἡ ἀξιολόγηση τῆς ἀλήθειας ἐνός «αἰτίου», μιᾶς ἀπάντησης στό «γιατί ἐνεργοῦμε ἢ γιατί ἐνεργοῦν ἔτσι;» ὀλοκληρώνεται, σχεδὸν πάντοτε, ἐκ τῶν ὑστέρων. Τὰ ἀποτελέσματα, οἱ ἀλλαγές πού θά σημειωθοῦν μετὰ τὸ πέρασ ἐνός κύκλου ἐνεργειῶν, ὑπεισέρχονται κι αὐτὰ ὡς κριτήρια τῆς ἀλήθειας, πού σήμερα δὲν εἶναι γιὰ ὅλους μας δεδομένη.

Ἐπάρχει, ὅμως, ἓνα δεδομένο πού καθιστᾶ δυνατὴ ἀκόμη καὶ τὴν πιὸ παράλογη-ἐγκληματικὴ-ἢ/καὶ ἄκρως ἀποσταθεροποιητικὴ ἐνέργεια τῶν ΗΠΑ. Δέν ἐνδιαφέρει, σήμερα, νά ἀναπολήσουμε τὴν ἰσορροπία τρόμου τοῦ Ψυχροῦ Πολέμου πού χαλιναγωγοῦσε, κάποτε, τίς ΗΠΑ. Πρῶτον, γιατί, αὐτός ὁ διπολισμὸς δὲν ἦταν ὅ,τι τὸ καλύτερο γιὰ τοὺς λαοὺς τῶν πλανήτη καὶ δεῦτερον δὲν μᾶς πῆγαινε οὔτε μᾶς πάει ἡ ὅποια «ἰσορροπία τρόμου». Ἀπλῶς μᾶς ἐπιβλήθηκε καὶ, ἂν δὲν χαρήκαμε τόσο ὅσο θᾶπρεπε μὲ τὴν κατάρρευση τοῦ σοσιαλιστικοῦ στρατοπέδου (ἀλλίως θελήσαμε νά γίνουν τὰ πράγματα), ἐλπίσαμε ὅτι ὁ πλανήτης θάβλεπε καλύτερες μέρες μετὰ τὴν ἔκπτωση τοῦ διπολισμοῦ. Φαίνεται ὅτι ἐλπίσαμε ἀφελῶς. Ἀκόμη πιὸ ἀφελῆς, τραγικὰ ἀφελῆς, ἦταν καὶ οἱ ἐλπίδες τῶν λαῶν τοῦ Ἀνατολικοῦ μπλόκ. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, τὸ νέο δεδομένο εἶναι πῶς οἱ ΗΠΑ εἶναι σήμερα ἀδέσποτες καὶ ὅ,τι αὐτὸ συνεπάγεται. Ἄν κάποτε οἱ ΗΠΑ μπορούσαν νά συνταιριάξουν τὰ συμφέροντά τους μὲ τὰ συμφέροντα τοῦ «ἐλεύθερου κόσμου», σήμερα μποροῦν νά ἐξυπηρετοῦν τὰ ὅποια συμφέροντά τους ἐν ὀνόματι τῆς «διεθνoῦς κοινότητας». Κανεὶς δὲν τίς ἐμποδίζει νά δροῦν ὡς προστάτες «οἰκουμενικῶν ἀξιῶν» μὲ τὸν πιὸ ἐπιλεκτικὸ τρόπο. Καὶ τὸ χειρότερο: νά δροῦν μὲ ριφοκίνδυνα γιὰ τὸν ὑπόλοιπο κόσμο καὶ ἀτελῶς ἐπεξεργασμένα σχέδια. Τὸ ἀδέσποτο τοὺς ἐπιτρέπει νά κάνουν καὶ λάθη. Μποροῦν εὐκόλα νά ρίξουν τίς συνέπειες τῶν λαθῶν τους στίς πλάτες ἄλλων. Στίς πλάτες τοῦ λαοῦ τῆς Νέας Γιουγκοσλαβίας, στίς πλάτες ἡμῶν τῶν Βαλκάνιων, στίς πλάτες τῶν Εὐρωπαϊκῶν συμμάχων τους. Οἱ καλοὶ ἄνθρωποι τοῦ πλανήτη, οἱ ἀπανταχοῦ τῆς γῆς ἀνθρωπιστές, πού δικαίως ἀγανακτοῦν μὲ τοὺς διωγμοὺς καὶ τίς σφαγές τῶν ἀλβανοφῶνων τοῦ Κόσσοβου, ἀσφαλῶς καὶ δὲν θέλησαν τὰ «ἀντίποινα» πού ἐπιβάλλει σήμερα τὸ NATO στοὺς Σέρβους. Τὸ NATO, πάντως, βομβαρδίζει τὴ Νέα Γιουγκοσλαβία ἐν ὀνόματι τοῦ ἀνθρωπισμοῦ τους. Ὅσοι, λοιπόν, ἐπικαλέσθηκαν τὴν παρέμβαση τῶν ΗΠΑ γιὰ νά λυθεῖ τὸ ζήτημα τῆς ἐμφύλιας, ἀπὸ ἓνα σημεῖο κι ἔπειτα, κοσσοβάρικης ἀθλιότητος, μᾶλλον διαπίστωσαν ὅτι ἓνα τέτοιο ἀδέσποτο σκυλί μόνο κακό καὶ περαιτέρω δυστυχία προκαλεῖ. Ἄς ἐνώσουμε, λοιπόν, τίς φωνές μας ἐναντίον τῶν ΗΠΑ καὶ τῶν συμμάχων τους, χωρὶς ἐπιφυλάξεις. Θά ἀπαντήσουμε, ἔτσι, στό «γιατί;» βομβαρδίζεται σήμερα ἡ Νέα Γιουγκοσλαβία: γιατί ὄχι μόνον ἀφήσαμε τὸ λύκο νά φυλάει τὰ πρόβατα, τὸν προσκαλέσαμε κιόλας!

Βασίλης Ζουναλῆς

ΤΟ «ΑΟΡΑΤΟ» («ΣΤΕΛΘ») IMPERIUM ΤΩΝ ΗΠΑ

τοῦ Ἀγγελοῦ Ἐλεφάντη

Ενώ οἱ βομβαρδισμοί συνεχίζονται ὀλοένα καί σφοδρότεροι στή Γιουγκοσλαβία καί τό Κοσσυφοπέδιο, βαρῦ πληρώνει τό φόρο τοῦ αἵματος ὁ Κλίντον, οἱ νατοϊκοί καί οἱ δυτικοί ἡγέτες, οἱ πολιτικοί ἀναλυτές καί κατασκευαστές κοινῆς γνώμης ἐπαναλαμβάνουν ἀκούραστα ὅτι κάνουν πόλεμο γιά νά φέρουν τήν εἰρήνη. Δέν ἔχουν τίποτε ἐναντίον τοῦ σερβικοῦ λαοῦ, λένε, τόν βομβαρδίζουν ὁμως ἀνηλεῶς ὥστε ὁ Μιλόσεβιτς ν' ἀποδεχθεῖ τό «ἰσορροπημένο καί λογικό δυτικό σχέδιο» πού ὑπέβαλαν στό Ραμπουγιέ, ἕνα σχέδιο διευθέτησης τῆς κρίσης τό ὁποῖο ἀποδέχθηκαν οἱ Κοσοβάροι, ἀλλά πού ἡ Σερβία ἀτέρριψε, «ἐμφανιζόμενη καί πάλι ὡς ἡ μόνη υπεύθυνη τῆς συνέχισης τοῦ πολέμου». Ἐτσι διατύπωσε τό πρόβλημα ὁ Ζάκ Ζυλλιάρ, ἔγκριτος Γάλλος ἀναλυτής, κι ὀλόκληρος ὁ δυτικός τύπος, μέ ἐλάχιστες ἐνάντιες ἐξαιρέσεις.

Τί προβλέπει ὁμως αὐτό τό σχέδιο Ραμπουγιέ πού, ἂν οἱ Σέρβοι τό ἀποδέχονταν, θά ἔφερε τήν εἰρήνη;

Προβλέπει, λοιπόν, αὐτονομία τοῦ Κόσοβο στό πλαίσιο τῆς Γιουγκοσλαβικῆς Ὀμοσπονδίας, ἀπομάκρυνση τοῦ σερβικοῦ στρατοῦ καί τῆς σερβικῆς ἀστυνομίας καί ἐγκατάσταση χερσαίων δυνάμεων τοῦ ΝΑΤΟ στό Κόσοβο πού θά ἐπιτηροῦν γιά τήν ἐφαρμογή τῶν ὄρων τῆς εἰρήνης, ὄχι μόνο στά ἐδάφη τοῦ Κόσοβο, ἀλλά, ἐνδεχομένως σέ ὀλόκληρη τή Γιουγκοσλαβία. Αὐτά ἐπί τρία χρόνια, στό τέλος τῶν ὁποίων θά διενεργηθεῖ δημοψήφισμα, ὥστε ὁ λαός τοῦ Κόσοβο ν' ἀποφασίσει γιά τό μέλλον. Εἶναι προφανές ὅτι τό σχέδιο Ραμπουγιέ μεθοδεύει τήν ἀπόσχιση τοῦ Κοσσυφοπεδίου, στήν ὁποία ἡ Σερβία καλεῖται νά δάλει τήν ὑπογραφή της. Στή βάση αὐτή ἐπιχειρεῖται ἡ νομιμοποίηση τῆς ἐπίθεσης τοῦ ΝΑΤΟ καί ἔτσι ἐκφράζονται τά «ἀνθρωπιστικά» καί «ἠθικά» ἐλατήρια τῶν δυτικῶν.

Αὐτούς τούς ὄρους «εἰρήνευσης» εἶναι ἀδύνατο ν' ἀποδεχθοῦν οἱ Σέρβοι. Διότι δέν συνιστοῦν ὄρους διαλόγου ἀλλά παράδοσή τους στόν ἀντίπαλο ἄνευ ὄρων, ὅπως συμβαίνει σέ κάθε πόλεμο ὅταν ὁ ἕνας ἐκ τῶν δύο ἀντιπάλων, ὕστερα ἀπό μιά δεινὴ ἦττα καί καταστροφή τοῦ στρατοῦ του, ὑποχρεώνεται, manu militari, νά προσυπογράψει τίς βουλές τοῦ νικητῆ του. Ἐφόσον, λοιπόν, οἱ νατοϊκοί ἐπιμένουν στήν ἄνευ ὄρων παράδοση τῶν Σέρβων, χωρίς νά τούς παρέχουν καμιά θεμιτή καί ἀξιοπρεπὴ δυνατότητα συμβιβασμοῦ, ὁ πόλεμος αὐτός —οἱ ἐπίσημοι δυτικοί δέν μιλοῦν γιά πόλεμο, οἱ εἰρηνοποιοὶ ἀπεχθάνονται τή λέξη πόλεμος ὅταν τόν κηρύσσουν οἱ ἴδιοι καί κρύβονται πίσω ἀπό τόν ὄρο «ἐπέμβαση»— ἔχει ὡς στόχο τήν ἐξόντωση τοῦ σερβικοῦ στρατοῦ ὡς προϋπόθεση γιά τήν ταπεινώση τῆς Γιουγκοσλαβίας καί τό διαμελισμό της.

Κι αὐτός ὁ στόχος ὄχι μόνο διαφαίνεται μέσα ἀπό τή λογική τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων ἀλλά καί ἀπό τίς δηλώσεις τῶν ἰδίων τῶν νατοϊκῶν.

Μέχρις ἐδῶ τά πράγματα εἶναι σαφέστατα, ὅσο καί ἡ λάμψη ἀπό τίς ἐκρήξεις τῶν τομαχόκ καί τῶν κρούς. Ἐκεῖνο πού δέν εἶναι καθόλου σαφές εἶναι ὅτι ἡ ἐξόντωση τοῦ σερβικοῦ στρατοῦ δέν μοιάζει καθόλου εὐκόλη κι αὐτονόητη, ὅπως θά ὑπαγόρευε ἡ λογική τοῦ συσχετισμοῦ δυνάμεων: π.χ. 650 ὑπερσύγχρονα ἀεροπλάνα τῶν νατοϊκῶν ἀπό τή μιά μεριά, καμιά πενηνταριά Μίγκ 29 ἀπό τήν ἄλλη, κι αὐτά παλιᾶς τεχνολογίας. Ἡ ἐξόντωση τοῦ σερβικοῦ στρατοῦ εἶναι συνάνωμα ἀφενός μέ τόν ἀνηλέητο τακτικό βομβαρδισμό ἀνθρώπινων (στρατιωτικῶν μονάδων) στόχων κι ὄχι μόνο ἐγκαταστάσεων πού, γιά νά φέριε τά ἀποτελέσματά του, χρειάζεται πολὺ χρόνο κι ὄχι μιά ἐπιχείρηση δύο τριῶν ἡμερῶν· ἀφετέρου ἀπαιτεῖται χερσαία στρατιωτικὴ ἐπέμβαση. Οἱ νικητές χρειάζονται πάντα τήν κατοχή τοῦ ἐδάφους πού σημαίνει δράση πεζικοῦ. Καί τά δύο μέσα, ἐναέρια καί χερσαία δράση, εἶναι ὁ κύκλος τοῦ αἵματος πού ἀνοίξε τήν περασμένη Τετάρτη καί ἕνας Θεός ξέρει πότε καί πῶς θά κλείσει. Γιατί αὐτό τό ζητημάκι οἱ στρατηγοὶ τοῦ ΝΑΤΟ δέν τό γνωρίζουν: δέν γνωρίζουν ποιός θά εἶναι ὁ φόρος αἵματος πού καλοῦνται κι αὐτοὶ νά πληρώσουν κι ἂν οἱ κοινωνίες τους εἶναι διατεθειμένες νά τόν ἀποδεχθοῦν.

Ἐκτός ὁμως ἀπό αὐτὴν τήν ἀστάθμητη ἐξέλιξη πού ἀνοίξε ὁ κύκλος τοῦ αἵματος ὑπάρχουν κι ἄλλες ἀπροσδιόριστες πιθανότητες: τό κύμα τῶν προσφύγων πρὸς τήν Ἀλβανία καί τή Δημοκρατία τῆς Μακεδονίας καί οἱ ἐντάσεις πού τό κύμα αὐτό θά τροφοδοτήσῃ μέσα στόν ἀσταθὴ τους χώρο· τό μέχρι πού μπορεῖ νά φτάσει ἡ ἀντίδραση τῶν Ρώσων· ἡ ἐμπλοκή κι ἄλλων βαλκανικῶν δυνάμεων μέσα ἀπό τήν κλιμάκωση τοῦ πολέμου (μεταξύ τῶν ὁποίων καί ἡ Ἑλλάδα)· ἡ δημιουργία ρηγματῶν στό νατοϊκό στρατόπεδο, ἤδη ὄρατων σέ ὀρισμένους συμμάχους· ἡ ἀντίδραση τῆς εὐρωπαϊκῆς καί ἀμερικανικῆς κοινῆς γνώμης διότι εἶναι μὲν κατασκευάσιμη καί ἀναλλώσιμη ἀλλά μέχρις ἐνός ὀρισμένου σημείου, διότι κανεὶς στοὺς πολέμους δέν πολεμᾷ μόνος του, ὅπως ὁ παίχτης μπροστά στά δίντεο γκέμς.

Τόσο μεγάλα, λοιπόν, διακυβεύματα γιά νά ἐξοντωθεῖ ὁ Μιλόσεβιτς, νά προστατευθοῦν οἱ ἄμαχοι ἀλβανόφωνοι Κοσοβάροι, νά ἐπικρατήσῃ ἡ ἠθικὴ καί ἡ διεθνὴς νομιμότητα; Τό-

αἷμα, χρῆμα καὶ ἀστάθεια γιὰ νὰ φτιαχτεῖ ἡ Μεγάλη Ἀλβανία καὶ νὰ περιοριθεῖ ἡ Σερβία στὰ πρὶν τὸ 1912 σύνορά της; Ἄν αὐτὸς ὁ ἱμπεριαλιστικός πόλεμος εἶχε αἰτίες καὶ στόχους ἐκείνους πού, τὸ 1914, περιέγραφε ὁ Λένιν στὸν «Ἱμπεριαλισμὸς» του — ἔλεγχος πρώτων ὑλών, ἐργατικοῦ δυναμικοῦ, ἀγορᾶς, ἔλεγχος συγκοινωνιῶν κ.λπ. — ὁ ἴδιος ὁ μέγας θεωρητικὸς τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ θὰ κάγαζε γιὰ τὴν ἀφέλεια τῆς ἀνάλυσης, μὲ τὸν τρόπο πού τόσο καλά ἤξερε νὰ κάνει.

Κατ' ἀρχὴν τὰ περιδιεθνούς νομιμότητας, πού ἔστω καὶ προσηματικά ὑπῆρχαν στὸν Πόλεμο τοῦ Κόλπου, ὁ Κλίντον τὰ ἔγραψε στὰ παλαιότερα τῶν ὑποδημάτων του· γελοιοποίησε ἀκόμη κι αὐτὸ τὸ φύλλο συκῆς πού θὰ μποροῦσε νὰ προσφέρει ὁ ΟΗΕ. Ἐδῶ πρόκειται, εὐθέως, γιὰ στρατιωτικὴ ἐπέμβαση στὰ ἑσωτερικὰ κυρίαρχου κράτους, τῆς Γιουγκοσλαβίας, πού δὲν εἶχε ἀνοίξει ἐχθροπραξίες ἐναντίον ἄλλου κράτους, κάτι δηλαδή πού δὲν ἔχει γίνε ἐπὶ εὐρωπαϊκοῦ ἐδάφους μετὰ τὴ λήξη τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Μοιάζει μὲ τὴν εἰσβολὴ τοῦ Χίτλερ στὴν Τσεχοσλοβακία τὸ 1939. Ὅσον ἀφορᾷ τὰ περὶ ἀνθρωπιστικῆς συνδρομῆς στοὺς Κοσοβάρους καὶ ἐπικράτησης τῆς ἠθικῆς ἄς τὰ ἀφήσουμε γιὰ ἄλλη φορὰ, γιὰ τὸ παράμυθι τῆς Κοκκίνοσκουφίτσας, γιατί θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποδώσουμε στὸν Κλίντον ἠθικὴς ἀρχές (καὶ δὲν ἀναφέρομαι στὴν ἰδιωτικὴ του ζωὴ). Τὸ καθεστὼς καὶ οἱ μέθοδοι Μιλόσεβιτς εἰς βάρος τῶν Κοσοβάρων ἀλβανοφώνων, οἱ προσφιλεῖς του ἀστυνομικοὶ χειρισμοί, ἡ καταπάτηση τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων καὶ οἱ ἐθνοκαθάρσεις ἐξοργίζουν κάθε δημοκρατικὸ ἀνθρώπο. Πράγματι κανεὶς δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ μὴν ἐκδηλώνει τὴν ἀντίθεσή του στὴ βαρβαρότητα στὴν ὁποία μᾶς ἔχει συνηθίσει ὁ μιλοσερβικὸς ἐθνικισμὸς. Δὲν ἀνήκει ὅμως στὴν ἀρμοδιότητα τῶν F16 καὶ τῶν κροῦζ νὰ ἐπιβάλουν τὴ δημοκρατία καὶ γι' αὐτὸ κανεὶς δὲν σκέφτηκε νὰ στείλει F16 ἢ Μίγκ για νὰ καταρτηθεῖ τὸ ἀπαρτχάντ στὴ Νότιο Ἀφρική. Αὐτὰ τὰ σῆνεργα καὶ οἱ χειριστές τους εἶναι ἀρμόδια μόνο στὸ νὰ σκοτώνουν καὶ νὰ καταστρέφουν. Ἄπ' ἄλλους δρόμους περνᾷ ἡ δημοκρατία καὶ ἡ διεθνὴς ἀλληλεγγύη.

Ἀπομένει μόνο, ὡς ὁρατὸς σκοπὸς αὐτοῦ τοῦ πολέμου, ἡ βουλμία κυριαρχίας τῶν ΗΠΑ. Σ' αὐτὸ τὸ στόχο συμφωνοῦν ρεπουμπλικάνοι καὶ δημοκρατικοί. Χρειάζεται ὅμως νὰ πᾶμε λίγο πέρα ἀπὸ τὰ, εὐλογα ἄλλωστε καὶ ἀναγκαῖα, αἰσθήματα καταγγελίας καὶ ἀποστροφῆς γιὰ τὰ νατοϊκὰ φερσίματα. Νὰ κατανοήσουμε τοὺς βαθύτερους σκοποὺς κατ' ἀρχὴν, νὰ δοῦμε καθαρά πού σκοπεύει ἡ ἀμερικανικὴ στρατηγική. Τὰ ζητήματα εἶναι πολλά. Θὰ σταθῶ σ' αὐτὸ πού θεωρῶ κυρίαρχο, πού δεσπόζει ὄχι μόνο στὴ γιουγκοσλαβικὴ πραγματικότητα ἀλλὰ σὲ παγκόσμιο ἐπίπεδο, ὄχι μόνο σ' αὐτὸν τὸν πόλεμο ἀλλὰ σὲ ὅλες τὶς διενέξεις καὶ συγκρούσεις, ἐμπόλεμες ἢ μὴ. Ὅτι δηλαδή οἱ ΗΠΑ σ' αὐτὸν τὸν πόλεμο θέλουν νὰ ἐπιβάλουν τὸν νέο, μετὰ τὸ τέλος τοῦ διπολισμοῦ, ρόλο τῆς «στρατηγικῆς τους ἀποστολῆς». Τῆς στρατηγικῆς ἀποστολῆς τοῦ ΝΑΤΟ καὶ συνάμα, στὸ πλαίσιο τῆς συμμαχίας, τὸν ἡγεμονικὸ ρόλο τῶν ΗΠΑ. Ὁ παλαιὸς ρόλος τοῦ ΝΑΤΟ ἦταν νομιμοποιημένος μὲ βάση τὴν ὑπογραφή τῶν συμμάχων πού τὸ 1949 συνέστησαν τὴ συμμαχία αὐτή. Τὸ ἄρθρο 5 ὁρίζει ὡς ρόλο τοῦ ΝΑΤΟ τὴν ἄμυνα τῶν χωρῶν - μελῶν. Τὸ 1991 στὴ διάσκεψη κορυφῆς τῆς Ρώμης οἱ σύμμαχοι ὑποβάθμισαν τὸ ἄρθρο 5 τοῦ καταστατικοῦ τοῦ ΝΑΤΟ καὶ προσέθεσαν στὸ ρόλο του τὴ «διαχείριση κρίσεων καὶ τὶς εἰρηνευτικὲς ἀποστολές», κάτι πού ἐπαναλήφθηκε στὴ διακήρυξη τοῦ Ὁσλο, ἓνα χρόνο ἀργότερα. Τὸ ΝΑΤΟ ὅμως σὲ ὅλες τὶς στρατιωτικῆς του ἐνέργειες (Κόλ-

πος, Βοσνία, κλπ.) δροῦσε τυπικὰ ὡς ἐντολοδόχος τοῦ ΟΗΕ: ἡ περιδότητὴ διεθνῆς νομιμότητα. Ἡ ὁποία ὅμως δὲν μποροῦσε νὰ λειτουργήσῃ πάντα λυσιτελῶς γιὰ τὶς ΗΠΑ, δεδομένου ὅτι ἰσχύει στὸ Συμβόλαιο Ἀσφαλείας τὸ βέτο τῆς Ρωσίας, τῆς Κίνας.

Στὰ τέλη τοῦ Ἀπριλίου στὴν Οὐάσιγκτον, συνέχεται ἡ συνέλευση τοῦ ΝΑΤΟ, τὴν ὁποία, μὲ τὴν ὑπογραφή ὅλων τῶν συμμάχων, θὰ ὀρίσει τὸ νέο ρόλο τῆς στρατηγικῆς τους ἀποστολῆς, δηλαδή τοῦ κυριαρχικοῦ δικαιώματος τῶν ΗΠΑ σὲ ὅλο τὸν πλανήτη, πού θὰ τὶς καταστήσει καὶ τυπικὰ τὸ μόνο οὐσιαστικὸ πολιτικὸ κέντρο ἐξουσίας. Στὴ βάση αὐτῆ ἐκμηδενίζονται πολιτικὰ ὄχι μόνο οἱ μικρὲς ἢ μεγαλύτερες περιφερειακὲς δυνάμεις ἀλλὰ καὶ ἡ Κίνα καὶ ἡ Ρωσία καὶ ἡ Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση. Οἱ Εὐρωπαῖοι ἑταῖροι, ὅπως καὶ οἱ ὑποψήφιοι γιὰ τὴν ΕΕ χώρες τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης, θὰ ἐκχωρήσουν τὰ δικαιώματά τους στὴν ἀσκηση διεθνούς πολιτικῆς στοὺς ΗΠΑ καὶ δ' αὐτοῦ στίς ΗΠΑ. Ὁ ΟΗΕ παρακάμπτεται. Ἀλλὰ ἀποστέλλεται στίς καλὲς ἡ δυνατότητα (καὶ ὁ στόχος) ἡ Εὐρώπη ν' ἀποκτήσει αὐτόνομη Εὐρωπαϊκὴ ἄμυνα καὶ πολιτικὴ. Ἡ Εὐρώπη θὰ μορφεῖ νὰ ἀσχολεῖται μὲ τὴν ΚΑΠ, τὴ διάσωση πολιτιστικῶν μνημείων, μὲ τὸ εὐρὸς της καὶ τὰ ἐπιτόκια της, τὴν ἀνεργία της, μέσα ὅμως σὲ ἓνα καθεστὼς μειωμένης κυριαρχίας ἢ καὶ ἀνύπαρκτης κυριαρχίας. Οἱ στόχοι, ἡ σκληρὴ πολιτικὴ, στοιχεῖο τῆς ὁποίας εἶναι ἡ διαχείριση τῶν ἐνόπλων δυνάμεων καὶ τοῦ πολέμου (ἢ τῆς ἀποτροπῆς τοῦ πολέμου), θὰ ὀρίζονται ἀπὸ τὶς ΗΠΑ.

Ἄν ὅμως εἰσερχόμαστε στὸν 21ο αἰῶνα ἀποδεχόμενοι ἓνα καθεστὼς μειωμένης εὐρωπαϊκῆς κυριαρχίας τοῦτο σημαίνει ἀκόμη δύο ἐξελίξεις:

α) Μειωμένη ἐθνικὴ - κρατικὴ κυριαρχία τῶν κρατῶν - ἐθνῶν τῆς ΕΕ πρὸς ὄφελος ὄχι τῆς ΕΕ ἀλλὰ τοῦ ΝΑΤΟ καὶ τῶν ΗΠΑ.

β) Μειωμένη λαϊκὴ κυριαρχία, λαϊκὴ ἐντολή καὶ ἀποδυνάμωση ὅλων τῶν θεσμῶν πού, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς γένεσης τῶν κρατῶν - ἐθνῶν, τὴν ὀργανώνουν καὶ τὴν ὑποστασιοποιοῦν.

Ἡ Εὐρώπη στὸν 19ο εἰσήλθε μὲ τὸ ἔμβλημα τῆς λαϊκῆς καὶ τῆς κρατικο - ἐθνικῆς κυριαρχίας, παρὰ τὶς ἱμπεριαλιστικὲς ἐπικυριαρχίες (γαλλικὴ, βρετανικὴ, ρωσικὴ, ἀμερικανικὴ) πού ἐπίσης ὑπῆρξαν. Ὁ 19ος αἰῶνας καὶ πολὺ περισσότερο ὁ 20ος σπέντεψαν τὶς αὐτοκρατορίες. Τώρα περνᾶμε σὲ μιὰ ἀνέκδοτη μορφή αὐτοκρατορίας, τὴν Νέα Τάξη πραγμάτων καὶ τὴν ἀπόλυτὴ ἐπικυριαρχία τῶν ΗΠΑ. Πράγματι ὑπάρχει, ἀλλὰ ἀνέκδοτου τύπου, ἱμπεριαλισμὸς ἀφοῦ ὑπάρχει τὸ imperium, ἡ αὐτοκρατορία. Ποιὸς εἶναι ὁ σκοπὸς μᾶς αὐτοκρατορίας; Ἡ αὐτοκρατορία - τὸ λέει ἡ λέξη.

Πιστεύω, λοιπόν, ὅτι τὰ μεγάλα διακυβεύματα αὐτοῦ τοῦ ὀλοκληρωτικοῦ ὅπως θ' ἀποδειχθεῖ πολέμου στὴ Γιουγκοσλαβία δὲν εἶναι οὔτε ὁ Μιλόσεβιτς, οὔτε οἱ ἄμοιροι Κοσοβάροι οὔτε τὰ καλαμπόκια τοῦ Κοσσυφοπεδίου καὶ ἡ ἀγορὰ τῆς Πρίστινα, οὔτε τὰ 59 Μίγκ 29 τῶν Σέρβων. Ἀλλὰ νὰ σιγήσουν, μέσα στὴν οἰκονομικὴ τους μιζέρια οἱ Ρῶσοι, καὶ νὰ δάλουν τὴν ὑπογραφή τους στὸ νέο Σύμφωνο τοῦ ΝΑΤΟ οἱ Εὐρωπαῖοι, ἀφοῦ πρώτα, ὅπως γίνεται τώρα, προσυπογράψουν τὴ στρατηγικὴ του ἀποστολῆς ἐμπράγματα: μέσα στὸν πόλεμο. Ἄν δὲ ἡ ὑπογραφή αὐτὴ γραφεῖ καὶ μὲ λίγο αἷμα γαλλικὸ, γερμανικὸ, ἀγγλικὸ ἢ πορτογαλέζικο δὲν περᾶζει: τόσο τὸ καλύτερο γιατί οἱ ὑπογραφές μὲ αἷμα εἶναι πολὺ πιὸ ἔγκυρες. Ἔτσι

στεριώνει καλύτερα στίς συνειδήσεις και στίς διαδικασίες τό άθέατο imperium, άθέατο όπως εκείνο τό «Στέλθ». Άόρατο; Παρά ταύτα έπλήγη ένα και κατέπεσε. Τίποτε στή ζωή αύτή δέν είναι άόρατο, άν και συχνά παρουσιάζεται άδιαφανές.

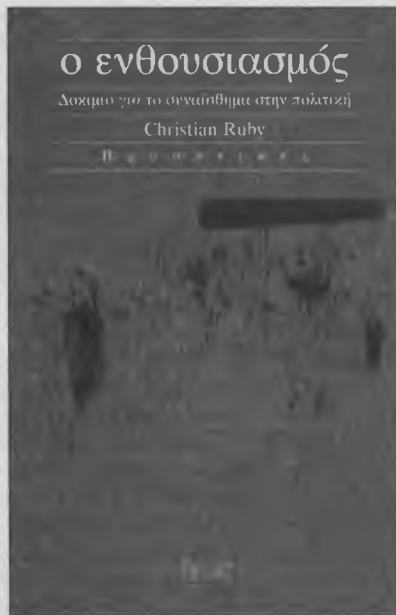
Τά προηγούμενα, ώς ένα σημείο, δέχομαι ότι είναι κάπως άπόλυτα, υπό τήν έννοια ότι ύποβαθμίζεται ή σχετική άυτονομία τής γιουγκοσλαβικής κρίσης και άνάγεται ευθέως στή γενική ίμπεριαλιστική στρατηγική. Πράγματι ύπάρχει αύτή ή σχετική άυτονομία πού μπορεί —μακάρι— νά όδηγήσει σέ λίγες μέρες ή πολύ σύντομα σέ μία κάμψη τής άδιαλλαξίας του περιδότητου συμφώνου Ραμπουγιέ, νά ύπάρξει έπομένως μία βάση διαλόγου. Η έξέλιξη αύτή όμως —έρχονται άλλωστε δύο Πάσχα, καθολικό και όρθόδοξο— δέν άναιρεί τή γενικότερη άμερικανική στρατηγική, τήν έμπέδωση δηλαδή τής κυριαρχίας, διά του ΝΑΤΟ, του άμερικανικού imperium και τήν πολιτική ύποτέλεια ή άνναπηρία τών άλλων, άκόμη και τής Ε.Ε. Η προβληματική πού έξέθεσα πιο πάνω είναι άτελέστατη

έφόσον δέν θίγει δυό άλλα μείζονα προβλήματα: α) τή φύση —κι όχι άπλως τήν περιγραφή— του νέου άμερικανικού imperium. Ο γραμματέας του (νέου) Κομμουνιστικού Κόμματος τής Ρωσίας Ζιουγκάνωφ μίλησε για «τεχνολογικό φασισμό». Άν ό όρος φασισμός είναι άδόκιμος τό «τεχνολογικό» νομίζω μάς θάζει σέ σωστό δρόμο. β) Τό δεύτερο πρόβλημα είναι γιατί οί Ευρωπαίοι, πολιτικές οικογένειες, κυβερνήσεις και κοινωνίες σέρνονται, και άποδέχονται άσμένως τήν πολιτική τους ύποτέλεια, πού, όπως έγραψα πιο πάνω, άκυρώνει τίς πολιτικές προοπτικές ένοποίησης τής ΕΕ και τών ευρωσκεπτικιστών και τών φεντεραλιστών και τών ρεπουμπλικάνων και τών ευρωαισιόδοξων και τών σοσιαλδημοκρατών και τών συντηρητικών. Και τών Άριστερών. Ίσως έδώ συναντάμε τίς ιδεολογικές και πολιτικές έπιπτώσεις είκοσι χρόνων κυριαρχίας του νεοφιλελευθερισμού και του μεταμοντερνισμού.

Στά δυό αύτά ζητήματα δέν μπορώ τώρα νά έπεκταθώ. Δυστυχώς, ή κατάσταση θά μάς ύποχρεώνει νά έρχόμαστε και νά έπανερχόμαστε στά προβλήματα πού έπικαιροποιεί ό πόλεμος στη Γιουγκοσλαβία και τό «άθέατο» imperium τών ΗΠΑ.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ SCRIPTA

Π Ρ Ο Ο Π Τ Ι Κ Ε Σ

CHRISTIAN RUBY Ο ΕΝΘΟΥΣΙΑΣΜΟΣ

Δοκίμιο για το συναίσθημα στην πολιτική
Μτφρ.-Δ/ση σειράς: Νικόλας Αλ. Σεβαστάκης

Η εποχή μας, με την εμπειρία της κρίσης των επαναστατικών φιλοδοξιών και τις επικοινωνιακές της υπερβολές, αμφιβάλλει και δυσπιστεί για τον ενθουσιασμό απόμων και μαζών. Φοβάται την εισβολή του συναίσθηματος στο πεδίο της πολιτικής.

Αυτό το δοκίμιο ανατρέχει στον τρόπο με τον οποίο οι φιλόσοφοι προσέγγισαν την έννοια του ενθουσιασμού και αναλύει την καχυποψία γι' αυτό το θεμελιώδες συναίσθημα. Ο συγγραφέας του έχει το θάρρος να προτείνει μια θετική και σύγχρονη εκδοχή πολιτικού ενθουσιασμού, στον αντίποδα της απάθειας και του τυφλού φανατισμού. Με αυτόν τον τρόπο, ο Christian Ruby αγγίζει το κρίσιμο αίτημα των καιρών για έναν εγκάρδιο πολιτικό Λόγο, ικανό εκ νέου να δεσμεύσει και να συγκινήσει, να προσφέρει εικόνες ελευθερίας και άυτονομίας στους κουρασμένους πολίτες/ιδιώτες των φιλελεύθερων κοινωνιών.

SCRIPTA

ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 10 106 80 ΑΘΗΝΑ ΤΗΛ: 3616 528 FAX: 3616 529

ΕΝΑΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΠΑΛΙ...

του Γιώργου Μαργαρίτη

Οί γραμμές που ακολουθούν γράφτηκαν τό απόγευμα της Κυριακής, 28 Μαρτίου, την πέμπτη μέρα των νατοϊκών βομβαρδισμών έναντι της Γιουγκοσλαβίας. Πέντε μέρες δεν είναι πολλές για έναν βαλκανικό πόλεμο, έστω και έναέριο, δεν είναι όμως και λίγες. Από τις στρατιωτικές επιχειρήσεις άρχισαν να διακρίνονται οι επιλογές και οι προοπτικές. Και για τους γείτονες, όπως έμεις, απέκτησαν μορφή και διακρίνονται κάποιοι από τους κινδύνους. Θά ήταν πιθανώς αισιόδοξο να θεωρήσουμε ότι στό επόμενο τεύχος του *Πολίτη* θά μιλήσουμε αναλυτικά, «ιστορικά», για έναν πόλεμο στά Βαλκάνια που έγινε και πέρασε αφήνοντας πίσω του νεκρούς, τραυματίες και έρειπια, όλα όσα οι πόλεμοι προκαλούν. Η άπαισιόδοξη έκδοχή όμως φαίνεται τις στιγμές αυτές έξίσου ισχυρή. Τό τέλος του πολέμου αυτού ίσως είναι προάγγελος νέων συγκρούσεων και άνατροπών. Στά Βαλκάνια κανείς δεν γνωρίζει σε ποιά σημείο είναι δυνατό να ίσορροπήσουν τά πράγματα και να στραφούν προς την πλευρά της ειρήνης. Κανείς έκτός από τον πλανητάρχη, τον κύριο Κλίντον, τά έπιτελεία του και τους κομπιούτερ του. Μέ την πεποίθηση του ήμιμαθη, πιστεύουν ότι γνωρίζουν τά πάντα: και τά Βαλκάνια και την τύχη μας. Και σπεύδουν να αλλάξουν τά χρωμοσώματα της ιστορίας. Σπάνια αναφέρομαι στον Θεό αλλά αυτή την φορά θά ήταν καλό να βάλει τό χέρι του...

Από την νύχτα του Σαββάτου και όλη την ημέρα της Κυριακής, υπήρχε μία κινητικότητα με άφορμή την κατάρριψη ενός από τά «άτρωτα» άεροσκάφη του όπλοστασίου των ΗΠΑ, ενός F-117, από τή σερβική άεράμυνα. Πέρα από την έκπληξη που προκάλεσε τό γεγονός της κατάρριψης από μία άντιαεροπορική άμυνα που ως τώρα έδειχνε ύποτονη, ήταν σαφές ότι οι άναζητήσεις άφορούσαν την επαναδιάταξη των προτεραιοτήτων και των στόχων. Μία ένδειξη γι' αυτό ήταν ή έντονη στροφή της άμερικανικής προπαγάνδας στό ζήτημα της έθνικάθαρσης των Άλβανών του Κοσσυφοπεδίου και στον έξαναγκασμό τους να εγκαταλείψουν την περιοχή. Μέ άξονα τά δύο αυτά γεγονότα, έγινε πολύς λόγος για τό πέρασμα σε μία επόμενη φάση όπου οι στόχοι θά ήταν λιγότερο στρατηγικοί και περισσότερο προσανατολισμένοι προς την καταστροφή του γιουγκοσλαβικού στρατού. Έγινε λόγος για ένισχύσεις και νέα τροπή των πραγμάτων. Υποθέτουμε πως την ώρα που οι γραμμές αυτές τυπωμένες διαβάζονται θά έχουν όπωσδήποτε έπέλθει κάποιες άλλες. Άς σταθούμε όμως στά μέχρι εδώ συμβαίνοντα.

Η πρώτη φάση των επιχειρήσεων — όπως την χαρακτηρί-

σαν οι νατοϊκοί άξιωματούχοι θέλοντας να τονίσουν ότι υπάρχουν και άλλες φάσεις κλιμάκωσης των επιθέσεών τους — χαρακτηρίστηκε από τις συντηρητικές επιλογές των άντιμαχομένων. Από την πλευρά του ΝΑΤΟ, ή προσοχή φάνησε προσαρμοσμένη στις (μή) δυνατότητες της γιουγκοσλαβικής άεράμυνας. Η τελευταία παρουσιάζεται ισχυρή σε τακτικό επίπεδο. Διαθέτει μεγάλο άριθμό άυτοκινούμενων άντιαεροπορικών πυροβόλων¹ ένταγμένων διοικητικά στις χερσαίες μονάδες ενώ υπάρχουν σε μεγάλες ποσότητες φορητοί άντιαεροπορικοί πύραυλοι.² Οι μονάδες του στρατού ξηράς έχουν ισχυρή άντιαεροπορική κάλυψη με σημαντικές δυνατότητες σε καιρό ήμέρας και έναντι άεροσκαφών ή έλικοπτέρων επιφορτισμένων με άποστολές ύποστήριξης. Άντίθετα, ή άμυνα περιοχής, ή άντιμετώπιση στρατηγικού τύπου άεροπορικών επιδρομών, δεν είναι τόσο ισχυρή. Στηρίζεται σε πολύ παλαιά συστήματα³ καθοδηγούμενα από ραντάρ, έκθετα σε παρεμβολές ή σε τεχνολογίες ΣΤΕΛΘ⁴, που έπιπλέον έπισημαίνονται και παρακολουθούνται εύκολα από τά ίπτάμενα ραντάρ. Έπιπλέον, καθώς έχουν άναπτυχθεί σε πάμπολλους πολέμους από την δεκαετία του 1960 και μετά είναι όπλα γνωστά στό ΝΑΤΟ και προβλέψιμα. Αυτή την άδυναμία θέλησαν να εκμεταλλευθούν οι νατοϊκές δυνάμεις έξαπολύοντας επιθέσεις από μεγάλο ύψος και από μεγάλες άποστάσεις. Οι μή έπανδρωμένες επιθέσεις με εκατοντάδες πυραύλους «Κρούζ» πρέπει να άποτελεσαν την αίχμη του δόρατος της νατοϊκής προσβολής τις πρώτες αυτές ήμέρες.

Η επιλογή αυτή έθεσε ούσιαστικά σε άχρησία την γιουγκοσλαβική άεράμυνα. Τις πρώτες τέσσερεις νύκτες των βομβαρδισμών φαίνεται ότι μόνο ένας πύραυλος έκτοξεύθηκε ένάντια στά άεροπλάνα του ΝΑΤΟ τά όποια —μέχρι την κατάρριψη του F-117Α— δεν είχαν άπώλειες. Η παρουσία γιουγκοσλαβικών άεροπλάνων στον ούρανό είχε —λόγω άριθμών— στόχο την άποφυγή της άδοξης καταστροφής τους στό έδαφος ή έστω την καταδίωξη των εύάλωτων πυραύλων Κρούζ (Τόμαχωκ κλπ.) παρά την άντιπαράθεση προς την νατοϊκή άεροπορία. Οι συντηρητικές αυτές επιλογές των Γιουγκοσλάβων, σε συνδυασμό με τή μορφή της νατοϊκής επίθεσης διατήρησαν άλώβητο χονδρικά τό όπλοστάσιο των πρώτων. Τά πλήγματα στραφθηκαν σε σταθερούς «εύκολους» στόχους, κατάσταση ή όποια διασφάλισε χονδρικά τή δημοτικότητα μιας επέμβασης χωρίς άνθρώπινο κόστος για τις δυτικές κοινωνίες, περιέκλειε όμως πολιτικές σημασίες και άδιέξοδα.

Οι στρατηγικοί βομβαρδισμοί δεν μπορούσαν, είπαμε, να

πλήξουν άμεσα τις στρατιωτικές δυνάμεις του Βελιγραδίου. Χτύπησαν κυρίως τμήματα της οικονομικής υποδομής, κτίρια, εργοστάσια, αποθήκες, αεροδρόμια, τηλεπικοινωνίες. Το δίκτυο παραγωγής και διανομής ηλεκτρικής ενέργειας δεν θίχθηκε μάλλον εξαιτίας πιθανών επιπλοκών στη λειτουργία των πυρηνικών εργοστασίων παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας. Έμμεσα και μακροπρόθεσμα ή καταστροφή των υποδομών θα άποδυνάμωνε τον γιουγκοσλαβικό στρατό αλλά, πολύ πριν επιτευχθεί αυτό το αποτέλεσμα, θα είχαν προκληθεί μία σειρά από παρενέργειες που θα άλλαζαν τα δεδομένα των βαλκανικών Ισορροπιών. Πρώτο και κύριο, ο στρατός αυτός θα είχε τόν χρόνο να κυριαρχήσει στο Κόσοβο, να περιορίσει ή και να εκτοπίσει τους αλβανικούς πληθυσμούς, να γεμίσει τις όμορες χώρες με πρόσφυγες, δημιουργώντας εστίες πίεσης που δύσκολα θα μπορούσε να διαχειριστεί το ΝΑΤΟ.

Μεσοπρόθεσμα, οι στρατηγικοί δομιαρισμοί θα προκαλούσαν πίο σύνθετα προβλήματα. Η έξασθίνηση δηλαδή του γιουγκοσλαβικού στρατού διαμέσου της καταστροφής των υποδομών της χώρας, θα δημιουργούσε μία αδύναμη Σερβία, εξαθλιωμένη και εύάλωτη, μία μαύρη τρύπα —οικονομικά, στρατιωτικά, πολιτικά— στον χάρτη των Βαλκανίων. Ο τελευταίος δέν συγχωρεί τις μαύρες τρύπες και ή άποτροπή των Κροατών, των Βοσνίων μουσουλμάνων, των Άλβανών, ίσως των Βουλγάρων, των Ρουμάνων και των Ούγγρων από τό να θελήσουν να έπωφεληθούν από τό κενό, θα δημιουργούσε δυσεπίλυτα προβλήματα. Δύσκολα θα μπορούσε κανείς να άποφύγει την γενίκευση του πολέμου και ή διαιώνιση των αντιθέσεων. Άκόμα και οι Άμερικανοί πρέπει να κατανοούν ότι ή στρατηγική καταστροφή της Γιουγκοσλαβίας δέν μπορεί να υπερβεί κάποια όρια.

Μέσα σε τέσσερις μόλις μέρες έγινε λοιπόν όρατό τό άδιέξοδο και προέκυψε ή ανάγκη αναθεώρησης του τρόπου δράσης. Οι έπιλογές δέν φαίνεται, σήμερα τουλάχιστον, να είναι άπεριόριστες. Είτε θα χρειαστεί μία σοβαρή κλιμάκωση του πολέμου με ή χρήση χειρσίων δυνάμεων σε περιοχές του Κοσσυφοπεδίου, είτε θα πρέπει να άναζητηθεί ένας συμβιβασμός, με νέες προτάσεις που θα αναθεωρούν την περίπου άνευ όρων παράδοση των Σέρβων όπως ζητούσε ή σύσκεψη του Ραμπουγιέ. Η πρώτη έκδοχή δέν φαίνεται εύκολη. Θά ύπήρχε πιθανώς μία δυνατότητα έφαρμογής της σε μικρή κλίμακα με την άποστολή νατοϊκών στρατευμάτων σε περιοχές που έλέγχει ο Άπελευθερωτικός Στρατός του Κοσσυφοπεδίου. Δέν γνωρίζουμε αν έλέγχει και τί έλέγχει μετά από τις έπιθέσεις που δέχθηκαν οι βάσεις του τόν τελευταίο καιρό. Μία άπευθείας άναμέτρηση των νατοϊκών δυνάμεων με τόν γιουγκοσλαβικό στρατό θα άπαιτούσε άνάπτυξη των 10.000 στρατιωτών του ΝΑΤΟ στην Δημοκρατία της Μακεδονίας, πιθανόν μέχρι τό επίπεδο των 40-50.000. Η αύξηση αυτή δέν είναι εύκολη και, εν πάση περιπτώσει δέν γίνεται με τούς κοντικούς συμμάχους διστακτικούς και θέτοντες όρους. Η Ελλάδα, λόγου χάρη, διακήρυξε έπίσημα ότι δέν θα δεχθεί ή διέλευση τουρκικών στρατευμάτων από τά έδάφη της. Τυχόν αύξηση των πιέσεων που έξασκοούνται πάνω της θα είχε άπρόδλεπτες συνέπειες και λόγω της έντονα φιλοσερβικής έλληνικής κοινής γνώμης.

Δέν είναι μόνο ή Ελλάδα τό πρόβλημα. Οι πολιτικές συζητήσεις στον ευρωπαϊκό χώρο, στα κοινοδομία ιδιαίτερα, δείχνει ότι υπάρχουν αρκετοί πολιτικοί στην Ευρώπη που άντιλαμβάνονται τις διαστάσεις των έπιπτώσεων που έχουν οι άμερικανικές πρωτοβουλίες για την πολιτική ένοποίηση της

Ευρώπης. "Οτι στην ούσία άκυρώνουν την όποια πολιτική ένοποίηση υποχρεώνοντας σε όμη έθθυγράμμιση τις όποιες ευρωπαϊκές άπόψεις έπί ενός ζητήματος που, σε τελευταία άνάλυση, είναι τυπικά ευρωπαϊκό. Άν και οι φωνές αυτές μειοψηφούν κάτω και από τό βάρος της τηλεοπτικής δαιμονοποίησης των Σέρβων, είναι άγνωστο ποιά άπήχηση θα έχουν σε μία Ευρώπη εκστρατεύουσα και αίμορραγούσα στη βάση των άμερικανικών μανιχαϊστικών πολιτικών και σχεδίων.

Μένει ή όδός του συμβιβασμού. Ούτε και αυτή είναι εύκολα διακριτή, όλα όμως δείχνουν ότι άπασχολεί τούς Ευρωπαίους ιδιαίτερα πολιτικούς. Η έκδίωξη του Μιλόσεβιτς θα ήταν ίσως ένα ζητούμενο για τούς νατοϊκούς που θα έπέτρεπε τόν συμβιβασμό να παρουσιαστεί ως νίκη. Άπό την άλλη όμως πρέπει κανείς να υπολογίζει τό διαρκές άμερικανικό παιχνίδι των δημοσκοπήσεων και την έπίδρασή του στις ικανότητες έλιγμών της άμερικανικής πλευράς. Η λογική του παγκόσμιου σωτήρα, κριτή μαζί και άρχάγγελου που ή άμερικανική προεδρία έχει άποδώσει στον έαντό της είναι τόσο άπόλυτη, τόσο μεσσιανική που τελικά γίνεται άκαμπτη, μη πολιτική. Η όλη ύπόθεση κρύβει πολλαπλά άδιέξοδα για πολλούς και ή στιγμή που γράφονται τούτες οι γραμμές, ή έξοδος από τόν βαλκανικό αυτό πόλεμο διακρίνεται δύσκολα και ίσως παραπλανητικά.

1. Στην έποχή των συγκρούσεων στη Βοσνία ύπήρχαν μερικές εκατοντάδες αυτοκινούμενα άντιαεροπορικά συστήματα: ρωσικά ZSU-57-2 με δίδυμα πυροβόλα των 58 χλστ., τσέχικα M53/59 με πυροβόλα των 30 χλστ., γιουγκοσλαβικά BOV-3 με τριπλά πυροβόλα των 20 χλστ. και διάφορα μικρότερης σημασίας. Έπίσης πολλά πυροβόλα στατικά, τοπικής έπινόησης και κατασκευής. Άν και πολλά από αυτά τά όπλα χρησιμοποιήθηκαν στις μέχρι τώρα συγκρούσεις, οι άριθμοί τους παραμένουν όπωσδήποτε σημαντικοί.

2. Υπολογίζεται να υπάρχουν μερικές χιλιάδες φορητοί πύραυλοι SAM-7, πολλοί από τούς όποιους είναι βελιωμένο τύπου, γιουγκοσλαβικής κατασκευής.

3. Η άμυνα βασίζεται σε πυραύλους SA-2, SA-3, SA-6, SA-8, SA-9, SA-11. Άπό αυτά τά συστήματα αυτοκινούμενα —και άρα δύσκολο τό να έπισημανθούν και να καταστραφούν— είναι τά SA-6 (με έπιχειρησιακό ύψος τά 10.000 μέτρα), τά SA-8 (με έπιχειρησιακό ύψος τά 5.000 μέτρα), τά SA-9 (με έπιχειρησιακό ύψος τά 5.000 μέτρα) και πιθανόν τά SA-8 (με έπιχειρησιακό ύψος τά 22.000 μέτρα). Οι άρχικοί πύραυλοι SA-2, SA-3 που άποτελούν τόν κύριο κορμό της στρατηγικής άεράμυνας, είναι σταθεροί και άρα πολύ εύάλωτοι.

4. Τεχνολογία που καθιστά τόν στόχο «άόρατο» ή περίπου στα έχθρικά ραντάρ ή ακόμα και στους άνιχνευτές θερμικής άκτινοβολίας.

ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΑ: «ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ἢ ΥΠΟΤΑΓΗ»;

τοῦ Ἀλέξη Ἡρακλείδη

Οί σχέσεις μας με τήν Τουρκία δρῖσκονται στό χειρότερο δυνατό σημείο. Σέ αὐτό τουλάχιστον φαίνεται ὅλοι νά συμφωνοῦμε, ἀκόμη καί τά δύο ἄκρα, οἱ ἐθνικιστές καί οἱ ἰδεαλιστές/διεθνιστές. Πρόκειται γιά ἕνα πραγματικό ναδίρ, χειρότερο ἀπό αὐτό τόν Ἰμίων καί μᾶλλον ἐφάμιλλο τοῦ Κυπριακοῦ (ἐλληνικό πραξικόπημα - τουρκική εἰσβολή καί κατοχή) τό καλοκαίρι τοῦ 1974. Θά ἀφήσουμε κατά μέρος τίς δύο ἀνωτέρω πλέον ἀκραίες ἐκφάνσεις τῶν δύο διαμετρικά ἀντίθετων συλλήψεων τῆς ἐλληνοτουρκικῆς πραγματικότητας γιατί στεροῦνται σοβαρότητας. Δηλαδή τήν ἀποψη περί ἐπανίδρυσης τοῦ Βυζαντίου καί μάλιστα ὡς ἐλληνικοῦ ἐθνικοῦ κράτους, ἀποψη πού πάντως φαίνεται νά συνεπαίρνει ὀρισμένους Ἕλληνες πολιτικούς, κληρικούς (π.χ. τόν κ. Χριστόδουλο) καί ἀκόμη καί διανοούμενους (πού φιγουράρουν συνεχῶς στά τηλεοπτικά μίντια, πρὸς μεγάλην τέρψιν τῶν ἐθνικιστῶν Τούρκων) καί τήν καλοπροαίρετη μὲν ἀλλά οὐτοπική θέση πού πιστεύει ὅτι μέ λίγη καλή θέληση θά ἐπικρατοῦσε τήν ἐπόμενη μέρα ἐλληνοτουρκική εἰρήνη, ἀγάπη καί ἀλληλεγγύη τῶν δύο λαῶν (εἰδικά ἂν ἔλειπαν οἱ «ξένοι» — ὀλ. ΗΠΑ καί σύμμαχοί της — τοὺς ὁποίους συμφέρει ἡ ἀντιπαράθεση ἢ ἂν κυβερνοῦσε ἡ ἐργατικὴ τάξη, οἱ εἰρηνιστές ἢ ἴσως οἱ γυναικὲς πού προφανῶς δέν θά θύμιζαν Θάτσερ, Ἴντιρα Γκάντι ἢ Τσιλέρ).

Ἄς δοῦμε λοιπόν τίς πλέον πλωτές ἐκφάνσεις τῶν δύο ἀντιθέτων σχολῶν σκέψης στά ἐλληνοτουρκικά. Ἡ μία θεωρεῖ τῆ σημερινή κατάσταση ἀπόλυτα φυσιολογική καί ἐντελῶς ἀφύσικη τήν προσέγγιση καί τήν καλή γειτονία. Συγκεκριμένα πιστεύει ἀκράδαντα ὅτι οἱ φιλικές σχέσεις καί ἡ ἐλληνοτουρκική συνεργασία εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατες, δομικά ἀδύνατες κατά ὀρισμένους. Θά ἦταν μόνο κατ' ἐπίφαση συνεργασία καί φιλικές σχέσεις. Θά ἦταν ἀναγκαστικά σέ βάρος τῶν ζωτικῶν ἐλληνικῶν συμφερόντων καί τοῦ ἐλληνισμοῦ γενικότερα. Θά σημαίνει κατά τῆ γνωστὴ θέση τοῦ Π. Κονδύλη καί τοῦ «Δίκτυου 21», μιά δορυφοροποίηση τῆς χώρας μας, ὑποταγή καί συρρίκνωση τοῦ ἐλληνισμοῦ, ἀνάλογη τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς καί τῆς εἰσβολῆς στή Κύπρο, ἀλλά αὐτῆ τῆ φορά πῶ ἐμμεση καί ὑπουλλη, γιά νά μὴ μπορέσουμε νά ἀντισταθοῦμε ἐγκαίρα καί ἀποτελεσματικά. Μέ τοὺς ὄρους τοῦ φιλοσόφου Κάρλ Σμίτ, ἡ Τουρκία εἶναι ὁ ἀπόλυτος «ἐχθρός».

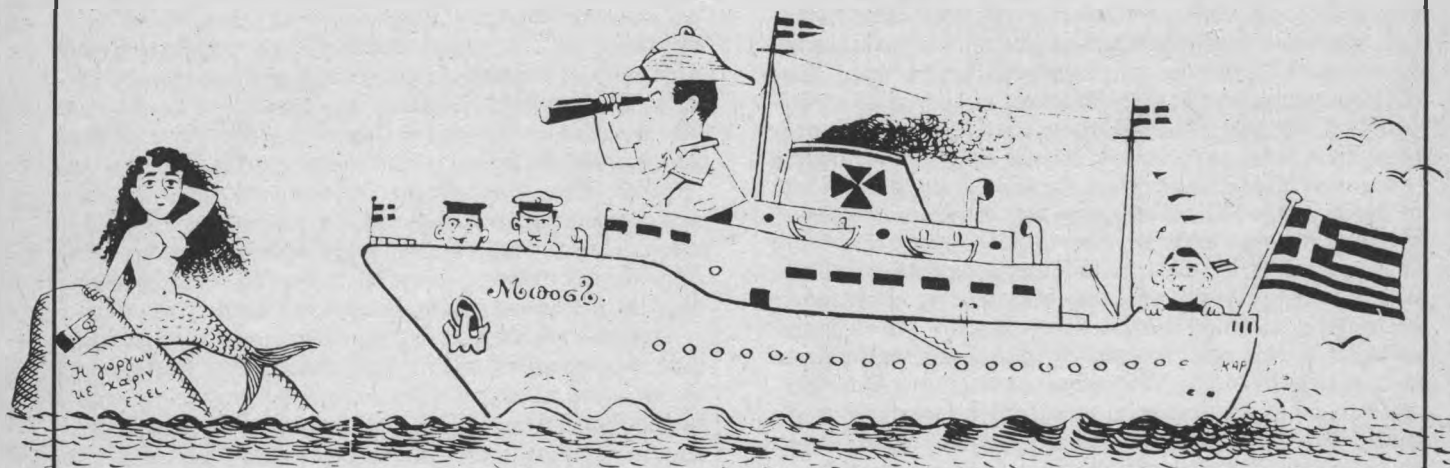
Ἡ ἀντίθετη σχολὴ θεωρεῖ τήν κατάσταση τῆς συνεχοῦς ἀ-

ντιπαράθεσης ἀκράια καί ἀφύσικη καί τήν τελικὴ καλή γειτονία ἐφικτὴ καί μάλιστα ὄχι σέ βάρος τῶν δύο χωρῶν, ἀλλά ἀμοιβαία συμφέρουσα. Πιστεύει ὅτι σέ ὄλα ἀνεξαιρέτως τά ζητήματα πού ὑφίστανται μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν ὑπάρχουν ἀμοιβαία συμφέρουσες λύσεις. Ἐπειδὴ τυχαίνει νά εἶμαι ἀπό αὐτούς πού ἔχω ἐπιχειρήσει νά στοιχειοθετήσουν τῆ θέση αὐτή,¹ θά περιορισθῶ στήν προσπάθεια ἀποδόμησης τῆς πρώτης θέσης. (Ἐπάρχει καί μία σημαντικὴ ἐνδιάμεση σχολή, ὁ κλασικὸς ρεαλισμὸς τῶν Θ. Κουλουμπῆ, Θ. Βερέμη καί Β. Θεοδωρόπουλου, ἡ ὁποία ὁμως δέν θά μᾶς ἀπασχολήσει ἐδῶ ἂν καί εἶναι ἡ πλέον καθιερωμένη σχολὴ στά ἐλληνοτουρκικά).

Μέσα στή λογικὴ τῆς πρώτης ἀποψης θά πρέπει νά μάθουμε νά ζοῦμε μέ τόν συνεχῆ κίνδυνο καί τίς προκλήσεις τῆς Ἄγκυρας καί νά εἴμαστε ἐτοιμοὶ γιά πόλεμο ἀνά πάσα στιγμή. Ἐδῶ ὑποτίθεται ὅτι ὑπάρχουν δύο τάσεις, πού στήν οὐσία ὁμως εἶναι πολὺ δύσκολο νά τίς διακρίνει κανεὶς. Ἡ μία εἶναι ἡ σχολὴ Κονδύλη περί δορυφοροποίησης καί ἀνάγκης ἀκόμη καί «πρώτου πλήγματος» ὡς μοναδικοῦ τρόπου προκειμένου νά γλιτώσουμε. Ἡ δευτέρη εἶναι ἡ σχολὴ τοῦ ἀκαμπτου ρεαλισμοῦ (πολιτικῆς τῆς ἰσχύος) τοῦ Παντείου πού κινεῖται περισσότερο μέ ὄρους εὐέλκτικης ἀνταπόδοσης, ἀποτροπῆς διά μέσω τεράστιας στρατιωτικῆς θωράκισης καί ἀπειλητικῆς στάσης. Πρόκειται γιά τό δόγμα ὅτι ἡ εἰρήνη ἐξασφαλίζεται μέ προετοιμασία γιά πόλεμο (τό para bellum) καί γενικότερα γιά τό μοντέλο τοῦ «κράτους ὄχυροῦ», δηλαδή ἐνός Ἰσραήλ. Ἀλλά, ὅπως ἔχουμε ὑποστηρίξει καί ἄλλοῦ οἱ διαφορές τους εἶναι περισσότερο ἐμφασης παρά οὐσίας.² Ἐδῶ θά σταθοῦμε στή λογικὴ Κονδύλη πού διαπερνάει καί τίς θέσεις τῶν θεωρητικῶν τοῦ Δίκτυου 21, οἱ ὁποῖοι θέτουν τό δίλημμα «Ἀντίσταση ἢ Ἐπυταγή».³ Δύσκολο πείθει ὡς γνώμονας γιά τήν ἀσκηση μίας σύγχρονης ἐλληνικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς ἐναντι τῆς ὀμολογουμένως πολὺ δύσκολης γείτονος πού λέγεται Τουρκία. Ἀποτελεῖ ἀδιέξοδο πολιτικὴ πού θά μπορεῖ νά ὀδηγήσει σέ αὐτοεκπληρούμενη προφητεία ἐλληνικῆς κατασκευῆς.

Καταρχὴν ἡ Τουρκία ὡς Τουρκία — δηλαδή ὡς πολὺ μεγαλύτερη ἀπὸ μᾶς χώρα (πενταπλάσιος πληθυσμὸς καί ἀξανάμενος) καί στρατιωτικά πολὺ ἰσχυρότερη, δέν εἶναι στήν οὐσία πράγματι ἰσχυρὴ χώρα καί ὑπὸ αὐτῆ τῆ ἐννοια δέν μπορεῖ νά μᾶς ἐξουσιάζει καί νά μᾶς ἀπειλεῖ. Γιά νά χρησιμοποιήσουμε ὄρους τοῦ κλάδου τῶν Διεθνῶν Σχέσεων, ἡ ἰσχύς ὡς

Ἐξερεβνῶν ὁ Ἑλληνικὸν Ἀρχιπέλαγος

ΑΙΓΑΙΟΝ : ΑΦΤΟ ΤΟ ΑΓΝΟΣΤΟΝ

στρατιωτική ἰσχύς, δέν ἀποτελεῖ τόν κύριο ἢ μοναδικό παράγοντα ἰσχύος, εἰδικά ἀπό τό 1945 μέχρι σήμερα. Δέν κινδυνεύουμε ἀπό τήν συγκριτική στρατιωτική καί γεωπολιτική ὑπεροχή γιατί ὡς πρὸς τοὺς ἄλλους παράγοντες ἰσχύος — στοὺς παράγοντες σταθερότητας — ὑστερεῖ αἰσθητά. Πρόκειται γιά τή δημοκρατική σταθερότητα, τήν εἰρήνην στή χώρα, τή σχετική οἰκονομική ἀνάπτυξη, τήν κοινωνική γαλήνη, τόν σημαντικό παράγοντα τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης, ὁ ὁποῖος μᾶς τοποθετεῖ σέ μία ἐντελῶς διαφορετική κατηγορία κρατῶν, στή λέσχη τῶν κρατῶν στήν ὁποία ὅλα τά εὐρωπαϊκά κράτη καί ἀκόμη καί ἡ ἴδια ἡ Τουρκία θά ἤθελε νά εἶναι μέλος. Τά ὄρια τῆς ἰσχύος τῆς Τουρκίας φάνηκαν ἔμπρακτα μέ τό περιορισμένο ἄν καί πολυδιαφημισμένο ἀνοιγμά της στίς τουρκόφωνες (Turkie) περιοχές τῆς Κεντρικῆς Ἀσίας καί μέ τήν ἐλάχιστη ἐπιρροή της στά Βαλκάνια ὅπου ὑπάρχουν μουσουλμάνοι (τό περίφημο «ἰσλαμικό/τουρκικό τόξο» μία ἀκόμη ἑλληνική παραιοϊκή θέση).

Ἐντὶ τοῦ βέβαιου ἀπαιτεῖται πολλές φορές χονδροειδῶς, μέ ἀπαράδεκτες ἀπειλές καί ἀμφισβητήσεις, πού σέ μᾶς διογκώνονται μέ

τή γνωστή ἐπιλεκτική κάλυψη τῶν ΜΜΕ μας, ὅπως τώρα μέ τό θέμα Ὀτσαλάν. Δέν εἶναι ὡστόσο βέβαιο ὅτι εἶναι δομικά ἢ ἐγγενῶς ἐπεκτατική σέ βάρος τῆς Ἑλλάδας. Τό βέβαιο εἶναι ὅτι αὐτό ἀποτελεῖ ἑλληνική πεποίθηση.

Πάντως ἡ στάση μας στό θέμα Ὀτσαλάν δέν ἐμπέτει στίς σχέσεις καλῆς γειτονίας. Ἀποτελεῖ μέ βάση τό Διεθνές Δίκαιο καί τῆς Τελικῆς Πράξης τοῦ Ἐλσίνκι — πού κατά κόρον ἐπικαλούμεθα — ἐχθρική πράξη. Καί στά τουρκικά ΜΜΕ διογκώνεται ἡ κάθε κορώνα ἢ χοντρούδα τῶν διαφόρων δημοσίων μας προσώπων, βουλευτῶν, ἐκκλησιαστικῶν, ἐπώνυμων τοῦ «Δίκτυου 21». «Προκλητικές» καί «θρασεῖς» χαρακτηρίζονται καί στήν Τουρκία οἱ διάφορες δηλώσεις τῶν δικῶν μας, εἴτε προέρχονται ἀπό τόν Θ. Πάγκαλο («βιαστές, βάρβαροι, σφάχτες τῶν λαῶν»), τόν Παπαθεμελή, τόν Σαμαρά ἢ τόν Χριστόδουλο γιά τήν «Κόκκινη Μηλιά», τόν Πόντο ἢ τή λύπη τοῦ τελευταίου γιά τή γέννηση περισσότερων Μουσουλμάνων ἀπ' ὅτι Χριστιανῶν Ὀρθόδοξων στή Θράκη.

Θά ἔλεγε κανεῖς ὅτι ἡ Τουρκία μοιάζει μέ ἕναν μικρό γίγαντα μέ πῆλινα πόδια, μέ μνήμες αὐτοκρατορικῆς δόξας καί

μεγαλείου, αλλά με περιορισμένη έσωτερική και διεθνή νομιμοποίηση (έλληνική δημοκρατία, βασιανιστήρια, κοινωνική άδικία και άναταραχή, φήμωση του μεγαλύτερου κόμματος, του ισλαμικού κόμματος της Ἀρετής που ούτε καν είναι φονταμενταλιστικό), εμφύλιο πόλεμο, μέτρια οικονομική ανάπτυξη, κλπ. Μεγάλο μέρος από την κατάντια αυτή όφείλεται στην αυτόκαταστροφική της πολιτική στο Κουρδικό, αυτής της τεράστιας μυλόπετρας στην προσπάθεια έσσυγχρονισμού της.

Ἄς δεχθούμε πάντως προς στιγμή, για τις ανάγκες της συζήτησης, την θέση του Κονδύλη, περί έπεκτατικού γεωστρατηγικού κολοσσού. Εύτυχώς για μās —και παρά τους εφιάλτες (ή μήπως τις μύχιες σκέψεις) των «άνησυχούντων» του Δικτύου 21— ή δυναμική σφαίρα έπιρροής της Τουρκίας είναι άλλου. Έκει άλλωστε τοποθετείται από τους μεγάλους δυτικούς συμμάχους της (ΗΠΑ, Γερμανία, Γαλλία, Βρετανία), στην κεντρική Ἀσία και στη Μέση Ἀνατολή, ως παράγοντας σταθερότητας και δυτικού μοντέλου σε χώρες με ισλαμικό πληθυσμό. Μπορεί να άσκήσει έπιρροή κυρίως προς νότο (Συρία και ως ένα σημείο Ἰράκ), όχι προς βορράν και προς δυσμάς. Έκει είναι άναγκασμένη να παίξει, θέλοντας και μή, με όρους ισότητας και ίσοτιμίας. Στα Βαλκάνια, τον Εύξεινο Πόντο, στην Εύρώπη, ή γεωστρατηγική της δύναμη είναι μάλλον άσχετη (irrelevant). Έκει άλλωστε είναι «ζητών» (demandeur), ειδικά σε σχέση με την ΕΕ και τά κράτη της. Δέν είναι σε θέση να δημιουργήσει προϋποθέσεις έτεροδορούς σχέσης έξάρτησης σε βάρος μας. Ἡ Ἑλλάδα ούτε άδύναμη χώρα είναι, ούτε buffer state, ούτε ξεκρέμαστη, ούτε άμφισθητούμενης και έλλιπούς κυριαρχίας, μόνη σαν «καλαμιά στον κάμπο», για να υποπέσει στους άρπακτικούς τουρκικούς πλοκάμους, στην τουρκική άσπλαχνη άγκαλιά. Αυτό μπορεί να γίνει μόνο αν τό θελήσει, δηλαδή αν άκολουθήσει, συνειδητά ή άνεπαισθητα την λογική Κονδύλη, μαγεμένη ή ύπνωτισμένη από τις «αχαλίνωτες στοιχιακές δυνάμεις» της γείτονος, κατά την κονδύλια εικονογραφία ή γοητευμένη από τις φωνές «στά άρματα» του Π. Κονδύλη.

Όσο για τη θέση του Π. Κονδύλη και του Δικτύου 21, περί συρρίκνωσης του έλληνισμού, είναι άπατηλή αν και, τυπικά, ως ένα σημείο σωστή ως προς τους Έλληνες —και όχι ως προς τό έλληνικό κράτος— που ζούσαν εκτός όρίων της χώρας ως τό 1921. Ἀπό την άλλη, ή Ἑλλάδα συνεχώς μεγενθύνεται, με πιό πρόσφατη την ένσωμάτωση των Δωδεκανήσων. Ἐφθασε λίγο-πολύ εκεί που ρεαλιστικά θά μπορούσε να φθάσει ως έθνος-κράτος των Ἑλλήνων. Ὅποιο κράτος επιλέξει να γίνει έθνικό κράτος, δηλαδή κράτος όμοιογενές κατ' ανάγκη δέν μπορεί να έχει ή να διατηρήσει τό μέγεθος του Βυζαντίου επί Βασιλείου Β' ή της Αύστροουγγαρίας και να είναι ταυτόχρονα κράτος 90% έλληνικό ή ούγγρικό. Συρρικνώθηκε γεωγραφικά άκόμη και ή πανίσχυρη Γερμανία, ή όποια σήμερα, μετά την ένωση των δύο Γερμανιών είναι άκόμη μικρότερη και άπ' ότι ήταν ή ήττημένη Γερμανία του Μεσοπολέμου. Ἐτσι συνέβη και με την Τουρκία σε σχέση με την Ὁθωμανική Αυτοκρατορία (τό πρώτο μάλιστα μεγάλο κύμα προσφύγων δέν ήταν Έλληνες ή Χριστιανοί, αλλά γηγενείς Τουρκοί από την Μακεδονία μετά τους Βαλκανικούς πολέμους) και πιό πρόσφατα, με τό Ἰσραήλ (σε σχέση με τη Δυτική Ὀχθη), τη Ρωσία (25 εκατομμύρια Ράσοι σε γειτονικές χώρες) ή τη Σερβία. Ἀπό την άλλη ή συρρίκνωση των όμοσθών σημαίνει και μεγαλύτερη σύμπτωση, έθνοτική όμοιογένεια, πιό όμαλή και άδιατάραχη δημοκρατική διακυβέρνηση, κλπ.

Οί φαντασιώσεις κάποιων περί άνασύστασης του Βυζαντίου —όχι όπως ήταν αλλά με όρους έθνικού κράτους— δέν άνήκει μόνο στα παιδικά παραμύθια όπως τό κρυφό σχολειό, αλλά είναι άνέφικτη. Ἐπιπλέον, όπως παρατηρεί ή Σία Ἀναγνωστοπούλου, έρχεται σε πλήρη αντίθεση με όγδόντα χρόνια έλληνικής ιστορίας και έπιλογών του έλληνικού έθνικού κράτους.⁴

Ἄς έρθουμε τώρα στην «Ἀντίσταση». Κατά τον Κονδύλη, ή μόνη λύση που θά είχαμε, αν είχαμε τη δύναμη και τό κουράγιο, θά ήταν ένα άποφασιστικό μαζικό πρώτο πλήγμα κατά της Τουρκίας. Με την άκραία αυτή τοποθέτηση δέν θά άσχοληθούμε, γιατί ένας έπιθετικός πόλεμος έναντι της Τουρκίας άποτελεί μή έπιλογή, ήθικά και νομικά, αλλά και πολιτικά. Τότε πράγματι θά είχαμε «ύποταγή», παραχώρηση κυριαρχίας στην Τουρκία και ίσως όχι λίγης, αλλά όσης και στην περίπτωση της Κύπρου τό 1974 (άλλη μία περίπτωση άυτοεκπληρούμενης προφητείας). Ἄκόμη και αν ήταν δυνατόν να υπερισχύσουμε σε ένα κεραυνοβόλο πόλεμο —πράγμα σχεδόν άδύνατον— στον έπόμενο ή στους έπόμενους πολέμους θά χάναμε, όπως χάνει τό Πακιστάν στους πολέμους του έναντι των ίσχυρότερων Ἰνδιών (τό Πακιστάν, σημειωτέον, δοθηάει στρατιωτικά και όρισμένα από τά άποσχιστικά κινήματα των Ἰνδιών). Ὅταν οί σχέσεις μεταξύ δύο κρατών δέν άποκλείουν και τις πολεμικές άναμετρήσεις, ό ήττημένος συνολικά θά είναι ό πιό άδύνατος στρατιωτικά, ειδικά αν φαίνεται και εν άδίκω ως έπιτιθέμενος, όποτε δέν θά σπεύσουν να τον σώσουν και ίσως τον άφήσουν στη μοίρα του για να του γίνει μάθημα.

Ἄς δοϋμε λοιπόν τις άλλες στρατηγικές που έχουν κατά καιρούς ύποστηριχθεί από τους θεωρητικούς που άνήκουν ή προσκυνονται στο «Δίκτυο 21». Είναι (α) ή δημιουργία άμυντικών όρθόδοξων ή άλλων τόξων στα Βαλκάνια και άλλου, με τη Σερβία, την Ρωσία, τό Ἰράν, τη Συρία, την Ἀρμενία, με στόχο την περικύκλωση ή άνάσχεση του «τουρκικού έπεκτατισμού», (β) ή έδραιωση και ένίσχυση ενός άξιόπιστου «ένιαιου άμυντικού δόγματος», ή άλλως ή «στρατηγική σύζευξη» Ἑλλάδας - Κύπρου, (γ) ή «εϋέλικτη ανταπόδοση» ή «ίσοποσο τελεσμένο», σε έπίπεδο άπειλών και συγκεντρώσεων στρατιωτικών δυνάμεων, γυμνασίων, κλπ., αλλά και, εν άνάγκη, στρατιωτικής δράσης, περιορισμένου πολέμου, άνάλογης με τη στρατιωτική πρόκληση της τουρκικής πλευράς και, βέβαια (δ) ή άνάγκη τεράστιου έξοπλισμού της χώρας μας.

Ὡς προς τά τόξα, κλπ., αυτά δημιουργούν αντίπαλα τόξα και μία ιδιαίτερα εϋφλεκτη περιοχή. Τά Βαλκάνια και ή ευρύτερη περιοχή θά άποδοϋν ένα «τόξο κρίσεων» όπως τό Κέρας της Ἀφρικής ή ό Καύκασος, και όχι μία περιοχή άύξημένης συνεργασίας, ειρήνης και σταθερότητας. Ἄλλωστε καμία χώρα στην περιοχή δέν έπιζητεί τέτοιου είδους άντιπαραθέσεις, πλην ίσως της Σερβίας του Μιλόσεβιτς, μία χώρα παρίας της διεθνούς κοινωνίας.

Ἡ έφαρμογή του «ένιαιου άμυντικού δόγματος» είναι, άπ' ότι φαίνεται, πολύ προβληματική, δεδομένης της μεγάλης άπόστασης Ἑλλάδας - Κύπρου. Ἄλλά άκόμη και αν, με μεγάλο κόστος και θυσίες, μπορούσε να άποκτήσει άποτρεπτική άξιόπιστία ή να άποτελέσει διαπραγματευτικό όπλο, πάλι θά ήταν λανθασμένη έπιλογή και ήδη κάνει τεράστια ζημιά στην ύπόθεση της Κύπρου, με τό να καθιστά τη διχοτόμησή της δεδαιότητα: οί Ἑλληνοκύπριοι με τους Έλληνες και οί Τουρκοκύπριοι με τους Τούρκους μιά για πάντα.

Σχετικά μέ τήν εὐέλκτικη ἀναπόδοση εἶναι ἰδιαίτερα ἐπισημασμένη. Σπάνια ἐλέγχεται μία κατάσταση πού ἔχει δύο ἢ περισσότερους «παίκτες» ἐχθρούς, ὄχι παίκτες σκακιού πού ἐξ ὀρισμοῦ σέβονται τούς κανόνες τοῦ παιχνιδιοῦ. Ἐπιπλέον ἐμπεριέχει καί θερμά ἐπεισόδια.

Ὅσο γιά τούς ὑπερεξοπλισμούς, πολλά ἔχουν λεχθεῖ ἐναντίον τους. Συνοψίζω τά βασικά μειονεκτήματά τους, πέρα ἀπό τό τεράστιο καί ἀπαγορευτικό γιά τήν οἰκονομία μας κόστος (ΟΝΕ γιόκι!). Ἀπό τήν πλευρά τῆς στρατηγικῆς ὀπτικῆς, τά ὀπτικά συστήματα, μέχρις ὅτου φθάσουν στόν προορισμό τους, εἶναι συνήθως ἤδη ἀπηρεχαιωμένα (τέτοια εἶναι ἡ ἐξέλιξη τῆς τεχνολογίας), πράγμα πού φάνηκε καί μέ τήν περίφημη «ἀγορά τοῦ αἰῶνα». Μέ τούς ἐξοπλισμούς ὑπάρχει ἐξάρτηση ἀπό τόν δότη (καί στήν περίπτωση Ἑλλάδας - Τουρκίας ἀπό τόν ἴδιο δότη, τίς ΗΠΑ). Ὁ ἀνταγωνισμός τῶν ἐξοπλισμῶν εἶναι ἰδιαίτερα ἐπισημασμένος καί ἐπιφέρει μία ἀνεξέλεγκτη δυναμική, ἕνα φαῦλο κύκλο πού πλέον δέν ἐλέγχεται. Ἡ ἀναπόφρευτική δημιουργία ἰσχυρότατου λόμπυ, ἐνός στρατιωτικοῦ - διομηχανικοῦ κατεστημένου, πού κυριολεκτικά «ζεῖ» ἀπό τούς ἐξοπλισμούς καί τήν λογική τους, τή συνεχή ἀντιπαράθεση, ὅπως συμβαίνει μέ τό «Κόμμα τοῦ Πολέμου» (κατά Λ. Κύρκο, Ρ. Σωμερίτη καί Α. Ἐλεφάντη) ἢ «Κόμμα τῆς Μητέρας Πατρῆδας» (κατά Ν. Μπίστη), στό ὁποῖο ἀνήκει τό «Δίκτυο 21». Τέλος, οἱ ἐξοπλισμοί ὑποθημεύουν τό μέλλον στό σήμερα (κατά τούς εἰδικούς τουλάχιστον γιά δέκα χρόνια). Μέ τήν υποθήκευση αὐτή τοῦ μέλλοντος διαγωνίζεται μία ὑπάρχουσα σύγκρουση — ἡ ἑλληνοτουρκική — μιά καί ὁποιαδήποτε προσέγγιση καί εἰρηνική ἐπίλυση τῶν διαφορῶν θά ἀντέβαινε πρὸς τούς ἐξοπλισμούς καί τό σκεπτικό τους.

Οἱ συνεχεῖς ἐξοπλισμοί δέν ἐξασφαλίζουν τήν ἀσφάλεια ἀλλά τήν ἀνασφάλεια τῆς συνεχοῦς ἀπειλῆς πολέμου. Ἄν καί ὅλοι οἱ πόλεμοι δέν ὀφείλονται στούς ἐξοπλισμούς καί στόν ἀνταγωνισμό τους, ὥστόσο οἱ ἐξοπλισμοί — μέ ἐξαίρεση ἴσως τήν ἀμοιβαία πυρηνική ἀποτροπή (πού ἐνέχει ἄλλους πρόδηλους κινδύνους) - σνιστοῦν μία ἀπό τίς κύριες αἰτίες γιά ἀνάφλεξη καί ἐκτεταμένες συρράξεις. Τέλος μία ἄλλη ἀνησυχητική παρενέργεια εἶναι ὅτι μέ τήν συνεπακόλουθη ἀναπόφρευτη μιλιταριστική στροφή τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, τήν ἐθνικιστική ἐσωστρέφεια, τήν ξενοφοβία καί μισαλλοδοξία (ὅπως τήν εἶδαμε μέ τό γνωστό «Σκοπιανό»), θά θιγεῖ καίρια ὁ σεβασμός τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, καί κατά πρῶτο λόγο τῆς ἐλευθερίας τῆς ἔκφρασης, τῆς πληροφόρησης, τῆς ἰσότητος, τῶν μὴ διακρίσεων καί τοῦ σεβασμοῦ, δηλαδή τῆς πεμπτοσύνης τῆς δημοκρατίας. Ἐνα δεῖγμα τό εἶδαμε πρόσφατα μέ τήν πρόταση Χριστόδουλου γιά ἐνίσχυση τῆς γεννητικότητας τῶν Ἑλλήνων Ὀρθοδόξων στή Θράκη (ἡ ὁποία στηρίζεται στό ἴδιο σκεπτικό μέ αὐτό τοῦ Δικτύου 21, τοῦ Π. Κονδύλη ἢ τοῦ Χ. Γιανναρά περί τουρκικῆς ἀπειλῆς).

Γενικότερα, ἡ ἀποτρεπτική πολιτική, μέ τή χρήση ἀπειλῶν ἐπιτυγχάνεται πολύ δύσκολα ἀκόμη καί ἀπό τόν ἰσχυρότερο ἐναντι τοῦ ἀσθενέστερου. Ἡ ἀναζήτηση λύσης μέ τήν ἐπιβολή, τή χειραγώγηση καί τή ἐξαπάτηση τοῦ ἀντιπάλου, ἀποτελοῦν βραχυπρόθεσμη λύση ἀνάγκης καί τίποτε περισσότερο. Εἰδικά στά ἑλληνοτουρκικά, αὐτός εἶναι ὁ ἀσφαλέστερος δρόμος γιά νά ἐπικρατήσει τελικά ὁ ἰσχυρότερος, ἡ Τουρκία, ἡ ὁποία γνωρίζει τουλάχιστον ὅπως οἱ δικοί μας «εἰδικοί» τῆς στρατηγικῆς τῆς ἰσχύος.

Ὅπως προσπαθήσαμε νά δείξουμε τά περὶ «ὑποταγῆς» καί

ἀντίστασης, ἀποτελοῦν ἀκριτῆ ἐκτίμηση. Ἀπό τήν ἄλλη ἐπειδή ἀκριβῶς ἡ ἐξωτερική συμπεριφορά τῶν κρατῶν στηρίζεται στίς ἀντιλήψεις, μπορεῖ νά ἐπιφέρουμε αὐτοεκπληρούμενη προφητεία μέ τήν «Ἀντίσταση», καθὼς ἡ ἄλλη πλευρά ἐρμηνεύει τίς πράξεις μας — ὅπως τό ἐπεισόδιο Ὀτσαλάν καί τό πανελλήνιο παραλήρημα γιά τούς Κούρδους τοῦ ΡΚΚ ὡς τήν κορυφή τοῦ παγόβουνου σέ μία εὐρύτερη βοήθεια — ὡς ἐχθρική πράξη καί ἀπόδειξη τῆς ἀναβίωσης τῆς Μεγάλης Ἰδέας, δηλαδή ἑλληνική ἐπιθετικότητα. Δέν ἀντιλαμβάνεται ὅτι οἱ κορώνες — εὐτυχῶς γιά μᾶς — ἔχουν μικρὴ ἀνταπόκριση καί ἄλλωστε δέν ἔχουμε ἀνάγκη ἀπὸ ἥρωες ἀλλὰ ἀπὸ νηφάλιους καί σώφρονες πού δέν πάσχουν ἀπὸ ἔλλειμμα αὐτοπεποίθησης γιά τή χώρα τους καί παρανοϊκοῦς φρόβους.

1. Βλέπε π.χ. Α. Ἡρακλείδης, Ὁ Πολίτης (13-2-1996, 4-3-1997), ANTI (23-5-1997), Οἰκονομικός Ταχυδρόμος (4-4-1998), Ἐλευθεροτυπία (2-4-1996, 6-2-1997, 25-5-1997), Αἴγιον (24-3-1996, 28-4-1996).

2. Εἰδικά γιά τά μειονεκτήματα τῆς δεύτερης ἐκφάνσης βλέπε Α. Ἡρακλείδης, «Ἡ πολιτική τῆς ἰσχύος: ἀδιέξοδη στρατηγική», Ὁ Πολίτης (20-9-1996).

3. Βλέπε «Ποιοὶ δέν εἶμαστε. Τό "Δίκτυο 21" ἐξηγεῖ τίς θέσεις του», Ἐξουσία (1 Μαρτίου 1999), σελ. 12. Τό κείμενο αὐτό ἀποτελεῖ ἀπάντηση στό ἄρθρο καταπέλητ τοῦ Μανώλη Βασιλάκη στήν Ἐξουσία (21-2-1999 καί 27-2-1999).

4. Σία Ἀναγνωστοπούλου, «Τό μπάχαλο τῆς καθ' ἡμᾶς Δύσης», Κυριακάτικη Αἴγιον (Ἐνθέματα) (7-3-1999).

5. Γιά λεπτομερῆ προσπάθεια ἀποδόμησης τῆς θέσης αὐτῆς τοῦ Π. Κονδύλη, βλέπε ἄρθρο Α. Ἡρακλείδη, «Γεωπολιτική, Machtropolitik καί ἕνας ἑλληνοτουρκικός πόλεμος», Σύγχρονα Θέματα, τχ. 66 (Ἰανουάριος - Μάρτιος 1998), σελ. 19-31.

Η ΠΩΛΗΣΗ ΤΗΣ ΙΟΝΙΚΗΣ. ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΒΗΜΑ

τοῦ Παύλου Κλαυδιανού

Απειρες είναι τελικά οί πτυχές, πού μπορεί κανείς νά ἀπομονώσει γιά νά μελετήσει ἀπό τό φάκελλο «Πώληση τῆς Ἴονικῆς Τραπεζῆς» ιδιαίτερα καθώς ἀγοράστηκε ἀπό τόν Ὁμίλο τῆς «Τραπεζῆς Πίστewς» τοῦ κ. Ι. Κωστόπουλου. Τό ἀντίτιμο τοῦ 51% —γιατί ἐπωλήθη μόνο ὁ ἔλεγχος τῆς Τραπεζῆς, ὄχι ὀλόκληρη— ἦταν 272 δισ. δραχμές καί ὀπως ἀποδείχθηκε, ἔστω καί ἐκ τῶν ὑστέρων ἄλλοι ὑποψήφιοι ἀγοραστές ἦταν διατεθειμένοι νά καταβάλλουν καί 290 δισ.!

Ὅσοι ἀπό ἐμᾶς τήν εἶχαν «στήσει» γιά νά κατηγορήσουν τήν κυβέρνηση γιά ξεπούλημα δέν ἔχουν πιά ἐπαρκή ὕλη: ἀκόμη καί ἂν ὑπολογισθοῦν τά ποικίλα περιουσιακά στοιχεῖα πού διαθέτει «ξενοδοχειακές ἐπιχειρήσεις στήν Ρόδο, οἰκόπεδα, τό Χίλτον, ἀκίνητα διάφορα, μουσεῖα καί ἔργα τέχνης μεγάλης ἀξίας» πρόκειται γιά ἱκανοποιητική τιμή, μή ἀναμενόμενη ἐδῶ καί καιρό. Ὅποιος ἀπό τά ἀριστερά θά ἤθελε σήμερα νά ἐξετάσει αὐτή τήν πώληση δημόσιας περιουσίας, εἶναι ὑποχρεωμένος νά ψάξει ἄλλου. Καί σπεῦδω νά πῶ ὅτι αὐτό δέν εἶναι καθόλου μία εὐκόλη ὑπόθεση.

Τό πρῶτο πού πρέπει νά σημειωθεῖ εἶναι ὅτι αὐτή ἡ πώληση συνιστᾷ τήν ἀρχή μιᾶς μεγάλης ἀναδιάρθρωσης πού θά συντελεστεῖ στό ἑλληνικό τραπεζικό σύστημα τό πολύ ἄμεσο καί βραχύ ἐπόμενο χρονικό διάστημα. Γιά μία σειρά λόγους τό ἑλληνικό τραπεζικό σύστημα ἄργησε νά ἀκολουθήσει ὅ,τι συντελέστηκε στίς ὑπόλοιπες χώρες τῆς ΕΕ καί διατήρησε χαρακτηριστικά πολύ διαφορετικά: μεγάλο ἀριθμό μικρῶν τραπεζῶν, κυρίως ἰδιωτικῶν, ἐνῶ ὡς κλάδος ὁ τραπεζικός κυριαρχοῦνταν ἀπό ὀλιγοπώλεια καί μάλιστα κρατικά. Οἱ Ἕλληνες ἐπίσημοι ὅπου κι ἂν βρισκόνταν, μέσα στό κλίμα τῆς ὑπάρχουσας πανευρωπαϊκᾶ νεοφιλελεύθερης οικονομικῆς πολιτικῆς, πιέζονταν νά προχωρήσουν σέ ἀλλαγές.

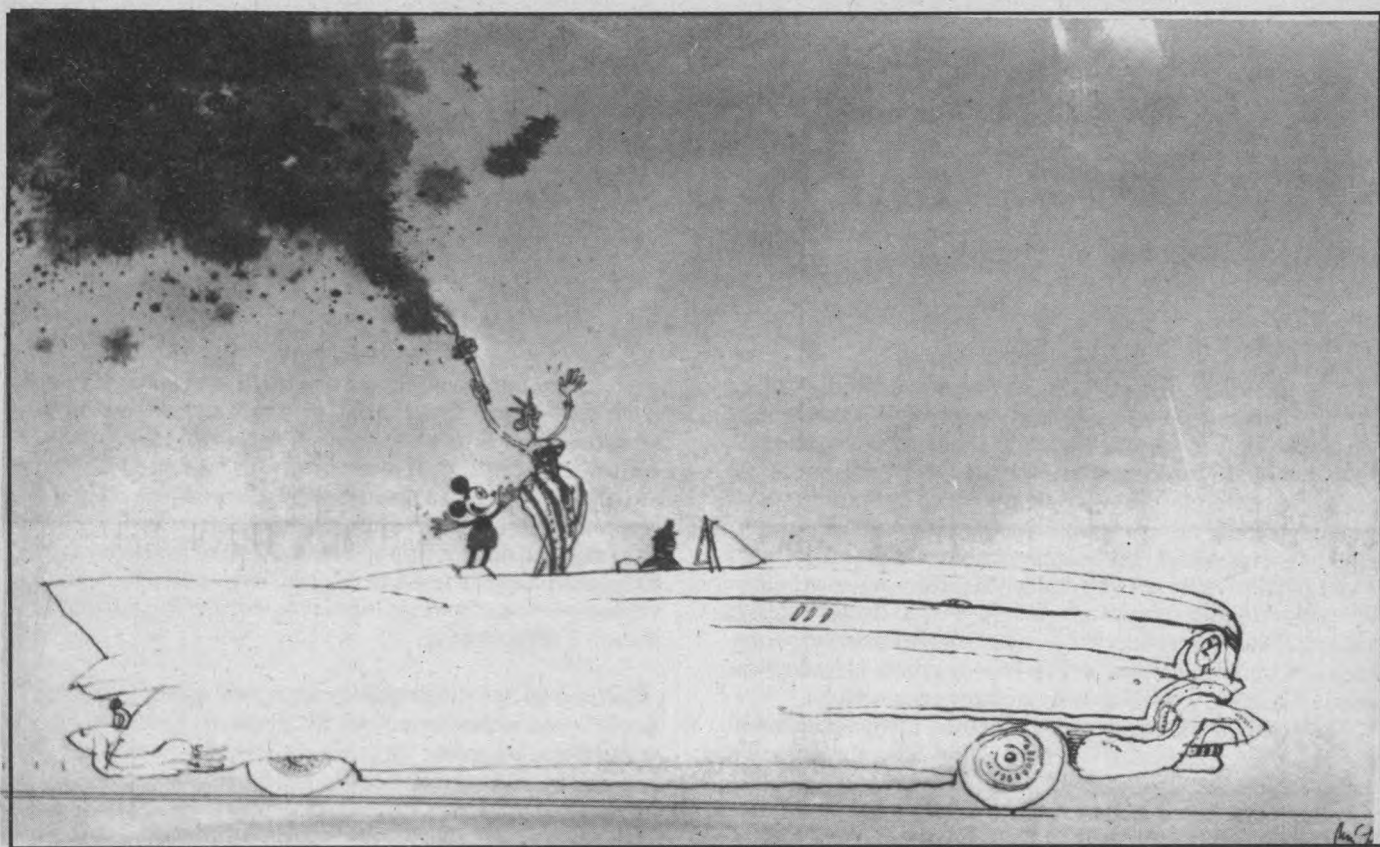
Γρήγορα λοιπόν συνέπεσαν μία σειρά καταστάσεις οἱ ὁποῖες ἦταν φανερό πῶς θά ὀδηγήσουν τόσο σέ συγκέντρωση τοῦ κεφαλαίου στόν τραπεζικό χώρο μέ ἔξαγορές καί συγχωνεύσεις ὅσο καί σέ ἀλλαγὴ τῆς ἰδιοκτησίας. Λόγοι πού ὤθοῦσαν σέ αὐτή τήν διαδικασία, πέρα ἀπό τήν πίεση πού ἀσκοῦνταν ἀπό τήν ΕΕ, ΟΟΣΑ ἢ τό ΔΝΤ κτλ. γιά νά προσαρμοστεῖ καί ὁ ἑλληνικός τραπεζικός τομέας στά δεδομένα, ἦταν ἡ ραγδαία ἀνάπτυξη τῆς τεχνολογίας πού ἄλλαξε ταυτόχρονα τραπεζικές ἐργασίες καί προϊόντα, οἱ νέες ἀνάγκες τῶν καταναλωτῶν, τραπεζικῶν ὑπηρεσιῶν, ἡ παγκοσμιοποίηση πού πολλαπλασίαζε τόν ἀνταγωνισμό, τό ἀπαρχαιωμένο τοῦ ἑλληνικοῦ τραπεζικοῦ κλάδου, οἱ ἀνάγκες ἐξάπλωσής του στά Βαλκάνια, οἱ ἀνάγκες συνεργασίας του μέ μεγάλους εὐρωπαϊκούς ἢ ἀμε-

ρικανικούς ὀμίλους κ.ἄ. Παράπλευρη διαδικασία καί γιά τοῦς ἴδιους περίπου λόγους πού συντελοῦνταν ἦταν ἡ διεύρυνση τῆς τραπεζικῆς συγκέντρωσης, δηλαδή ἡ δημιουργία ὑπερομίλων τραπεζῶν, ἀσφαλιστικῶν ἐπιχειρήσεων, χρηματοπιστηριακῶν, κατασκευαστικῶν κ.ἄ.

Ἀπό τήν ἀρχὴ τῆς δεκαετίας τοῦ '90 οἱ διάφορες ἐμπλεκόμενες πλευρές διαμόρφωναν ἀποψη καί γραμμὴ. Οἱ κυβερνήσεις δειλᾶ ἀλλά σταθερά διαμόρφωναν καί ὠρίμαζαν τοῦς ὀρους γιά τήν ἰδιωτικοποίηση ἑνός μεγάλου μέρους τοῦ κλάδου καί τῆς δημιουργίας ἀνταγωνιστικῶν ὀμίλων. Οἱ τραπεζίτες, πῶ ριζοσπαστικοί, εἶχαν στόχο στό τέλος τέλος ὑπό τόν ἔλεγχο τοῦ δημοσίου νά μείνει μόνο ἡ Τράπεζα Ἑλλάδος... Ἡ ΟΤΟΕ οὐσιαστικά δέν εἶχε ἀποψη καί οὔτε φυσικά γραμμὴ. Ὑποστήριζε γενικά πράγματα, ἀφήνοντας στοῦς ἐπιμέρους συλλόγους νά διαμορφώνουν θέσεις. Ἀποτέλεσμα ἦταν ἡ διαμορφούμενη τελικά ἀποψη τῶν τραπεζοῦπαλλήλων νά εἶναι ἡ διατήρηση τοῦ τραπεζικοῦ συστήματος περίπου ὡς ἔχει! Καμμία σχεδόν συγχώνευση, καμμία ἀναδιάρθρωση, σχετικὴ ἀδράνεια ὄσο ἀφορᾷ τήν ἀπορρόφηση νέας τεχνολογίας, ἔλλειψη πρόνοιας γιά συνεργασίες σέ διεθνές ἐπίπεδο. Ἦταν φανερό ὅτι εἶχαν διαμορφωθεῖ οἱ ὀροι μιᾶς σίγουρης ἤττας.

Ἡ Ἴονική, ὡς ἐπιλογή ἀπό τήν Κυβέρνηση ἦταν πρᾶγματι «σοφὴ». Μέ αὐτὴ φανέρωνε ὄσες πτυχές τῆς πολιτικῆς τῆς ἠθελε, ἐνῶ ἐκρυβε ἄλλες. Ἀλλά τό σπουδαιότερο ἦταν ὅτι μέ τήν ἐξαγγελία τῆς πώλησης κινητοποίησε μιᾶ σειρά ἀπό μικροῦς ἀλλά ἰσχυροῦς τραπεζίτες πού προέβησαν σέ προετοιμαστικές ἐνέργειες (ἀγορές μικρῶν κυρίως τραπεζῶν). Ἐτσι πώλησε «ἀκριβᾶ» μικρές τράπεζες. Συγχρόνως καταδίκαιζε τήν Ἐμπορικὴ, ὄχι μόνο ἐπειδὴ τῆς ἀπαγόρευε τήν συγχώνευση μέ τήν θυγατρικὴ τῆς Ἴονικῆς ἀλλά καί ἐπειδὴ βοήθοῦσε νά τήν ὑπερφαλαγγίσει ἕνας ἰδιωτικός ὀμιλος, σέ βέβαιη μελλοντικὴ πώληση. Ὅποιος θά ἀγόραζε τήν Ἴονικὴ θά γινόταν ὁ ἀντίπαλος μεγάλος πόλος σέ σχέση μέ τήν Ἐθνική. Αὐτό εἶναι καί τό σημαντικό, γιά αὐτό δόθηκαν καί τά πολλά λεφτά. Διαφορετικά ἢ Πίστewς γιατί νά ἀγοράσει ἕνα κουρασμένο δίκτυο συχνά παράλληλο μέ τό πολύ καλά ἀναπτυγμένο δικό τῆς;

Ἡ Κυβέρνηση εἶναι γνωστό ὅτι γιά πολλοὺς λόγους ἐπιθυμοῦσε, ιδιαίτερα ἀπό τήν στιγμή πού ὁ Ὁμίλος Λάτση ἔδειξε ὅτι ἀρκεῖται —πρὸς τό παρόν— στήν βαθμιαία ἀπορρόφηση τῆς πολλῆς καλῆς Τραπεζῆς Ἐργασίας, τήν Ἴονικὴ νά τήν ἀγοράσει ἢ Πίστewς. Ἴσως ἦταν μέσα στά πλαίσια τῶν διαπραγματευτικῶν σχέσεων καί ὑποχρεωμένη ὡς ἕνα βαθμὸ. Αὐτό τό προτιμᾷ καί ἡ πλευρὰ Λάτση καθώς φαίνεται νά θεωρεῖ ὄχι

καί τόσο ὀρθολογική τήν ἀγορά τῆς Ἴονικῆς ἀπό τήν ἀντίπαλο Τράπεζα Πίστεως, ἄρα «βάρος» γι' αὐτήν στό δεύτερο ἡμίχρονο τοῦ ἀγώνα ὅταν θά πρόκειται νά ἀγοραστεῖ ἡ πολύ μεγαλύτερη Ἐμπορική Τράπεζα. Αὐτό βέβαια δέν σημαίνει καθόλου ὅτι ὁ Ὀμιλος τῆς Τραπεζῆς Πειραιῶς ἔχει δίκιο ὅταν ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ διαγωνισμός ἦταν εὐθέως διάτρητος. Ὑπάρχουν καί ἐνδιάμεσοι τρόποι γιά νά ἐπιχρεαστεῖ ἕνα ἀποτέλεσμα.

Τό πιό λογικό πού θά μπορούσε νά κάνει ἡ πλευρά τῶν τραπεζοὑπαλλήλων ἦταν ἀπό πολύ νωρίς, καί ὅταν ἀκόμη ἡ Κυβέρνηση δέν εἶχε ὠριμάσει στή συνείδηση τῶν πωλητῶν τήν πώληση τῆς Ἴονικῆς, νά προτείνει τήν συγχώνευση μέ τήν Ἐμπορική. Σήμερα θά ἦταν πολύ δύσκολο νά πωληθεῖ ὁ Ὀμιλος Ἐμπορική - Ἴονική. Ἐνα κίνημα τό ὁποῖο θά ἔθετε ὡς στόχο τήν διατήρηση τῆς ἡγεμονίας τοῦ δημοσίου στίς Τράπεζες μέσω συγχωνεύσεων καί ἄλλων μέτρων θά κέρδιζε τήν ὑποστήριξη τῆς πλειοψηφίας τοῦ κόσμου. Ἐν τούτοις ὁ σύλλογος τῆς Ἴονικῆς καί ἐν μέρει τῆς Ἐμπορικῆς μέ ἀφάνταστη μειωπία ἀπέρριψαν τέτοιες προτάσεις διότι ὑπῆρχε ὁ κίνδυνος ὅπως ὑποστήριζαν νά χαθοῦν θέσεις ἐργασίας. Στήν πραγματικότητα ὁ φόβος ἦταν κυρίως τῶν μεσαίων καί ἀνώτερων στελεχῶν πού αἰσθάνονταν ἀβεβαιότητα γιά τήν μελλοντική τους θέση. Ὁ κίνδυνος γιά τούς ἀπλούς τραπεζοὑπαλλήλους μόλις τώρα ἀρχίζει παρά τίς ἀντίθετες διαβεβαιώσεις τοῦ κυρίου Κωστόπουλου. Εἶναι νά ἀπορεῖ κανεῖς πῶς ἕνα τόσο ἔμπειρο συνδικαλιστικό κίνημα ὅπως τῶν τραπεζοὑπαλλήλων, μέ νίκες πού παλαιότερα ἀνοίξαν δρόμους γιά ὀλόκληρο τό συνδικαλιστικό κίνημα, ἔμεινε ἀκίνητο καί ἄφησε τήν ἐργοδοσία

ἀλλά καί τήν Κυβέρνηση νά ἐξασφαλίσει μία στρατηγική νίκη.

Τό ἴδιο ὅμως ἰσχύει καί γιά τά κόμματα τῆς Ἀριστερᾶς. Κρυμμένα πίσω ἀπό τήν ἔκφραση συμπαράστασης στόν ἀγῶνα τῶν ὑπαλλήλων τῆς Ἴονικῆς, δέν ἐπαιξαν καθόλου τό ρόλο τους. Δέν διαμόρφωσαν ἄποψη οὔτε τήν πάλεψαν. Δέν διέγνωσαν μέσα στήν αὐτοϊκανοποίηση τῶν ρητορικῶν τους τοποθετήσεων τόν κίνδυνο πού ἀντιπροσώπευε ἡ πώληση τῆς Ἴονικῆς ὅπως καί ἡ ἐπακόλουθη ἀνατροπή τῆς ἰδιοκτησιακῆς δομῆς τοῦ κλάδου.

Σέ μία χώρα ὅπως ἡ Ἑλλάδα πού ἔχει ἀκόμα σοβαρά προβλήματα ἀνάπτυξης, ἀνάγκη νά καθιστᾶ πιό ἥπιες καί ἐλέγξιμες τίς ἀντιδράσεις σέ ἐνδεχόμενα ἐξωτερικά ἢ ἐσωτερικά ἀστάθμητα γεγονότα, πού ἔχει ὑψηλό δημόσιο χρέος, πολῖτες πού ὡς καταναλωτές δέν εἶχαν — καί εὐτυχῶς δέν ἔχουν — ἀκόμη ὑπερχρεωθεῖ, ἄξιζε τόν κόπο καί θά ἦταν σπουδαῖο πλεονέκτημα νά διατηρήσει ἕνα τραπεζικό τομέα ὑπό τήν ἡγεμονία τοῦ δημοσίου ἐνῶ θά εἶναι ταυτόχρονα σύγχρονος καί οἰκονομικά ἀποτελεσματικός. Τομέας πού θά συνεισφέρει ὄχι μόνο στήν τραπεζική ἀλλά καί στήν μακροοικονομική σταθερότητα τῆς χώρας. Θά ἦταν σπουδαῖο ἐργαλεῖο γιά τήν ἀσκήση τῆς οἰκονομικῆς καί κοινωνικῆς πολιτικῆς. Θά ἐξασφαλιζόταν ἡ οὐδετεροποίηση ἔστω ἐνός οἰκονομικοῦ κλάδου ἀπό τούς πιό ἐπιθετικούς, ὀλιγοπωλιακούς, πρωταγωνιστικούς στή δημιουργία διαπλεκομένων σχέσεων πού νοθεύουν τόν κοινωνικό καί πολιτικό ἀγῶνα. Ἄραγε τό πάθημα νά ἐγινε μάθημα γιά τό ἐπόμενο καί τελικό στάδιο; Ἄγνωστο.

ΟΥΤΕ ΜΥΓΑ ΣΤΟ ΣΠΑΘΙ ΤΟΥ ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ

του Χαράλαμπου Γολέμη

Πρίν καλά καλά συνέλθουμε από την υπόθεση Όσα-λάν και την ένοχλητική διαπίστωση της σύμπτωσης των περι τρομοκρατίας απόψεων της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας με αυτές των Ήνωμένων Πολιτειών, ήρθαν τά νέα της παραίτησης από τη γερμανική κυβέρνηση και της αποχώρησης από την πολιτική του ύπουργού οικονομικών και προέδρου του Γερμανικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος (SPD) Όσκαρ Λαφονταίν για να μάς υπενθυμίσουν πόσο στριμωγμένη είναι σήμερα η άριστερά (ή σεβόμενη τό όνομά της, όχι αυτή που διακηρύσσει ότι θέλει να μεταβληθεί σε «κεντροαριστερά» ή σε «νέο κέντρο» και να δημιουργήσει «νέα διεθνή» με τον Κλίντον) στην Εύρώπη και στον κόσμο όλο.

Ό Λαφονταίν δέν επιθυμούσε, βέβαια, την υπέρβαση του καπιταλισμού. Άνηκε σε ένα κόμμα που στόχος του ήταν ή σοσιαλδημοκρατική κοινωνική συναίνεση και τό όποιο, εδώ και σαράντα χρόνια, από τό γνωστό συνέδριό του στό Μπάντ Γκόντεσμπουργκ τό 1959, θεωρεί ότι δέν υπάρχει πάλη των τάξεων. Οί προτάσεις του για την οικονομική πολιτική στή Γερμανία και την Εύρώπη ήταν αρκετά μετριοπαθείς, απόλυτα ρεαλιστικές και καθόλου «αντισυστημικές». Γι' αυτόν, άλλωστε, τό λόγο, κάποιιο εκτός τόπου και χρόνου «υπεραριστεροί» αναλυτές, μεταξύ των όποιων και όρισμένοι στην Ελλάδα, τίς είχαν λουιδωρήσει ως περίπου νεοφιλελεύθερες.

Τό κοινό πρόγραμμα SPD-Πράσινων, που είχε συνταχθεί με την καθοριστική συμβολή του παραιτηθέντος Γερμανού πολιτικού και μέ βασική επιδίωξη την καταπολέμηση της ανεργίας, είχε υιοθετήσει πολλές ιδέες της προηγούμενης χριστιανοδημοκρατικής διοίκησης. Έτσι, για παράδειγμα, αναγνώριζε την ανάγκη παροχής κινήτρων κυρίως στις μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις, όπως ελάφρυνση της φορολογικής τους επιβάρυνσης και μείωση του μή μισθολογικού τους κόστους (δηλαδή των ασφαλιστικών εισφορών που καταβάλλουν οί εργοδότες στά ασφαλιστικά ταμεία), ενώ δεχόταν και μία «λελογισμένη» αύξηση της ευελιξίας στή γνωστή για τίς άυστηρές ρυθμίσεις της γερμανική άγορά εργασίας.

Άπό τά κενσυνανά μέτρα αύξησης της ενεργού ζήτησης, που αποτελούσαν τό νέο στοιχείο στήν οικονομική πολιτική, ή αίρετική για τά γερμανικά δεδομένα πρόθεση άσκησης πίεσης στή συνταγματικά και έθιμικά ανεξάρτητη Κεντρική Τράπεζα, την Μπούντεσμπανκ, να μειώσει τά επιτόκια ώστε να αύξηθούν οί επενδύσεις, είχε θεωρηθεί δικαιολογημένη ακόμα και από γνωστά γεράκια του καπιταλισμού, όπως οί *Financial Times*. Η γερμανική οικονομία δέν κινδύνευε από τον πληθωρισμό ώστε να υπάρχει ανάγκη άσκησης μιάς άυστηρής νομισματικής πολιτικής ύψηλών επιτοκίων, αλλά από τον λεγόμενο αποπληθωρισμό, δηλαδή από σοβαρή ύφεση. Άλλωστε,

σχετικά χαλαρή νομισματική πολιτική ακολουθείται ακόμα και στήν Άμερική από την αντίστοιχη όμοσπονδιακή κεντρική τράπεζα με τη σύμφωνη γνώμη της κυβέρνησης Κλίντον. Τό μόνο που άπαιτείται σ' αυτήν την περίπτωση είναι ή έμμονή στή δημοσιονομική πειθαρχία, δηλαδή στή διατήρηση του δημόσιου έλλείματος σε χαμηλό επίπεδο, και αυτή δέν έμπαινε σε σοβαρή άμφισβήτηση αν και, όπως θά πούμε πιο κάτω, ύπήρχαν αντιρρήσεις για τά άκραία, αντιαναπτυξιακά και άντικοινωνικά κριτήρια της σύγκλισης για την ONE και του Συμφώνου Σταθερότητας.

Έκεί που τά πράγματα φαίνονταν κάπως δύσκολα (και όπως άποδείχτηκε καθοριστικά για τίς μετέπειτα εξελίξεις) ήταν ή προσπάθεια ενίσχυσης της κατανάλωσης μέσω μιάς μικρής και σταδιακής μείωσης του φορολογικού συντελεστή που επιβάρυνε τά εισοδήματα των φτωχότερων νοικοκυριών. Με δεδομένη την προαναφερθείσα προσήλωση στή δημοσιονομική άυστηρότητα και μέ έκφρασμένη την επιθυμία να αύξηθούν οί δαπάνες για την επαγγελματική εκπαίδευση των άνέργων, τά έσοδα που θά χάνονταν από τη μείωση της φορολογίας των χαμηλόμισθων εργαζομένων (άλλά και από τη μείωση των ασφαλιστικών εισφορών των εργοδοτών) θά έπρεπε να αναπληρωθούν από άλλα προερχόμενα από νέες πηγές. Για τό σκοπό αυτό τό πρόγραμμα προέβλεπε μικρή αύξηση της έμμεσης φορολογίας στα καύσιμα και της άμεσης στις επιχειρήσεις παραγωγής πυρηνικής ενεργείας (δύο μέτρα που είχαν και οικολογική διάσταση), καθώς και μία αύξηση του φορολογητέου εισοδήματος των μεγάλων επιχειρήσεων με την κατάργηση όρισμένων φοροαπαλλαγών τους. Άς σημειωθεί ότι ή φορολογική επιβάρυνση αυτών των επιχειρήσεων από τό συγκεκριμένο μέτρο θά ήταν σχετικά μικρή άφου, ταυτόχρονα μειωνόταν σημαντικά ό άνώτερος φορολογικός συντελεστής επί των κερδών τους. Βασικός τρόπος έξοικονόμησης πόρων ήταν, βέβαια, και ή μείωση των εισφορών της Γερμανίας στον κοινοτικό προϋπολογισμό, αλλά αυτή, ανεξάρτητα από τά προβλήματα που δημιουργούσε στις σχέσεις της με τά άλλα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ήταν γενικώς ευπρόσδεκτη από όλους τούς πολίτες και τούς οικονομικούς φορείς της χώρας.

Άν στή Γερμανία τό κυβερνητικό οικονομικό πρόγραμμα της «κοκκινοπράσινης» κυβέρνησης δέν φαινόταν, αρχικά, τόσο ριζοσπαστικό ώστε να ένοχλει σοβαρά τό θηρίο του κεφαλαίου, σε ευρωπαϊκό επίπεδο οί προτάσεις του Λαφονταίν ήταν πιο επικίνδυνες για την κρατούσα τάξη πραγμάτων. Ό πρώην ύπουργός οικονομικών γνώριζε ότι, στις σύγχρονες συνθήκες, ή άσκηση άκόμη και ενός έξαιρετικά μετριοπαθούς νεοκεϊνσιανισμού στή Γερμανία δέν μπορούσε να έπιτευχθεί μέ-

σα σε ένα έχθρικό ευρωπαϊκό περιβάλλον. Είναι αλήθεια ότι τό σημερινό πολιτικό σκηνικό, με άριστερές ή κεντροαριστερές κυβερνήσεις και στίς τέσσερις μεγάλες χώρες της ΕΕ, φαίνεται να είναι πολύ ευνοϊκότερο από τό αντίστοιχο των άρχων της δεκαετίας του 1980, όταν ή κυβέρνηση Μιτεράν, μόνη προοδευτική όαση σε ένα δεξιό τοπίο στό όποιο κυριαρχούσαν ή Θάτσερ και ό Κόλ, άνακάλυπτε πώς ή σοσιαλδημοκρατία σε μία μόνο χώρα της ΕΟΚ δέν ήταν δυνατή. Όμως, αυτή ή διαπίστωση είναι μάλλον επιφανειακή. Παραβλέπει τίς δουλειές του πρόσφατου νεοφιλελεύθερου παρελθόντος, όπως αυτές έχουν άποτυπωθεί στίς συνθήκες του Μάαστριχτ και του Άμοστερνταμ, τήν τεράστια αύξηση της κίνησης κεφαλαίων πού δέν υπόκειται πιά σε όποιοδήποτε περιορισμό, αλλά και τήν ούσιατική μετάλλαξη πού έχουν ύποστεί με τήν πάροδο του χρόνου όρισμένα ευρωπαϊκά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα, με πρώτους τούς Νέους Έργατικούς του Τόνυ Μπλέρ, των όποιων οι θέσεις για συγκεκριμένα ζητήματα, όπως για παράδειγμα για τήν ελαστικότητα στην αγορά εργασίας ή για τό ασφαλιστικό σύστημα, είναι πολύ πιο σκληρές από αυτές πού είχε τό Γερμανικό Χριστιανοδημοκρατικό Κόμμα, ακόμα και τήν τελευταία περίοδο πού όρισκόταν στην κυβέρνηση.

Ή σύνδεση των προτεραιοτήτων της γερμανικής οικονομικής πολιτικής με τίς άναγκαίες αλλαγές σε ευρωπαϊκό επίπεδο ήταν άμεση. Στή νεογέννητη ζώνη του ευρώ, του όποιου ό πρώην πρόεδρος του SPD ύπήρξε ένας από τούς θερμότερους υποστηρικτές, ή νομισματική πολιτική άσκειται πιά από τήν Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και συνεπώς ή προσπάθεια μείωσης των επιτοκίων για τήν αύξηση των ιδιωτικών επενδύσεων στη Γερμανία επέδρασε τήν άσκηση πίεσης σ' αυτήν να πάψει να ενδιαφέρεται μόνο για τήν αντιμετώπιση του άνυπαρκτου, στίς σημερινές ευρωπαϊκές συνθήκες, πληθωριστικού κινδύνου και να μίν έμποδίζει με τήν πολιτική της τήν ανάπτυξη. Ή αύξηση των δημοσίων επενδύσεων άπαιτούσε, με τή σειρά της, κάποια χαλάρωση του μονεταριστικού Συμφώνου Σταθερότητας. Ή δυσφορία των μεγάλων γερμανικών επιχειρήσεων για τή μείωση των φοροαπαλλαγών τους, με τό πρόσχημα ότι έτσι θα ύστερήσουν στην κούρσα του ανταγωνισμού έναντι των επιχειρήσεων άλλων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης πού φορολογούνται λιγότερο, μπορούσε να αντιμετωπιστεί μόνο με τήν έναρμόνιση της φορολογίας των επιχειρήσεων σε όλο τόν ευρωπαϊκό οικονομικό χώρο. Τέλος, στή δικτατορία των χρηματαγορών, πού έχουν τή δυνατότητα άνα πάσα στιγμή να διαμορφώνουν κατά βούληση τήν ισοτιμία του ευρώ έναντι του δολαρίου ή του γέν και να ώθούν μ' αυτόν τόν τρόπο τίς κυβερνήσεις σε άναγκαστικές αλλαγές της πολιτικής τους, έπρεπε να ύπάρξει κάποια αντίσταση. Ένα χρήσιμο μέτρο σ' αυτήν τήν κατεύθυνση ήταν ή καθιέρωση των λεγόμενων «ζωνών διακύμανσης» μεταξύ αυτών των νομισμάτων. Οί παραπάνω, καθόλου αντικαπιταλιστικές προτάσεις δέν έρχονται μόνο σε αντίθεση με τό μπλερικό μοντέλο οικοδόμησης και λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης, για τό όποιο μιλήσαμε σε προηγούμενο τεύχος του *Πολίτη*, αλλά άμφισβητούσαν, έστω και δειλά, τή νεοφιλελεύθερη οικονομική όρθοδοξία της εποχής της ONE, καθώς και τήν επιδιωκόμενη από τήν άμερικανική κυβέρνηση άπόλυτη έλευθερία των πολυεθνικών επιχειρήσεων και των χρηματαγορών στό πλαίσιο της «παγκοσμιοποίησης». Κάτω από ισχυρές διεθνείς πιέσεις, από τόν φόβο μήπως μειωθεί ή αξιοπιστία του ευρώ στα πρώτα δήματα του λόγω της άντιπαράθεσης των πολιτικών με τόν άπο-

κλειστικό διαχειριστή του — τήν Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα — τόν όποιο συμμερίζονταν και οι άλλες άριστερές και κεντροαριστερές ευρωπαϊκές κυβερνήσεις, αλλά και μετά από παρέμβαση του καγκελάριου Σρέντερ, ό Λαφονταίν άναγκάστηκε να ύπαναχωρήσει σχεδόν στό σύνολο των παραπάνω θέσεων του.

Έν τώ μεταξύ συνεχίζονταν οι επιχειρηματικές πιέσεις στό έσωτερικό μέτωπο για τήν άποτροπή της φορολογικής μεταρρύθμισης, πού έφτασαν μέχρι του έκδιασμού όρισμένων μεγάλων γερμανικών πολυεθνικών, με πρώτη τή γνωστή ασφαλιστική εταιρεία Allianz, ότι άν αυτή δέν άνακληθεί θα μεταφέρουν τήν έδρα των επιχειρήσεων τους εκτός της χώρας. Ταυτόχρονα, οι προωθημένες μισθολογικές διεκδικήσεις των στενά συνδεδεμένων με τόν Λαφονταίν συνδικάτων, με έπικεφαλής τήν παραδοσιακά δυναμική δημοσπονδία των εργαζομένων στίς βιομηχανίες μετάλλου (πού έξασφάλισε, υπό τήν άπειλή άπεργίας, αύξήσεις 4% σε μία οικονομία με πληθωρισμό κάτω από 1%), ενίσχυσε τίς άνησυχίες των έργοδοτών και φάνηκε να θέτει σε άμφισβήτηση τήν προσπάθεια του Σρέντερ να προωθήσει ένα συναινετικό έθνικό διάλογο μεταξύ των «κοινωνικών εταίρων» και της κυβέρνησης με στόχο τήν αύξηση της άπασχόλησης.

Μπροστά στον κίνδυνο να καταστραφεί ή στρατηγική του για τή δημιουργία του «νέου κέντρου», πού έχει τήν άνάγκη όχι της άνοχής αλλά της στήριξης της «οικονομίας» (όπως σήμερα όνομάζεται τό κεφάλαιο) με άντάλλαγμα τήν πλήρη συμμόρφωση στίς επιθυμίες της, σύμφωνα με όσα διδάσκει ό γνωστός «τρίτος δρόμος» του Τόνυ Μπλέρ, ό Γερμανός καγκελάριος άποφάσισε να προχωρήσει σε «καθαρές λύσεις». Ή αντίστροφη μέτρηση για τόν «κόκκινο Όσκαρ» είχε άρχισει. Ή παραίτηση του, όσο κι άν μās ξάφνιασε, όσο κι άν άπογοήτευσε τούς φίλους του πού περίμεναν να παραμείνει και να δώσει μέχρι τέλους (;) τή μάχη για τίς άπόψεις του, δέν ήταν παρά μία έπισφράγιση της ήττας του. Τελικά, στίς σημερινές συνθήκες, και αυτή ή μετριοπαθής οικονομική πολιτική του σε έθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο, πού ύπολειπόταν σαφώς από τούς προβληματισμούς κάποιων γησιότερων άπογόνων του Κένυς (βλ. για παράδειγμα, τό Μανιφέστο των Ευρωπαϊκών Οικονομολόγων, πού παρουσίαστηκε πριν από λίγο καιρό και στόν έλληνικό τύπο), δέν ήταν άνεκτή. Ό «παγκοσμιοποιημένος» σύγχρονος νεοφιλελεύθερος καπιταλισμός δέν σηκώνει μύγα στο σπαθί του. Γι' αυτόν, ακόμα και οι δειλές προτάσεις Λαφονταίν είναι πολύ επικίνδυνες.

Δέν έχει περάσει πολύς καιρός από τότε πού γράφαμε ότι είναι ναρίς άκομα για να άποτιμήσουμε τά άποτελέσματα της διακυβέρνησης των μεγάλων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης από σοσιαλδημοκρατικές κεντροαριστερές και συμμαχικές άριστερές κυβερνήσεις. Τά τελευταία γεγονότα στη Γερμανία περιόρισαν αυτήν τήν περίοδο χάριτος. Με τήν ήττα του Λαφονταίν και τήν επικράτηση του Σρέντερ, ό μπλερισμός άπέκτησε ένα σημαντικό ήγεμονικό προβάδισμα στίς εξελίξεις της εποχής της ONE και του ευρώ. Τά νέα πού περιμέναμε με ενδιαφέρον από τήν Ευρώπη ήρθαν και είναι πολύ άσχημα. Τό ζήτημα, τώρα, είναι πώς οι φορείς της μή σοσιαλδημοκρατικής ευρωπαϊκής άριστεράς θα μπορέσουν να συνδυάσουν τήν άπαισιοδοξία πού αισθάνονται παρατηρώντας τή σημερινή ζοφερή πραγματικότητα με τήν αισιοδοξία της βούλησής τους να τήν αλλάξουν, κατά πώς έλεγε, έγραφε και έπραττε, πριν από όγδόντα χρόνια ένας Ίταλός κομμουνιστής.

Η ΠΑΡΑΙΤΗΣΗ ΛΑΦΟΝΤΑΙΝ ΠΑΙΧΝΙΔΙ ΜΕ ΣΗΜΑΔΕΜΕΝΑ ΧΑΡΤΙΑ

τῆς Λήδας Καζαντζάκη

Εκπληξη, εὐφορία, θλίψη, ἀπογοήτευση ἦταν μερικές ἀπό τίς ἀντιδράσεις πού καταγράφηκαν στόν Τύπο τήν ἐπομένη τῆς παραίτησης τοῦ Ὄσκαρ Λαφονταίν ἀπό τὰ ἄξιώματα τοῦ ὁμοσπονδιακοῦ ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν καί τοῦ προέδρου τοῦ κόμματος τῶν Σοσιαλδημοκρατῶν. Παρά τή διαφορετικότητα τῆς προέλευσης καί τῶν στόχων τῶν ἐκφραστῶν τους, ἀνεξάρτητα ἀπό τό ἄν προέρχονταν ἀπό ἐνθουσιώδεις χρηματιστές καί ἐπιχειρηματίες ἢ πικραμένους ἐκπροσώπους τῶν γερμανικῶν συνδικάτων, οἱ ἀντιδράσεις αὐτές εἶχαν ἕνα κοινό διακριτικό γνώρισμα: ἦταν συναισθηματικά φορτισμένες. Εὐρισκόμενες ἔτσι σέ πλήρη ἀντιστοιχία, θά μπορούσε νά πεί κανείς, μέ τήν κίνηση ἀποχώρησης τοῦ ἰσχυροῦ στελέχους τῶν σοσιαλδημοκρατῶν πού τίς προκάλεσε καί ἔδωσε τήν ἐντύπωση μιᾶς θυμικῆς ἐνέργειας. Ἐντύπωση πού ἐνισχύθηκε ἀπό τή δήλωση-ἐπεξήγηση τῶν κινήτρων παραίτησης τοῦ Λαφονταίν λίγες μέρες μετά, ὅτι δηλαδή «ἀκόμη ἢ καρδιά δέν πουλιέται καί δέν ἀγοράζεται στά χρηματιστήρια "ἀλλά" ἔχει ἕναν σταθερό τόπο ἐγκατάστασης - χτυπᾶ ἀριστερά». Δήλωση πού κάποιον χαρακτηρίσαν πολιτική παρακαταθήκη. Γεγονός εἶναι πάντως ὅτι ὁ Ὄσκαρ Λαφονταίν ἀποχώρησε ἀπό τήν πολιτική — ἄγνωστο γιά πόσο — ἀφήνοντας μετέωρους τοὺς συντρόφους - «κληρονόμους» του, στό «κακό ὁμαδικό παιχνίδι» ὅπως ὁ ἴδιο τό χαρακτήρισε χωρίς διαθήκη, χωρίς δηλαδή κατευθυντήριες γραμμές γιά τό μέλλον, γιά τό πῶς ἐκεῖνοι θά διαφυλάξουν καλύτερα τήν ἀριστερή καρδιά τους, ἀπό τίς ἀγοραπωλησῆς τῶν χρηματιστηρίων, ἐκτός καί ἂν ἡ ἀπόσυρση στό καταφύγιο τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου ἀποτελεῖ παράδειγμα γιά μίμηση.

Γεγονός ἐπίσης εἶναι ὅτι ὁ Ὄσκαρ Λαφονταίν βρέθηκε πολύ γρήγορα, μέ τήν παρησία τῶν δηλώσεών του, ἀπομονωμένος ἐντός καί ἐκτός τῶν συνόρων τῆς χώρας του, ἀντιμέτωπος μέ ὀλοένα καί περισσότερους δεδηλωμένους ἐχθρούς.

Ἡ παραίτησή του στά περιθώρια μιᾶς συνόδου τῶν ὑπουργῶν Οἰκονομικῶν τῆς Κοινότητος γιά ἑναρμόνιση τῶν φορολογικῶν πολιτικῶν στήν Εὐρώπη, ὡς ἀναγκαῖα προϋπόθεση γιά τήν ἐπιτυχή πορεία τοῦ εὐρώ, ἔφερε στήν ἐπιφάνεια τόν ἐπιβάτη τῶν Βρετανῶν γιά τή δημιουργία ἐνός ἐνιαίου εὐρωπαϊκοῦ κράτους κατευθυνόμενου ἀπό τίς Βρυξέλλες ἢ — πολύ χειρότερα — ἀπό τό Βερολίνο. Ὁ Τόνυ Μπλαίρ καί τό Ἐργατικό Κόμμα ἔνωσαν νά θρυσματίζονται οἱ ἐπιτευχθεῖσες λεπτεῖς ἰσορροπίες καί ὑψωσαν τό ἀνάστημά τους ἐναντίον του,

στηριζόμενοι ἀπό τοὺς Λουξεμβούργειους πού φοβήθηκαν τήν κατάργηση τῶν προνομιῶν «παραδείσων» τους. Ὅπως καί τό αἴτημά του γιά ἀσθηρότερο ἔλεγχο τῶν ἀγορῶν συναλλαγμάτων, τίς διακυμάνσεις τῶν ὁποίων θεωρεῖ ὡς ἕνα ἀπό τὰ κυριότερα αἴτια γιά τήν ἀνεργία καί τήν οἰκονομική ὑφεση ἀπορρίφθηκε ἀπό τοὺς Ἀμερικάνους.

Ἦδη ἀπό τή Δεκέμβριο τοῦ περασμένου χρόνου τό περιοδικό *Der Spiegel* μνημόνευε στήν κατακλείδα ἄρθρου τῆ συμβουλή μελῶν τοῦ Ἐργατικοῦ κόμματος μήπως θά ἦταν καλύτερα ὁ Ὄσκαρ νά το βουλώσει. Καί ἐτίθετο εὐθέως τό ἐρώτημα: «Ὁ Ὄσκαρ ἔχει συχνά προκαλέσει τήν ὀργή τοῦ καγκελαρίου μέ τίς μὴ συμβατικές ιδέες του, ἔχει τρομάξει τοὺς Γερμανούς - καί αὐριο ὀλόκληρο τόν κόσμο;»

Τά σχέδια πού ἐκτόνησε ὁ Λαφονταίν γιά τή φορολογική μεταρρύθμιση στή χώρα του, γιά τή δρομολόγηση οἰκονομικῶν φόρων στήν ἐνέργεια καί τή φορολόγηση τῶν ἀπαλλαγμένων ἀπό τή φορολογία ἀποθεμάτων τῆς πυρηνικῆς βιομηχανίας παραγωγῆς ρεύματος ἔθιξαν τὰ κεκτημένα στήν περίοδο Κόλ προνόμια τοῦ γερμανικοῦ κεφαλαίου. Ἡ ἀπειλή τους ἤχει ἴσως μονότονα ἀλλά τρομάζει, θά μεταφέρουν τὰ ἐργοστάσια στό ἐξωτερικό, θά τορπιλήσουν τή Συμμαχία γιά ἀπασχόληση, τό ὄπλο τοῦ Σρέντερ γιά τήν καταπολέμηση τῆς ἀνεργίας. Ἐδῶ καί καιρό οἱ ἐργοδότες τιμωροῦσαν τόν Λαφονταίν μέ τήν παγερή ἀδιαφορία τους καί ἐπέλεξαν γιά τὰ αἰτήματά τους τό διάδρομο πού ὀδηγοῦσε ἀπευθείας στό ἀνοιχτό αὐτί τοῦ Σρέντερ.

Καί τέλος γιά νά ἐπανέλθουμε στό ἐρώτημα τοῦ περιοδικοῦ *Der Spiegel*, ὁ Λαφονταίν τρώμαζε καί τή συντριπτική πλειοψηφία τῶν Γερμανῶν.

Ἡ ῥήση τοῦ Σρέντερ πού ἔκανε τό ποτήρι νά ξεχειλίσει, ὅτι «τό ΣΚΓ κέρδισε τήν ἐμπιστοσύνη τοῦ κέντρου. Ἀλλά νομίζουμε ὅτι μπορούμε νά κυβερνήσουμε χωρίς τήν οἰκονομία. Αὐτό δέν γίνεται», ἦταν ἴσως τώρα ὅσο ποτέ ἀληθινή. Ὅπως καί ἡ δήλωση τοῦ Λαφονταίν μετά τήν παραίτησή του, ὅτι τό ΣΚΓ δέν λειτουργεῖ ὡς ὁμάδα μιά καί τὰ μεσαία στρώματα εἶχαν φορολογικῆς ἐλαφρύνσεις ἕτους 5. δισ. μάρκων καί ἡ ὁμάδα ἀναρωτιόταν δημοσίως ἂν ἔξασκει ἐχθρική πρὸς τήν οἰκονομία πολιτική.

Ὁ Ὄσκαρ Λαφονταίν μπορεῖ νά ὑπῆρξε ὁ ἐγγυητής τῆς συνοχῆς τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος, ἐκεῖνος πού θεωρεῖτο ἀνέκαθεν ὡς ὁ συνεχιστής τῆς σοσιαλδημοκρατικῆς πα-

δοσης αλλά δεν έχαιρε της εμπιστοσύνης της πλειοψηφίας του γερμανικού λαού.

Γι' αυτούς, ήταν τό σύμβολο (άπό τίς έκλογές του '90 και μετά) του έχθρου της ένοποίησης, ό επικίνδυνος άπορρυθμιστικός παράγων της κυβέρνησης Σρέντερ, εκείνος που τόλμησε νά άποκηρύξει τή «Συμφωνία της Δρέσδης», τήν άτυπη ύπόσχεση του ΣΚΓ για μή συνεργασία μέ τούς «άποδιοπομπαίους τράγους» του PDS παρόλο που στήν πράξη έχει ήδη σέ κάποια άνατολικογερμανικά κρατίδια καταρριφθεί. Ό Λαφονταίν ήταν εκείνος που στήριξε άπ' τήν άρχή θερμά τή συνεργασία μέ τούς Πράσινους, ό άπρόβλεπτος παράγων σέ μία Γερμανία που ή πλειοψηφία της έπιθυμεί τή συνέχεια και τήν άποφυγή ρηξικέλευθων έγχειρημάτων. Λίγους μόνον μήνες μετά τήν έκλογική έπιτυχία των σοσιαλδημοκρατών και Πρασίνων, δημοσκόπηση του Ινστιτούτου Έμνιστ (*Der Spiegel* 11-99) παρουσιάζει τό 43% των έρωτηθέντων Γερμανών νά θέλει ένα Μεγάλο Συνασπισμό Χριστιανοδημοκρατών και Σοσιαλδημοκρατών, τό 67% των έρωτηθέντων, σύμφωνα πάντα μέ τήν ίδια δημοσκόπηση, θεωρεί ότι ή τακτική του Σρέντερ νά κυβερνήσει έχοντας στό πλάι του ως σύμμαχό του τήν οικονομία είναι ή σωστή, μόνο τό 19% ύποστηρίζει τή γραμμή του Λαφονταίν.

Τό δίδυμο Σρέντερ - Λαφονταίν δεν ήταν δυνατόν, έξ αρχής, νά επιδώσει της πολιτικής καθημερινότητας. Ό Γκέρχαρντ Σρέντερ δεν έκρυψε ποτέ τή συμπάθειά του για τούς έργοδότες μέ τή βοήθεια των όποιων έλπίζει νά κερδίσει τή μάχη μέ τήν άνεργία, πάση θυσία. Ό έλεγμένος άπό τό λαό καγκελάριος δεν τάχθηκε ποτέ στίς γραμμές των όραματιστών, αυτό που ήθελε όπωσ έγραψε κυνικά ή *Süddeutsche Zeitung* ήταν νά κυβερνήσει και για νά κυβερνήσει είναι διατεθειμένος νά προβεί σέ όποιεσδήποτε ύποχωρήσεις διασφαλίζουν τή δημοτικότητά του. Ό πολιτικός που ζητούσε τήν άπέλαση των έγκληματιών άλλοδαπών υίοθετώντας έτσι χωρίς κανένα δισταγμό τμήματα του λεξιλογίου της άκροδεξιάς ήταν εύκολο νά κάνει πίσω στό μή άποδεκτό άπό τήν πλειοψηφία των Γερμανών σχέδιο για τή χορήγηση διπλού διαβατηρίου σέ άλλοδαπούς.

Ό Όσκαρ Λαφονταίν ύπήρξε τό νέο σύμβολο της παραδοσιακής σοσιαλδημοκρατίας. Τά δειλά έγχειρήματά του για άναδιανομή του εισοδήματος προς όφελος των κοινωνικά άσθενέστερων δεν ήταν μόνο ζήτημα κοινωνικής δικαιοσύνης αλλά και ένίσχυσης της άγοραστικής δύναμης των Γερμανών, όπερ σημαίνει, ένίσχυσης της έσωτερικής άγοράς.

Τά άνοιγματά του προς μία οικολογική πολιτική, τήν προσέγγιση των πρώην κουμμουνιστών και ή μεταρρύθμιση του νόμου για τήν ίθαγένεια έντάσσονταν στά σχέδιά του για τή διαμόρφωση μιας νέας Γερμανίας μέ νέο, σύγχρονο αλλά και κοινωνικό πρόσωπο.

Και αυτό τό νέο, αυτό τό παρρεκλίνον άπό τήν πεπατημένη όδό, είναι εκείνο που τρομάζει τόσο τή γερμανική κοινωνία, πολύ περισσότερο όταν λαμβάνει χώρα ξαφνικά χωρίς τήν άπαραίτητη στήριξη άπό τούς πολιτικούς έτέρους.

Η έξοδος του Όσκαρ Λαφονταίν μπορεί νά έφερε τό χαρακτηρισμό μιας αίφνιδιαστικής ένέργειας, μιας άτακτης ύποχώρησης, αλλά δύσκολα μπορούσε νά άποτραπεί. Ήταν τό άναμενόμενο κακό τέλος ενός παιχνιδιού μέ σημαδεμένα χαρτιά. Χαμένος δεν μπορούσε νά θγει παρά μόνον ό Λαφονταίν.

ΕΛΛΗΝΕΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

ΝΑΣΟΣ ΔΕΤΖΩΡΤΖΗΣ

Μια ανά-γνωση της Egoica

Μια ανά-γνωση του Τέλλου Άγρα

Συνεντεύξεις και έρευνες

Ποικίλα χρονολογικώς

ΘΟΔΩΡΗΣ ΚΑΛΛΙΦΑΤΙΔΗΣ

Τιμάνδρα

Τό τελευταίο τριαντάφυλλο

Ποια είναι ή Γαβριέλα Όρλοβα

Αγάπη

ΚΩΣΤΑΣ ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ

Κ.Γ. Καρυωτάκης, φύλλα πορείας

ΜΑΡΙΑ ΕΥΣΤΑΘΙΑΔΗ

Το άόρατο που σε κοιτά

Γάντια με χέρια

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ

Μαυρομιάλη 18, Αθήνα 106 80

Τηλ. & Fax 36 36 514

ΠΑΣΟΚ: ΤΟ ΔΥΣΚΟΛΟ ΣΥΜΒΟΛΑΙΟ

του Ἀνδρέα Πανταζόπουλου

Είναι πολύ δύσκολο και παρακινδυνευμένο αναλυτικά να μιλήσεις σήμερα* και πάλι για τὸ ΠΑΣΟΚ, μόλις 48 ὥρες μετά τὸ κλείσιμο τῶν ἐργασιῶν τοῦ συνεδρίου του. Χρειάζεται μιὰ κάποια ἀπόσταση, ἕνα διάστημα γιὰ νὰ σκεφτεῖς ἂν προέκυψε κάποιο καινούργιο στοιχείο, κάτι πού νὰ πλουτίζει τὸν ἐξωπασοκικό καὶ ἐξωδημοσιογραφικό προβληματισμό γι' αὐτὸ πού κάποτε ὀρισμένοι ἀποκάλεσαν «φαινόμενο ΠΑΣΟΚ».

Ἀναφέρομαι σὲ αὐτὸν τὸν προβληματισμό, ἕνα οὐσιαστικὸ δείγμα τοῦ ὁποίου εἶναι καὶ ὁ συλλογικὸς τόμος *ΠΑΣΟΚ: Κόμμα - Κράτος - Κοινωνία*, σὲ ἐπιμέλεια τοῦ Μιχάλη Σπουρδαλάκη. Πράγματι, οἱ σκέψεις καὶ οἱ ἰδέες πού κατατίθενται σὲ αὐτὸ τὸ βιβλίο ἐπιχειροῦν νὰ τάμουν τὴν πασοκικὴ ἀνάπτυξη, νὰ ἐπιθεωρήσουν τὰ ἰσχυρά καὶ ἀδύνατα σημεῖα της, νὰ ἐλέγξουν συνέχειες καὶ τομῆς, τίς μεταλλάξεις μιᾶς ἰδεολογικῆς ρητορικῆς, ἀλλὰ καὶ τίς κοινωνικῆς της συμπτώσεις, τὰ κοινωνικά πεδία πού ὀργανώνει, καθὼς καὶ τὴν κρατικὴ πολιτικὴ στὴν ὁποία ἐνσαρκώνεται. Πρόκειται, πράγματι, γιὰ μιὰ ὑπεύθυνη συλλογικὴ δουλειά, ὅπου ὅλες οἱ ἐπιστημονικῆς συμβουλές πού τὴ συνθέτουν, παρουσιάζουν μιὰ συνολικὴ ἀκτινογραφία τοῦ πασοκικοῦ φαινομένου. Κυρίως, ὅμως, καὶ πάνω ἀπ' ὅλα, πρόκειται γιὰ μιὰ συνθετικὴ ἀπόπειρα ἐκ μέρους τῆς πολιτικῆς ἐπιστῆμης νὰ μελετήσῃ ἐκ τοῦ σύνεγγυς, ἐποπτικά καὶ περιτωσιολογικά, τὸ πολιτικὸ φαινόμενο ΠΑΣΟΚ στὴν κοινωνικὴ του συνθετότητα, τὴν αὐτονομία του, ἀλλὰ καὶ τὴν κρατικὴ του παραγμάτωση. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ παραγωγή ἑνὸς τέτοιου ἔργου ἀξίζει τὴν ἐκ μέρους μας ἐκφραση μιᾶς εὐαρέσκειας, ὄχι τυπικῆς, ἀλλὰ οὐσιαστικῆς. Οὐσιαστικῆς καὶ γιὰ ἕναν ἐπιπλέον λόγο: ἂν κάθε βιβλίο κρίνεται ὄχι ἀπλῶς ἀπὸ μιὰ αἴσθηση πληρότητας μέ τὴν ὁποία ἀνταμεῖδει τὸν ἀναγνώστη του, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ μιὰν ἀπόλαυση πού συνδυάζεται καὶ μέ τὴν ὑπόκωφη ὑποβολὴ ἐρωτήσεων πρὸς τὸ ἴδιο τὸ κείμενο καὶ τὸν συγγραφέα του γιὰ τὸν τρόπο πού πραγματεύεται τὰ προβλήματα, τὸ ἀντικείμενό του, ἂν παρακινεῖ σὲ νέους προβληματισμούς, τότε, νομίζω, ὅτι πετυχαίνει τὸ στόχο του. Καὶ ὑπ' αὐτὴ τὴν ἔννοια, αὐτὴ ἡ συλλογικὴ δουλειά τὸν ἐπιτυγχάνει.

Σπεύδω νὰ σημειώσω, πρὶν διατυπώσω κάποιες σκέψεις γιὰ

τὸ ἀντικείμενο τοῦ βιβλίου, γιὰ τὸ ΠΑΣΟΚ, ὅτι δέν εἶμαι εἰδικὸς σὲ μιὰ σειρά προβλημάτων πού αὐτὸ πραγματεύεται. Ὅ, τι θὰ ἀκολουθήσει, εἶναι μιὰ ἐκφραση γενικῶν ἰδεῶν, τῆς δικῆς μου ἰδιαίτερης ἐμπλοκῆς μέ ἕνα ἰδιαίτερο ἰδεολογικὸ καὶ πολιτικὸ κλίμα, πού τὸ ΠΑΣΟΚ ἀνέπτυξε. Ἡ, καλύτερα, τῆς δικῆς μου ματιᾶς πάνω στὴν περιοδολόγηση τοῦ φαινομένου καὶ τῆς σημερινῆς του κατάστασης.

Ὅλοι, βέβαια, θὰ θυμόμαστε πῶς ξεκίνησε τὸ ΠΑΣΟΚ, «τί ἦταν καὶ τί ἤθελε τὸ ΠΑΣΟΚ» κατὰ τὴν ἐκφραση τοῦ ἰδρυτῆ του, ἐκφραση πού ἐπαναλάμβανε πιστὰ τὸ γράμμα τῆς ὀνομαστῆς μπροσούρας τοῦ Δ. Γληγοῦ «Τί εἶναι καὶ τί θέλει τὸ ΕΑΜ». Δέν ἀρκεῖ, νομίζω, νὰ ποῦμε ὅτι τὸ ΠΑΣΟΚ «ἤθελε νὰ ἀλλάξῃ τὴν κοινωνία», χρειάζεται νὰ σταθοῦμε στὸ ὄχημα τῆς ἀλλαγῆς. Καὶ τὸ ὄχημα αὐτῆς τῆς ἀλλαγῆς, ὅπως ἐπανειλημμένα τὸ ἴδιο τὸ ΠΑΣΟΚ τὸ διατύπωσε σὲ ὅλα του τὰ ἐπίσημα ντοκουμέντα καὶ μέ κάθε δυνατὴ ἐνταση, ἦταν ὁ «ριζοσπαστισμὸς τῶν μαζῶν». Ἐπρόκειτο γιὰ ἕνα κοινωνικὸ ρεῦμα, τὸ ρεῦμα τῆς Ε.Α.Ε., πού διεκδικοῦσε μέ ἀποφασιστικὴτητα τὴ δική του εἴσοδο, ἀκόμη καὶ τὴν εἰσβολή, στὸ πολιτικὸ προσκήνιο. Αὐτὸ τὸ κοινωνικὸ ρεῦμα ἦταν τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς διπλῆς διαδικασίας πού ἐκτυλίχθηκε οὐσιαστικά τὴν περίοδο 1950-1967: σὲ αὐτὴν τὴν περίοδο ἔλαβε χώρα μιὰ διπλὴ ἀποεμποποίηση τῶν μαζῶν: ἡ πρώτη, εἶναι αὐτὴ πού καταγράφει ὁ Κ. Τσουκαλᾶς, δηλαδή, μιὰ διαδικασία καταστολῆς ἐκ μέρους τοῦ «κράτους τῶν ἐθνικοφρόνων» τῶν κομμουνιστικῶν καὶ κομμουνιστογενῶν δυνάμεων, ὥστε νὰ ἀποβάλλουν τὸν «μολυσματικὸ» ἑαυτὸ τους, νὰ «μετανοήσουν». Ἡ δευτέρη διαδικασία «ἀποεμποποίησης» εἶναι συνέπεια αὐτῆς τῆς γυμνῆς βίας τοῦ κράτους: ἕνας ὀλόκληρος κόσμος διολισθαίνει πρὸς τὸ «δημοκρατικὸ στρατόπεδο», παῦει νὰ εἶναι κομμουνιστικὸς, γίνεται γενικά «δημοκρατικο-αριστερός». Βέβαια, αὐτὴ ἡ διαδικασία ὑπακούει καὶ σὲ ἄλλους προσδιορισμούς, κυρίως ταξικούς, πού ἀπὸ τὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '50 ἀρχίζουν νὰ ἀλλάζουν τὸ πρόσωπο τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας. Σὲ κάθε, πάντως, περίπτωση, ἕνας ὀλόκληρος κόσμος ἀρχίζει νὰ σχεδιάζει τὴν καθόδὸ του στὴν πολιτικὴ, ἐπιθυμῶντας νὰ πάρει μιὰ ρεβάνς ἀπὸ τοὺς νικητῆς τοῦ ἐμφυλίου, ρεβάνς ὅμως ἀποτελεσματικῆ, ὄχι ἰδεολογικῆ καὶ παρακινδυνευμένης. Πρὸς τοῦτο, στοιχίζεται πίσω ἀπὸ ἕναν ριζοσπαστικὸ μεταρρυθμισμὸ, ἀναβάλλει τὴν ταξικὴ του πολιτικὴ συγροήση πρὸς ὄφελος ἑνὸς ἐθνικο-λαϊκοῦ συνασπισμοῦ, καθοδηγούμενου ἀπὸ ἀστικῆς πολιτικῆς δυνάμεις τοῦ δημοκρατικοῦ

* Κείμενο ὁμιλίας πού ἐγίνε στις 23.3.1999 γιὰ τὴν παρουσίαση τοῦ βιβλίου τοῦ Μιχάλη Σπουρδαλάκη (ἐπιμέλεια), *Πασόκ: Κόμμα, Κράτος, Κοινωνία*, ἐκδ. ΠΑΤΑΚΗ 1998, στὸ βιβλιοπωλεῖο «ΑΠΡΟΒΛΕΠΤΟ» (Ἡλιούπολη).

κέντρου. Αυτό που πρέπει να συγκρατήσουμε από αυτή την περίοδο είναι τούτο: οι κοινωνικές ταυτότητες υπάγονται στον ανώτερο στόχο, στον υπέροχο σκοπό μιάς οικειοποίησης της εθνικής ιδεολογίας, του ίδιου του έθνους. Μέ λίγα λόγια, ο προδικτατορικός ριζοσπαστισμός αμφισβητεί τη διαίρεση σε «εθνικόφρονες» και «μιάσματα», καλώντας στην ταύτιση της «νόμιμης» με την «πραγματική» χώρα.

Η γέννηση του ΠΑΣΟΚ πατάει ακριβώς πάνω σε αυτή τη διαίρεση: το ΠΑΣΟΚ πολιτογραφείται ως άναιρεση αυτής της διαίρεσης, αυτού του έθνοκοινωνικού διχασμού, άκομη περισότερο: μετά το 1974 είναι τα προδικτατορικά «μιάσματα» που γίνονται ή σπονδυλική στήλη του έθνους, και οι προδικτατορικοί «εθνικόφρονες» συρρικνώνονται σε «μιάσματα». Ο μεταπολιτευτικός αντιμπεριαλισμός δέν είναι μόνον μιά άριστερή φωνή, είναι κυρίως η φωνή του έθνους που αντάμωσε τον εαυτό του, η φωνή της «μέσα Ελλάδας». Είναι η σύμπτωση του έθνικου με το κοινωνικό, η άλληλονοσηματοδότησή τους, η χροστάλλωσή τους στην «εθνικο-άπελευθερωτική» φυσιογνωμία του ΠΑΣΟΚ.

Όλη αυτή η διαδικασία, προφανώς και ήταν «από τὰ κάτω». Ωστόσο, πλάσθηκε από τὰ «πάνω». Τό ΠΑΣΟΚ και ο ιδρυτής του, μέσα από μιά επιλεκτική χρήση της Ιστορίας, κατασκεύασε ένα «σοσιαλιστικό ιδίωμα», έναν πολιτικό μύθο για νά βολέψει και νά ιδιοποιηθεί αυτόν τον ριζοσπαστισμό: ξαναδιάβασε την Ιστορία από τό 1821, την έπιανε ριζοσπαστικά για τίσ ανάγκες της στιγμής, έφτιαξε δηλαδή ένα γενεαλογικό δένδρο με ρίζες την εθνική παλιγγενεσία του '21 και καρπό τό ΠΑΣΟΚ, κατασκεύασε μιά άδιάσπαστη Ιστορική συνέχεια, τό ΠΑΣΟΚ ως γνήσιο προϊόν της «άντιστασιακότητας του Έλληνικου Λαού», τό «ΠΑΣΟΚ - Κολοκοτρώνης», τό «ΠΑΣΟΚ - Μακρυγιάννης», τό ΠΑΣΟΚ ως τό «νέο ΕΑΜ». Στη βάση αυτής της πολιτικής μυθολογίας βολεύτηκαν τάξεις και κοινωνικές ομάδες, είτε πιστεύοντας σε αυτήν, είτε σκοπεύοντας νά έπιωφεληθούν ύλικά, νά οργανώσουν, δηλαδή, την κοινωνική τους προαγωγή. Στη βάση αυτής της μυθολογικής μεθερμηνείας έπιτεύχθηκε μιά μεγάλη λαϊκή κινητοποίηση, στή βάση αυτή, πάνω άπ' όλα, κατασκευάσθηκαν παρεπόμενοι ιδεολογικοί μύθοι, όπως αυτοί του «σωτήρα - άρχηγού», της «συνωμοσίας» κλπ. Στη βάση αυτή, τέλος, άκρωτηριάσθηκαν ταξικές ταυτότητες, στή βάση αυτή οικοδομήθηκε ένα μυθικό «συμβόλαιο με τό λαό», που όδήγησε στή νίκη του 1981. Πολλά από αυτά τά χαρακτηριστικά, χαρακτηριστικά άνασυγκρότησης της έννοιας «λαός», είναι τυπικά γνωρίσματα κάθε λαϊκιστικής κινητοποίησης. Η λατρεία της κοινότητας, η έξύμνηση της ενότητας, η αντιμπεριαλιστική κατεύθυνση των κοινωνικών αίτημάτων δικαιοσύνης και η άδιαφοροποίητη υιοθέτησή τους, η άδιαμεσολάβητη σχέση του ήγέτη με τον «λαό», οι γονυκλισίες στις εθνικο-λαϊκές άξίες, έτσι, άδιαφοροποίητα, ή συνωμοσιολογία, αποτέλεσαν μέχρι και τό πρώτο μισό της δεκαετίας του '80, σε διαφορετικούς ρυθμούς και ένταση, δομικά στοιχεία της πασοκικής ιδεολογίας.

Τό ξεμάγεμα, ή άπομυθοποίηση, έρχεται όταν «ό άγώνας δικαιώνεται», όταν κάποιες κοινωνικές διακρίσεις καταργούνται (όσες δέν είχαν καταργηθεί από την καραμανλική έπταετία '74-'81) και, κυρίως, όταν έντείνεται ή κοινωνική διαφοροποίηση στό έσωτερικό των «μή - προνομιούχων», της ΕΛΕ, έξαιτίας της οικονομικής κρίσης και της άνάγκης σύγκλισης με την Εύρώπη. Συνέπεια και άλλων παραγόντων (σκάνδαλα, διαφθορά, κλονισμένη υγεία του Α. Παπανδρέου), τό ΠΑΣΟΚ

χάνει την έξουσία τό 1990, την ξανακερδίζει δέδαια τό 1993, ώστόσο, χάνει όριστικά και σε κάθε περίπτωση την ιδεολογική του ήγεμονία στην κοινωνία. Τό «εθνικο-άπελευθερωτικό» ΠΑΣΟΚ, τό «άντιστασιακό» ΠΑΣΟΚ, ύποχωρεί μέρα με τή μέρα, είναι πιά παρελθόν. Τό «παλιό ΠΑΣΟΚ» είναι παρελθόν.

Είναι παρελθόν; Τό έρώτημα αυτό θά μπορούσε νά μās εισαγάγει στή σημερινή συζήτηση για τό ΠΑΣΟΚ, για τό «παλιό» και τό «νέο ΠΑΣΟΚ». Καί κατ' άρχήν, «τί είναι και τί θέλει» τό «νέο ΠΑΣΟΚ»; Είναι κοινή και όρθή ή παραδοχή ότι τό ΠΑΣΟΚ του Κώστα Σημίτη έπικέντρωσε σχεδόν άποκλειστικά τό ένδιαφέρον του στον οικονομικό έκσυγχρονισμό. Θεωρήθηκε ότι οι πρόοδοι, που όντως έπιτεύχθηκαν σε αυτόν τον

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ / ΠΟΙΗΣΗ

FRANCIS PONGE

Η φωνή των πραγμάτων

EDGAR ALLAN POE

Ποίηση και φαντασία

CHARLES BAUDELAIRE

Εικοσιοχτώ ποιήματα

STEPHANE MALLARME

Ποίηση και μουσική

WILLIAM BUTLER YEATS

Μυθολογίες και οράματα

FRANCOIS VILLON

Μπαλλάντες κι άλλα ποιήματα

ΤΡΟΥΒΑΛΟΥΡΟΙ

Προβγγιανοί τραγουδιστές του Μεσαίωνα

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΓΕΡΜΑΝΟΦΩΝΗ ΠΟΙΗΣΗ

RUPERT BROOKE

Ένας Άγγλος Ποιητής στην Σκύρο

ΝΑΣΟΣ ΔΕΤΖΩΡΤΖΗΣ

Παραλλαγές στο ίδιο θέμα

ΘΩΜΑΣ ΓΚΟΡΠΑΣ

Τα ποιήματα

ΣΠΥΡΟΣ ΚΑΤΣΙΜΗΣ

Τα ποιήματα

ΦΙΝΕΑΣ Εκδοτική Εταιρία

Μαυρομιάλη 18, Αθήνα 106 80, τηλ. & Fax 36 36 514

τομέα, θά μπορούσαν νά μετασηματίσουν τόσο τό κοινωνικό όσο καί τό κομματικό τοπίο. Καί, πράγματι, ἀρκετά πράγματα ἄλλαξαν. Κυρίως αὐτό πού ἄλλαξε εἶναι μιά ὀρισμένη κομματική καί κυβερνητική λειτουργία, ὑποχώρησε ἓνα εἶδος δημαγωγίας καί ἀλαζονείας, ἀποκαταστάθηκε μιά ρεαλιστική ἀντιμετώπιση τῶν πραγμάτων. Αὐτά, σέ ἓνα ἐπίπεδο καθημερινῆς διαχείρισης. Ὅμως τό «νέο ΠΑΣΟΚ» τοῦ Κώστα Σημίτη αὐτό πού —ἀκόμη καί ἀσύγνωστα— θέλησε καί θέλει νά κάνει τόσο μέ τήν οικονομική πολιτική τῆς κυβέρνησης, ὅσο καί μέ ἓνα εἶδος κομματικῆς ἀνασυγκρότησης, εἶναι ἡ *ὑποκατάσταση τοῦ «ἐθνικοῦ» ἀπό τό «οἰκονομικό»*. Γιά νά τό πούμε διαφορετικά: τό «νέο ΠΑΣΟΚ» στή σύγκρουσή του μέ τήν «παλιά» του συνείδηση γιά νά κατισχύσει, ἐπρεπε νά ἐπεξεργασθεῖ μιά νέα ἀντίληψη γιά τό *ἐθνικό συμφέρον*, μιά ἄλλου τύπου «ἐθνική στρατηγική», στίς σημερινές συνθήκες τῆς παγκοσμιοποίησης τῶν ἀγορῶν. Ἡ ἐπεξεργασία αὐτή, ἐν πολλοίς, περιορίσθηκε στό ἀσφυκτικό πλαίσιο τῆς «οἰκονομίας», τῆς εὐρωπαϊκῆς σύγκλισης, τῆς ΟΝΕ. Ἡ ΟΝΕ ἐπιχειρήθηκε νά ὑποκαταστήσει τήν «παλιά» ἐθνικο-ἀπελευθερωτική φυσιογνωμία, νά «ἐκδημοκρατίσει» τόν προηγούμενο πασοκικό ἐθνικο-λαϊκισμό.

Ὅστόσο, ὡς τέτοια, φαίνεται νά ἀποτυγχάνει. Γιά πολλούς λόγους. Ὁ σημαντικότερος εἶναι ὅτι ἀπό μόνη της μιά «οἰκονομική πρόταση» μέ τόν πυρηνικό ἐξορθολογισμό πού τή συνέχει, ἀδυνατεῖ, ἐξ ἀντικειμένου, νά συναρθρώσει κρίσιμες πλευρές τοῦ κοινωνικοῦ καί τοῦ ἰδεολογικοῦ. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ «οἰκονομία» δέν μπορεί νά ὑποκαταστήσει τήν «πολιτική» καί ὅταν τό ἐπιχειρεῖ καί στιγμαία τό πετυχαίνει, γίνεται «ἀντιπολιτική», πέρα ἀπό προθέσεις. Στή συγκεκριμένη περίπτωση, σέ αὐτή τοῦ «νέου ΠΑΣΟΚ» ἔχουμε νά κάνουμε μᾶλλον μέ μιά «τεχνοκρατική» ἐκδοχή τοῦ ἐθνικοῦ συμφέροντος, τῆς νέας «ἐθνικῆς στρατηγικῆς».

Ἀποτέλεσμα ἄλλης αὐτῆς τῆς ἐλλειμματικῆς διαδικασίας, εἶναι ἡ παραγωγή ἑνός «στερητικοῦ συνδρόμου», ἡ παραγωγή ἑνός «ἀνικανοποίητου», ἡ θαυμαία μεγιστοποίηση ἑνός «ἐθνικοῦ ὑπόλοιπου», πού ὄχι ἀπλῶς παραγνωρίζεται ἐξ ἀντικειμένου καί παραγνωρίζεται, ἀλλά στρέφεται καί ἐναντίον αὐτοῦ πού τό ἀπωθεῖ. Στροφή, πού μπορεί νά λαμβάνει ἐκρηκτικές διαστάσεις, ὅπως στήν περίπτωση Ὀτσαλάν, ἢ καί νά προβαίνει σέ μιά διαρκή ὑποδόρροια φαγοκυττάρωση τῆς συνολικότερης ἐκσυγχρονιστικῆς προσπάθειας, μέσα ἀπό τήν ἐργαλειακή διαχείριση ἐπιμέρους προβλήματων πού συνθέτουν τό «ἐθνικό ζήτημα» («συμφωνία Μαδρίτης», «γκρίζες ζῶνες στό Αἰγαῖο», S-300, κλπ.).

Σέ αὐτό τό πλαίσιο, προσλαμβάνει ὅλο της τό νόημα ἡ ἀντιπαράθεση πού ἀναπτύχθηκε στό Συνέδριο τοῦ ΠΑΣΟΚ γιά τό θέμα τοῦ «*νέου πατριωτισμοῦ*». Ἐδῶ, τό λεγόμενο «παλιό ΠΑΣΟΚ», πού ὅπως φάνηκε καί μέ τήν ἐκλογή τῆς νέας Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ κόμματος, μόνο «παρελθόν» δένειναι, ἀλλά μᾶλλον ἀντιπροσωπεύει τό «αἰώνιο χθές» τοῦ πασοκικοῦ ἑαυτοῦ, ὑπεράσπισε, σέ γενικές γραμμές, πυρηνικά στοιχεία τοῦ παρελθόντος ἐθνικο-ἀντιστασιακοῦ κλέους. Ταυτόχρονα, ὁμως, αὐτή τήν ὑπεράσπιση, τή συνόδευσε μέ θαυμαστή συνέπεια μιά «ριζοσπαστική» κριτική στό «κοινωνικό πρόσωπο» τῆς κυβέρνησης. Αὐτό πού ἐπιχειρήθηκε, δηλαδή, νά ἀρθρωθεῖ ὡς ἰδεολογική ἀντιπολίτευση στόν κυβερνητικό ἐκσυγχρονισμό, ἦταν μιά καταστατική ἐθνο-κοινωνική ὁσμωση, νά ἐπανεπικαιροποιηθεῖ ἡ παλιά καταστατική συνθήκη ὑπαρξῆς τοῦ ΠΑΣΟΚ.

Βέβαια, εἶναι σαφές, ὅτι ἓνας τέτοιος ἰδεολογικός ἀντιπολιτευτικός λόγος, ἐντός τοῦ ΠΑΣΟΚ, δέν μπορεί σήμερα νά στοιχειοθετήσῃ τήν προγραμματική του ἀντιπαλότητα πρὸς τό «νέο ΠΑΣΟΚ». Ἡ συγκεκριμένη, δηλαδή, ἰδεολογική κριτική πού τό «παλιό» ΠΑΣΟΚ ἀσκει πρὸς τό «νέο ΠΑΣΟΚ», σέ προγραμματικό ἐπίπεδο, δέν διαφοροποιεῖ τό πρῶτο ἀπό τό δεύτερο. Παρ' ὅλα αὐτά ὁμως, δημιουργεῖ καί προβλήματα «ἐνότητας πολιτικῆς» σέ κυβερνητικό ἐπίπεδο, κυρίως ὁμως δείχνει τά ἰδεολογικά ἐλλείμματα τοῦ «νέου ΠΑΣΟΚ», τά ὄρια τοῦ ἀτελοῦς του προτάγματος. Ἐπιπλέον, δείχνει αὐτό πού ὁ Μιχάλης Σπουρδαλάκης ἀποκαλεῖ «κρατικοποίηση τοῦ κόμματος», τήν ἐξομίωση, δηλαδή, τοῦ κομματικοῦ μέ τόν κρατικό λόγο, καί τόν αὐξανόμενο προσηλυτισμό τῆς κομματικῆς ἑλίτ στά κρατικά ἔθνη, στήν ἀποδοχή ἀλλά ἴσως καί στήν ὑποδαύλιση ἑνός νέου φαινομένου, αὐτοῦ πού ὁ Χρήστος Λυριντζῆς ἐπισημαίνει: τήν ἀνοδο τοῦ κυνισμού, τῆς ἀπάθειας καί τῆς πολιτικῆς ἀποξένωσης.

Ποῦ βρίσκεται ἡ ἐξοδος; Νομίζω ὅτι τό «νέο ΠΑΣΟΚ» ὑπόβαθμισε τραγικά ὄχι τήν ἀναγκαιότητα κάποιων «συνθέσεων», αὐτῶν πού ἡ λεγόμενη ἐσωκομματική ἀντιπολίτευση ἐπιζητεῖ. Ἄν φαίνεται νά ἀποτυγχάνει στήν νέα περὶ ἐθνικοῦ συμφέροντος ἀντίληψή του, εἶναι γιατί δέν φρόντισε νά βρεῖ τά κοινωνικά της στηρίγματα, τούς κοινωνικούς παράγοντες πού θά τήν ἐνσαρκώσουν. Ἀπέτυχε, ὡς τώρα, νά ἀντικαταστήσει τό μυθικό «συμβόλαιο μέ τό λαό», ἀπό νέα ὀρθολογικά δομημένα συμβόλαια, *ἀπέτυχε, δηλαδή, νά υπαγάγει τόν ἀναγκαῖο οἰκονομικό ἐκσυγχρονισμό σέ ἓνα ἐνδύτερο κοινωνικό ἐκσυγχρονισμό*. Ὁ νέος «πολιτικός πολιτισμός» πού αὐτοδιαφήμιζε τήν εἰσοδό του στήν κεντρική σκηνή ἀφουδάωθηκε στήν παθητική συναίνεση τῶν πολιτῶν. Ἀκόμη καί ὅταν ἐπιχειρήσει, μέ τό δικό του πάντα τρόπο, νά προβεῖ σέ μεταρρυθμίσεις, εἴτε τίς ἐργαλειοποίησε, εἴτε προσέφυγε σ' ἓναν ἄτυπο αὐταρχισμό. Ἀναφέρομαι, πρῶτον, στή διαβόητη σύλληψη περὶ ἴδρυσης «Θεματικῶν Ὀργανώσεων» σέ κομματικό ἐπίπεδο, πράγμα πού, τελικά, κατέληξε νά λειτουργήσει σέ ἓνα ἐντελῶς ὀργανωτικό ἐπίπεδο ἀλλαγῆς ἐσωκομματικῶν ἰσορροπιῶν. Καί ἀναφέρομαι, δεύτερον, στήν ἀντιμετώπιση πού ἔτυχε τό πρόσφατο μαθητικό κίνημα, ἐνῶ θά μπορούσε νά ἀποτελέσει μιά θαύμασια εὐκαιρία διαλόγου καί συμβιδιασμῶν, μπολιάζοντας τόν κυβερνητικό μεταρρυθμιστικό σέ μιά ἐνεργητική κοινωνική συναίνεση. *Μέ αὐτή τήν ἔννοια, τό «νέο ΠΑΣΟΚ» δέν ὑπῆρξε ποτέ*.

Τό «νέο ΠΑΣΟΚ» ἀνέλαβε τά καθήκοντα διακυβέρνησης τῆς χώρας, σέ μιά ιδιαίτερα δύσκολη περίοδο καί αὐτό πρέπει νά τό ἀναγνωρίσουμε. Δέν ἀναφέρομαι, ἀπλῶς στή «δουλεία» τῆς εὐρωπαϊκῆς σύγκλισης πού πρέπει νά φέρεται σέ πέρας. Ἀναφέρομαι στά πολιτικά καί ἰδεολογικά παρεπόμενα αὐτῆς τῆς διαδικασίας, στή γενικότερη κρίση τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ μοντέλου, παρά τίς κυβερνητικές τους ἐπιτυχίες. Στήν ἀδυναμία του νά ἐπανασυστήσῃ τόν παλιό σοσιαλδημοκρατικό κοινωνικό συνασπισμό. Ἡ συνέπεια αὐτῆς τῆς ἀδυναμίας δέν εἶναι ἀπλῶς μιά πορεία πρὸς τό ἐνδιάμεσο κοινωνικό κέντρο, ἀλλά σέ ἀρκετές περιπτώσεις (ὅπως στόν μπλαιρισμό) πρὸς τό πολιτικό κέντρο. Πρόκειται γιά μιά πορεία πού ἐκκενώνει τήν πολιτική ἀπό τά προσιδιά χαρακτηριστικά της, πού εἶναι σύγκρουση καί ἀντίσταση. Μιά τέτοια προοπτική γιά τό «νέο ΠΑΣΟΚ» θά σημάνει μιά ὀλική ἐπαναφορά: τήν κυρίαρχη ἐπιστροφή τῶν ἐθνικο-λαϊκιστικῶν «φαντασμάτων του παρελθόντος».

ΓΙΑ ΤΟ ΘΕΜΑ ΟΤΣΑΛΑΝ:

Ευθύνες στην «Έλληνική κακοδαιμονία» και οι «Έλληνες έθνικιστές»: οι έρμηνειές των Σωμερίτη, Μουζέλη και Έλεφάντη

του Γιώργου Σταθάκη

Η διαχείριση της υπόθεσης Ότσαλάν επιβεβαίωσε κάτι που γνωρίζαμε από την εποχή του "μακεδονικού": ότι δεν υπάρχει κρατικός μηχανισμός ικανός να ανταποκριθεί στις όποιες κυβερνητικές αποφάσεις και εντολές». (...) «Μερικοί λένε πως ντρέπονται που είναι Έλληνες. Έγώ ντρέπομαι γι' αυτούς. Και δεν είναι ή πρώτη φορά. Τους μάθαμε όλους αυτούς. Τους μάθαμε όλους αυτούς και τό 1974, στην Κύπρο, και πριν από τό 1974, και μετά τό 1974, μέ τή συστηματική παραποίηση γεγονότων ή τή δημιουργία άλλων (Μακεδονικό, Ίμια, S-300)... Θά τους παραδώσουμε τώρα τή χώρα;»

Ριχάρδος Σωμερίτης (Τό Βήμα, 21-2-1999)

«'Ο Ότσαλάν (υπάρχουν και άλλα πιό μετριοπαθή κουρδικά κινήματα) βλέπει έναν έλληνοτουρκικό πόλεμο σάν μιιά χρυσή εύκαιρία αποσταθεροποίησης της περιοχής και δημιουργίας εννοιικών καταστάσεων γιά τήν αναζωπύρωση της κουρδικής ένοπλης αντίστασης έναντίον του τούρκικου ζυγού». (...) «'Η υπόθεση Ότσαλάν και ή άθέλγη εμπλοκή μας στην τουρκο-κουρδική διένεξη δεν έληξαν. Από τώρα έως τό 2001 ή Τουρκία θά κάνει τό πάν γιά νά έμποδίσει τήν ένταξη μας στην ΟΝΕ. Οί Κουρδοί από τήν άλλη μεριά, θά κάνουν επίσημα τό πάν γιά νά μάς εμπλέξουν στά δικά τους άπελευθερωτικά σχέδια».

Νίκος Μουζέλης (Τό Βήμα, 21-2-1999)

«'Ενώ λοιπόν, όπως υποστήριξα πιό πάνω, ή κυβέρνηση δεν έδωσε τόν Ότσαλάν στους Τούρκους, από τήν άλλη μεριά χρόνιες και δομικές αναπηρίες, αναπηρίες του ίδιου του κρατικού μηχανισμού, της είχαν δεμένα τά χέρια».

Άγγελος Έλεφάντης (Αύγή, 22-2-1999)

«'Εχω παγιδευτεί ανάμεσα σ' ένα κράτος τρομοκράτη, τήν Τουρκία και ένα κράτος κωμωδία, τήν Ελλάδα».

Ότσαλάν (Έλευθεροτυπία, 16-2-1999)

Μιά ιδιόμορφη άρθρογραφία τίς τελευταίες ήμέρες απαλλάσσει τήν παρούσα κυβέρνηση από τήν ευθύνη που φέρει στους χειρισμούς του θέματος Ότσαλάν.¹ Τό ενδιαφέρον των άρθρων αυτών δεν αφορά στην πεποίθησή τους πως ό,τι έπραξε ή κυβέρνηση καλώς τό έπραξε: κάτι τό όποιο θά ήταν απόλυτα θετικό. Αντίθετα και τά τρία άρθρα ισχυρίζονται άμεσα ή έμμεσα πως κάτι κακό συνέβη. Έντούτοις ή κυβέρνηση δεν ευθύνεται. Τό παράδοξο από πρώτη άποψη αυτό συμπέρασμα τεκμηριώνεται μέ τή χρήση γενικών κοινωνιολογικών και πολιτικών αναλύσεων περί ελληνικής κακοδαιμονίας, περί κακής δημόσιας διοίκησης και περί άνίσχυρης κυβέρνησης. 'Η ευθύνη δηλαδή αναζητείται είτε στις γνωστές αδυναμίες της δημόσιας διοίκησης και των μυστικών υπηρεσιών είτε στην άντιπολιτευτική διάθεση των κομμάτων και των πολιτικών ομάδων είτε σε μιιά πληθώρα άλλων παραγόντων που υποδεικνύουν τήν άδιέξοδη θέση στην όποια βρέθηκε ή σημερινή κυβέρνηση. 'Ετσι ή όποια ευθύνη αποδίδεται στην κυβέρνηση, προκύπτει έξ ύπολοίπου. Μετριοπαθείς εκφράσεις περί πανικού, αδυναμιών στους χειρισμούς και περί παγίδευσης της κυβέρνησης από σκοτεινές έσωτερικές δυνάμεις ένταφιάζουν κάθε έννοια άμεσης πολιτικής ευθύνης.

Κάθε ένας συγγραφέας χρησιμοποιεί διαφορετικά αναλυτικά μέσα. Συνεπώς πρόκειται γιά διακριτές προσεγγίσεις και ή πρόθεσή μου είναι νά αναζητήσω τους τρόπους μέ τους όποιους τεκμαίρεται αυτή ή απαλλακτική γιά τήν κυβέρνηση κρίση. Θά έλεγα πως πρόκειται γιά γενικότερες πολιτικές κουλτούρες που έχουν ιδιαίτερο βάρος στην πολιτική μας ζωή και αυτό συνιστά κατά τή γνώμη μου τό ενδιαφέρον των συγκεκριμένων αντιδράσεων.

'Η έκδοχή του Σωμερίτη: οι δύο κόσμοι

'Ο Σωμερίτης προβαίνει σε τέσσερις βασικές επισημάνσεις γιά τήν κατάληξη της υπόθεσης αυτής.

1. 'Αποδίδει ευθύνη στο άνεξέλεγκτο της ΕΥΠ και των Σωματών Ασφαλείας, τά όποια δεν επέτρεψαν στην κυβερνητι-

κή πολιτική να υλοποιηθεί. Η πολιτική αυτή, η οποία είχε τη σύμφωνη γνώμη των άλλων κομμάτων, ήταν σαφώς διατυπωμένη και απέκλειε το ένδεχομενο παραχώρησης ασύλου στον Ότσαλάν.

2. Αποδίδει ευθύνη στους «δουλέμπορους», αυτούς δηλαδή που έφεραν λαθραία τον Ότσαλάν στην Ελλάδα. Αυτό κανονικά θα έπρεπε να δικαστούν για τις πράξεις τους αυτές. Έντούτοις, επειδή δρουν σε μία άνεκτική κοινωνία, εμφανίζονται εύθαρσως ως κατηγοροί.

3. Πέρα όμως από τους γνωστούς κύκλους των υπερεθνικιστών, οι οποίοι μάλιστα, κατά τον Σωμερίτη έλεγχουν τα ΜΜΕ, ευθύνεται και η έλλειψη ισχυρής και όμοιογενούς κυβέρνησης. Χαρακτηρίζει την υπάρχουσα κυβέρνηση ως «παλαιού Ιταλικού τύπου», όπου «ό καθένας ακολουθεί δική του πορεία» και καλεί τον πρωθυπουργό (ο οποίοςς δεδαίως έχει την πολιτική ευθύνη της κρίσης) να αλλάξει τον τρόπο διακυβέρνησης ώστε να υπάρχει πραγματική κυβέρνηση.

4. Έξοργίζεται με τις κατηγορίες περί «προδοσίας», οι οποίες προέρχονται από άδαεις ανθρώπους (δικηγόρους, समाποφύλακες και γραμματείς του Ότσαλάν, Κυπατζήδες, προπαγανδιστές της Άγκυρας, άσχετους ξένους σχολιαστές).

Και κλείνει με τη γνωστή κουτσογνωστική επίκληση των δύο κόσμων. Από τη μία μεριά είναι αυτοί, «πού τους ξέρουμε από τό '74 με την προδοσία της Κύπρου, αλλά και πριν από τό '74 και μετά φυσικά». Αυτοί είναι εκείνοι που δημιούργησαν θέμα με τό Μακεδονικό, τά Ίμια, τους S-300 και τώρα με τον Ότσαλάν. Μάλιστα στην ιστορική αυτή αναδρομή, ο Σωμερίτης φτάνει μέχρι τά «κατορθώματα των "έλληναράδων"» στην Άλβανία. Σε αυτούς λοιπόν αρνείται να δώσει την έξουσία ο Σωμερίτης, αφήνοντας να ένοηθεί πως τό «έμεις», ή υπάρχουσα κυβέρνηση εκπροσωπεί τον άλλο κόσμο.

Έτσι τό Μακεδονικό, οι S-300 και ο Ότσαλάν μετατρέπονται σε αντικείμενο διαπάλης των δύο κόσμων. Στίς αναλυτικές προθέσεις της όπτικής αυτής, έλάχιστη σημασία φαίνεται να έχει τό γεγονός πως ή πολιτική στο Μακεδονικό, τό Ένιαίο Άμυντικό Δόγμα και οι S-300 και φυσικά ή κατάληξη του Ότσαλάν από έλληνικά σε τούρκικα χέρια δέν είναι έργο της έθνικιστικής Δεξιιάς· είναι έπιλογές της παρούσας κυβέρνησης. Είναι έργο της κυβέρνησης Σημίτη και δυστυχώς οι πολιτικές αυτές απέτυχαν παταγωδώς. Και στίς τρεις περιπτώσεις τον καθοριστικό πολιτικό ρόλο τον είχαν οι ΗΠΑ· και στίς τρεις περιπτώσεις ή Ελλάδα υποχώρησε. Στίς δύο από αυτές ύπερ των τουρκικών αίτημάτων, τά όποια είχαν μάλιστα διατυπωθεί με τον πιο άπροκάλυπτο τρόπο.

Μά και ή χρήση του χρόνου είναι έντυπωσιακή στην ανάλυση αυτή. Έδω και 20 χρόνια την χώρα την κυβερνάει τό ΠΑΣΟΚ. Οι «κυπατζήδες» που επικαλείται ο Σωμερίτης είναι όλοι τους στην καλύτερη περίπτωση συνταξιούχοι. Οι μυστικές υπηρεσίες της χώρας, όπως και τά Σώματα Άσφαλείας, όπως και σύσσωμη ή ήγεσία των Ένόπλων Δυνάμεων έχουν επανδρωθεί από τη νέα γενιά των φιλικά προσκείμενων προς την κυβέρνηση ανθρώπων. Η επίκληση του κράτους και του παρακράτους της Δεξιιάς είναι μία τόσο παλιά ιστορία που διαρρηγνύει κάθε λογική κατασκευή γύρω από τό χρόνο. Τό ίδιο και οι διαπιστώσεις για τό ποιός ήγεμονεύει τά ΜΜΕ ή ποιός καθοδηγεί τά μυαλά των σύγχρονων Έλλήνων. Συνεπώς έλάχιστα μπορεί να διαφωτίσει τό θέμα Ότσαλάν ή γνωστή ιστορική κατηγορία περί ξενόδουλης Δεξιιάς και έθνικά υπερέφανου Κέντρο ή έθνικά υπερέφανων δημοκρατικών δυ-

νάμεων. Οι άντι-έθνικιστικές κορώνες παραδιάζουν στοιχειώδεις κανόνες λογικής συνάφειας, και μάς απομακρύνουν πλήρως από την άπτη πραγματικότητα των έπιλογών της σημερινής κυβέρνησης, οι όποιες, κακά τά ψέματα, έχουν μετατρέψει τη χώρα σε περίγελο της Ευρώπης. Κάθε πρωτοβουλία που ανέλαβε ή κυβέρνηση Σημίτη στην έξωτερική της πολιτική έχει οδηγήσει σε τόσο παταγωδή άποτυχία, που χρειάζεται πολύ άνεκτικότητα προκειμένου να χωρέσει στίς μετριοπαθείς εκφράσεις του Σωμερίτη περί «άστοχων ενεργειών».

Παρά τίς όρατές αντιφάσεις στη χρήση του χρόνου και των φανταστικών ή πραγματικών παραγόντων που έπιδρουν στον σημερινό πολιτικό βίο της χώρας, ή χρήση της καθολικής διάκρισης σε ιστορικά αναλλοίωτα υποκείμενα (την Δεξιιά - Άντιδεξιιά) αφήνει μικρά περιθώρια έλιγμών. Η μή Δεξιιά κυβέρνηση αποκτά πλήρη άσυλία στην πολιτική της έφ' όσον κάθε όλίσθημα, παραστράτημα ή άποτυχία της κινδυνεύει να έπαναφέρει τη Δεξιιά στην έξουσία. Και μία τέτοια προοπτική για τον φορέα των άντιλήψεων αυτών είναι άδιανόητη. Μά και κάθε αντιπολίτευση στο έσωτερικό του κυβερνώντος κόμματος υποβάλλεται με τό ίδιο κριτήριο σε μία έξ όρισμού άρνητική κρίση. Τό «έμεις» και «αυτοί» δέν έχει χώρο για την πολιτική αυτή καθεαυτή.

Η έκδοχή του Μουζέλη: ή ONE ως ύποκατάστατο της έξωτερικής πολιτικής

Η ανάλυση του Μουζέλη είναι εν μέρει παράλληλη, αλλά άκόμα πιο ένδιαφέρουσα καθώς ενεργοποιεί μία πιο λογικοφανή όπτική. Βεβαίως και έδω ή ευθύνη έπιρίπτεται «στούς "πατέρες του έθνους" οι όποιοι όπως και στην περίπτωση του Μακεδονικού, με τη βοήθεια των ΜΜΕ δημιούργησαν ένα κλίμα ύστερίας και φανατισμού μέσα στο όποιο ή ψύχραιμη, όρθολογική αντιμετώπιση της κρίσης δέν είναι δυνατή». Και συνεχίζει: «Και όπου άπίθανες κατηγορίες (π.χ. ή κυβέρνηση άποτελείται από προδότες) και παρανοϊκά σενάρια (π.χ. ήταν όλα μεθοδευμένα από την αρχή ως τό τέλος από την CIA) γίνονται εύρέως πιστευτά».

Τό έπιπρόσθετο όμως στοιχείο στην ανάλυσή του είναι ή επίκληση μιας ένδιαφέρουσας κοινωνιολογικής ιδιότητας: της έλληνικής κακοδαιμονίας. Προέχει «ή ψυχραιμία και ή έθνική ένότητα» λέει ο Μουζέλης. «Χρειάζεται να θάλουμε, έστω και στο παρά πέντε, στη μπάντα μικροκομματικά μας πάθη. Χρειάζεται να ξεπεράσουμε την έλληνική κακοδαιμονία: την αυτοκαταστροφική τάση μας σε ώρες έθνικής κρίσης να θάζουμε τά προσωπικά/κομματικά συμφέροντα πάνω από τό γενικό καλό της χώρας».

Ίσοδύναμα σημαντική είναι όμως ή λογική ανάλυση, ή όποια προηγείται στο άρθρο και ή όποια ύποδεικνύει τά προαπαιτούμενα της ψύχραιμης συζήτησης, ή όποια χάνεται εν μέσω των ψυχώσεων και των κακοδαιμονιών. Άς την παρακολουθήσουμε.

Κατ' αρχήν ο Μουζέλης, ως πραγματικός στρατηγικός άναλυτής, μάς άποκαλύπτει τά άπώτερα σχέδια του Ότσαλάν: να προκαλέσει δηλαδή πόλεμο άνάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία προκειμένου να αναδιώσει τό άντάρτικο του. Έτσι όμως ο Ότσαλάν άνακηρύσσεται, με λογικό τρόπο, σε έθνικό κίνδυνο για τη χώρα μας. Αυτό άναμφίβολα ακούγεται ένδιαφέρον σαν θέμα αλλά συνιστά παρακινδυνευμένο, και εν πολλοίς άστήρικτο, συλλογισμό.

Μέ τό στρατηγικό αυτό πλαίσιο κατά νου προβαίνει στη συνέχεια στην ειδικότερη ανάλυση, ή όποια έπεξηγεί τό πώς ή έλληνική κυβέρνηση όδηγήθηκε σέ άδιέξοδο. 'Ο 'Ότσαλάν ήρθε στην 'Ελλάδα παράνομα, «λόγω κακής λειτουργίας τής κρατικής μηχανής... 'Η κυβέρνηση είχε δύο τρόπους *άνθρωπιστικής αντιμετώπισης τής "δόμδας 'Ότσαλάν"*. (ή ύπογράμμιση δική μου). Είτε νά διεθνοποιήσει τό θέμα μέ κίνδυνο νά μās έπιτεθεί ή Τουρκία, είτε νά άκολουθήσει τήν όδό τής μυστικής διπλωματίας και νά βρει άσυλο στόν 'Ότσαλάν έκτός Εύρώπης. Διάλεξε τόν δεύτερο και απέτυχε».

'Από δώ και μπρός αρχίζει ή έλληνική κακοδαιμονία. «Τή στιγμή πού ή ύπόθεση 'Ότσαλάν κινδυνεύει νά δυναμιτίσει άκόμη και τήν ένταξη μās στην ΟΝΕ· τή στιγμή πού οί Κούρδοι άκτιβιστές χωρίς νά ξέρουν ακριβώς τί έγινε στό Ναιρόμπι, στράφηκαν έναντίον τής μόνης εύρωπαϊκής χώρας πού είναι διατεθειμένη νά κάνει κάτι γιά τούς Κούρδους· τή στιγμή πού οί έλληνικές πρεσβείες παραδιάζονται και 'Ελληνες κρατούνται όμηροι· τή στιγμή πού κυριολεκτικά διακυβεύεται τό μέλλον τού τόπου, ή αντιπολίτευση (έξω- και ένδοπασοκική) συνεχίζει τό παιχνίδι τής μεγιστοποίησης τού μικροκομματικού όφέλους μέσω τής δαιμονοποίησης τής κυβέρνησης και τής θεοποίησης τού 'Ότσαλάν».

'Ο άνορθολογισμός τών Κούρδων άκτιβιστών, ό όρθολογισμός τού έχθρου 'Ότσαλάν και οί «έθνικοί πατέρες» συνθέτουν τό φόντο, στό όποιο μιά κυβέρνηση χωρίς ούσιαστικές έπιλογές (πόλεμος ή παρακινδυνευμένη μυστική διπλωματία μέ κατάληξη τήν παράδοση τού 'Ότσαλάν) βάλλεται από τήν «έλληνική κακοδαιμονία».

Και συνεχίζει. Τό κόστος τού «έθνικού συμφέροντος» είναι εμφανές: δυναμιτίζεται ή πιό όρθολογική από όλες τές έπιλογές, ή ένταξη τής χώρας στην ΟΝΕ. «'Από τώρα μέχρι τό 2001 ή Τουρκία θά κάνει τό πάν γιά νά έμποδίσει τήν ένταξη μās στην ΟΝΕ» μās προειδοποιεί ό Μουζέλης. Και γιά νά μήν ξεχνιόμαστε: «Οί Κούρδοι, από τήν άλλη μεριά, θά κάνουν επίσης τό πάν γιά νά μās έμπλέξουν στό δικά τους άπελευθερωτικά σχέδια».

Οί λογικές άκροβασίες δέν έχουν τέλος στόν παραπάνω συλλογισμό. 'Η ΟΝΕ εμφανίζεται περίπου ως ύποκατάστατο τής έξωτερικής πολιτικής. 'Η περήφανη νίκη μās κατά τής τουρκικής διπλωματίας είναι ή ένταξη στην ΟΝΕ. Τό πρόβλημα 'Ότσαλάν άνάγεται στό κυβερνητικό άδιέξοδο· στην κακή λειτουργία τού δημόσιου· στην έλληνική κακοδαιμονία· στην άντιπολίτευση έν γένει. Οί ΗΠΑ εμφανίζονται περίπου ως ούδέτερος παρατηρητής. Οί Κούρδοι εμφανίζονται ως στρατηγικός έχθρός τής 'Ελλάδας. 'Η ένταξη στην ΟΝΕ ταυτίζεται μέ τήν ύπάρχουσα κυβέρνηση, λές και όποιαδήποτε άλλη, δέν θά τήν ύπηρετούσε ίσοδύναμα καλά.

«'Εθνική ένότητα» λοιπόν, αυτή ή καθαγιασμένη επίκληση κάθε άποιδεολογικοποιημένης πολιτικής, τό άρχέγονο αυτό σλόγκαν τών συντηρητικών, και παραδόξως τών ένθικιστικών δυνάμεων, επανέρχεται ξανά στό προσκήνιο. 'Η καρικατούρα μιάς νέας ένθικοφροσύνης όριοθετείται μέ αίχμη τήν ΟΝΕ και τήν ύπάρχουσα κυβέρνηση, παραδιάζοντας κάθε έλλογη άρχή δημοκρατικού βίου και κάθε ούσιαστική κρίση τού τρόπου διακυβέρνησης τής χώρας.

Στήν περίπτωση τής ανάλυσης τού Μουζέλη μάλλον αποδίδεται πραγματική σημασία στό έγχείρημα τού «έκσυγχρονισμού». Φαίνεται δηλαδή νά συνιστά ύπαρκτή πολιτική, συνεκτική και έλλογη και συνακόλουθα ότιδήποτε έκτρέπει τήν πο-

ρεία από τό έγχείρημα αυτό όφείλει νά άποκρουστεί. Τό έγχείρημα αυτό όριοθετεί τήν ΟΝΕ ως πρωταρχικό στόχο τής έλληνικής πολιτικής. Και σ' αυτό δέν είναι πολλοί πού θά διαφωνήσουν. 'Αντίθετα οί ένστάσεις άφορούν στό άν ή ένταξη στην ΟΝΕ θά προκαλέσει μέ αυτόματο τρόπο θετικές επιδράσεις στους διάφορους τομείς τής οικονομικής και κοινωνικής ζωής τής χώρας· ή άν προκαλεί έπαχθείς δεσμεύσεις στην έξωτερική μας πολιτική.

Οί έξελίξεις σέ άρκετούς τομείς τής δημόσιας ζωής ύποδεικνύουν πώς ή σημερινή κυβέρνηση τηρεί μέ εύλαδική συνέπεια μιά διττή πολιτική. Πρώτον ένοχλείται από όποιαδήποτε εκδήλωση κοινωνικής άναταραχής και επιλέγει άυταρχικές μεθόδους αντιμετώπισης τους. 'Η εικόνα τής άνυποχώρητης κυβέρνησης στό έσωτερικό μέτωπο, ή όποια άρνείται νά άνοίξει διάλογο σέ όποιοδήποτε θέμα, έχει επί τής ούσίας άποτρέψει όποιοδήποτε έκσυγχρονιστικό έγχείρημα στους τομείς πού τό χρειάζονται περισσότερο (τήν παιδεία, τήν ύγεία, τή δημόσια διοίκηση, τές δημόσιες προμήθειες, τή δομή τού φορολογικού συστήματος, τές κρατικές εταιρείες κλπ.). Δεύτερο στις έξωτερικές σχέσεις τής χώρας εμφανίζεται έξαιρετικά ύποχωρητική και ταυτόχρονα έχει επιδείξει μοναδικό ρεκόρ άλλεπάλληλων άποτυχιών. Οί άναπόφευκτες έντάσεις πού προκύπτουν και στους δύο τομείς δημιουργούν εύλογες άπορίες γιά τήν πορεία τής χώρας. Και ή παγερή σιωπή κάθε αντιπολιτευτικής φωνής στην όποια μās έγκαλεί τό έκσυγχρονιστικό έγχείρημα είναι μάλλον προβληματικό γιά μιά δημοκρατική χώρα.

'Η έκδοχή τού 'Ελεφάντη: ή άνίκανη - άνίσχυρη κυβέρνηση

Γιά τόν 'Ελεφάντη ό ίσχυρισμός πώς ή κυβέρνηση παρέδωσε τόν 'Ότσαλάν στους Τούρκους φαντάζει έξωπραγματικός.

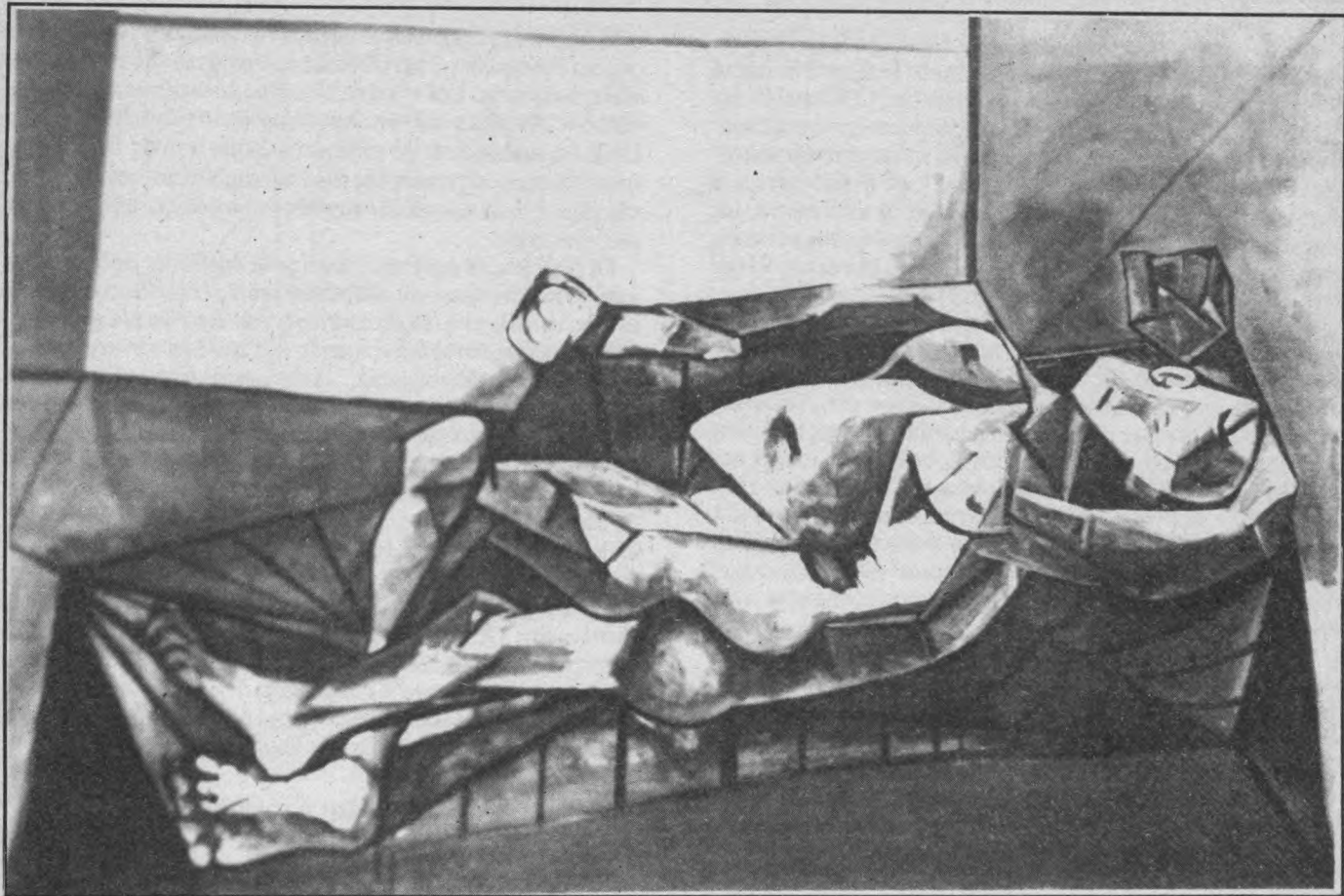
α) Είναι άδιανόητο ό Πάγκαλος, ό Πετσάλνικος και ό Παπαδόπουλος, έστω πιεζόμενοι από τούς 'Αμερικάνους, νά προέβαιναν σέ μιά τέτοια πράξη. Κάτι τέτοιο θά μετέτρεπε τήν «πολιτική ήγεσία τού ΠΑΣΟΚ σέ πράκτορες και Κουίσιγκ» και μιά τέτοια «έτυμνηγορία» δέν έχει κανένα ούσιαστικό στήριγμα.

β) 'Επίσης ή έκδοχή τής παράδοσης θά μετέτρεπε όλους έμās, τούς πολλούς, τούς θεατές, σέ «χαφιέδες και καταδότες».

γ) Τέλος θά ήταν παράλογο από μεριάς τής κυβέρνησης νά έδινε τόν 'Ότσαλάν στους Τούρκους, καθώς είναι προφανές πώς κάτι τέτοιο θά ένίσχυε τήν τουρκική άδιαλλαξία και ταυτόχρονα θά έστρεφε τούς Κούρδους έναντίον μās.

Λόγοι λοιπόν ήθικης τάξης (ούτε ή κυβέρνηση ούτε οί πολλοί είναι προδότες και Κουίσιγκ) και όρθολογικής συμπεριφοράς (έχει αίσθηση ή κυβέρνηση πώς ή παράδοση 'Ότσαλάν έξυπηρετεί τήν Τουρκία) άποκλείουν τήν έκδοχή τής παράδοσης.

'Ετσι επιλέγει τό σενάριο πώς «ή κυβέρνηση έπραξε σπασμωδικά». Και έξηγει: «'Ανέλαβε ένα βάρος, ως όφειλε άλλωστε, χωρίς ώστόσο νά είναι σέ θέση νά διαφυλάξει τή μυστικότητα τών χειρισμών της, χωρίς νά μπορέσει νά βρει ένα τρόπο νά διασφαλίσει τήν τύχη τού Κούρδου ήγέτη, τραδώνοντας έπάνω του στις άπεγνωσμένες έναέριες περιπλανήσεις του όλες τές μυστικές ύπηρεσίες τού κόσμου, όδηγώντας τον μάλιστα στην Κέννα χωρίς νά έχει παρά άδέβαιες και άσαφείς διαβε-

βαιώσεις για την ασφάλειά του. Θά μπορούσε νά μιλήσει κα-
νείς για άνικανότητα, για άσύγνωστη έπιπολαιότητα».

Στή συνέχεια επικαλείται, τίς άδυναμίες τής δημόσιας διοί-
κησης καί τής κρατικής μηχανής («χρόνιες καί δομικές άναπη-
ρίες, άναπηρίες τοῦ ίδιου τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ, είχαν δέ-
σει τά χέρια τής κυβέρνησης») καί τήν άνεξέλεγκτη δράση έ-
θνικιστικών καί παρακρατικών ομάδων («κυρίως έχουμε νά
κάνουμε μέ ένα καταπληκτικό άνακάτωμα άρμοδίων καί ά-
ναρμοδίων, κρατικο-παρακρατικών δικτύων, παραγόντων καί
διαμεσολαθητῶν, έθνικιστικών κύκλων, μεντιατικῶν θορύδων,
στοιχειῶν πού έχουν εισδύσει βαθιά μέσα στους κρατικούς μη-
χανισμούς»). Καί καταλήγει μέ τήν εικόνα μιᾶς κυβέρνησης
πού δέν έλεγε τήν κατάσταση: «ή κυβέρνηση εὐθύς έξ άρχῆς
δέν είχε τήν πρωτοβουλία τῶν κινήσεων, δέν είχε σαφή στόχο
καί άπλῶς έτρεχε πίσω από τίς καταστάσεις».

Ἡ δράση τῶν άναρμοδίων φαίνεται νά εἶναι ή βασιική μέρι-
μνα τοῦ Ἐλεφάντη. Ἡ έπιθυμία του νά διαφοροποιηθεῖ από
τούς έθνικιστές τόν οδηγεί στήν κατασκευή μιᾶς φανταστικῆς
κατάστασης ὅπου τό θέμα Ὅτσαλάν εμπλέκεται άνάμεσα σέ
άναρμοδίους παράγοντες καί μιᾶ άνίσχυρη, πλήν τίμια, κυ-
βέρνηση. Για αυτό τό άρθρο κλείνει, άφοῦ έχει κάνει τίς γνω-
στές έπισημάνσεις για τίς εὐθύνες τής Εὐρώπης, μέ τήν προ-
τροπή πρὸς τόν πρωθυπουργό νά προβεῖ σέ δραστικά μέτρα
κατά τῶν έθνικιστῶν: «Ἄς φροντίσει καλύτερα νά ξεδοντιά-
σει τόν έσωτερικό έχθρό: τό "κόμμα τοῦ πολέμου"».

Γιά τόν Ἐλεφάντη δέν υπάρχει άμφιβολία πῶς ὁ έθνικισμός
άποτελεῖ τόν πιό επικίνδυνο έσωτερικό έχθρό. Ἐτσι άν αυτό
συνιστᾶ τήν πρωτεύουσα αντίθεση τοῦ πολιτικοῦ μας βίου,
τότε κάνει άναγκαῖο, τουλάχιστον σέ μιᾶ κρίσιμη στιγμή, νά
καλύψουμε μέ ὅποιοδήποτε τρόπο εκείνες τίς πολιτικές δυνά-
μεις πού τουλάχιστον δέν εἶναι θερμοκέφαλες. Οἱ κίνδυνοι ά-
πό τήν ένίσχυση τῶν έθνικιστικών δυνάμεων υπερκεράζουν τίς
άρνητικές συνέπειες από τήν έστω παρακμιακή πολιτική τῶν
μετριοπαθέστερων πολιτικῶν μας. Ἐδῶ δέν έχουμε νά κάνου-
με παρά μέ τή λογική καί ήθική συνάφεια πού επιβάλλει ένα
στοιχειῶδες ένστικτο αὐτοσυντήρησης τής Ἀριστερᾶς. Ὅλο
τό πολιτικό φάσμα τῶν κομμάτων καί τῶν ομάδων δέν εἶναι
ίδια. «Τό κόμμα τοῦ πολέμου» εἶναι ύπαρκτό καί στά δύο με-
γάλα κόμματα, άν καί σέ διαφορετικές δόσεις. Στή στιγμή τής
κρίσης, ή Ἀριστερά ὀφείλει νά αποφύγει τίς άδασάνιστες κρί-
σεις καί μέ ψυχραιμία νά ρήξει τό βάρος της ὑπέρ κάθε δύνα-
μης ή έξέλιξης πού άποτρέπει τό ὑπέρτατο κακό: τήν ένίσχυση
τῶν έθνικιστῶν.

Μερικές παρατηρήσεις

Ἐπιτρέψτε μου έδῶ νά κάνω μερικές σύντομες παρατηρήσεις
για ὀρισμένα σημεία τῶν άρθρων:

α) Εἶναι χαρακτηριστική ή άπουσία τῶν ΗΠΑ· τό θέμα Ὅ-
τσαλάν κινεῖται στους χωρικούς ὀρίζοντες τής Τουρκίας καί

της 'Ελλάδας. 'Η ειρωνία του Μουζέλη περί CIA ή οί άμερικανικές πιέσεις κατά 'Ελεφάντη δέν άπαντούν σ' ένα πολύ θεμελιακό έρώτημα: άποτέλεσε τό θέμα 'Ότσαλάν άντικείμενο τής πολιτικής των ΗΠΑ; Είχαν δηλαδή οί ΗΠΑ κάποια συγκεκριμένη επιδίωξη και άν ναι μέ τί μέσα έπεδίωξαν τήν πραγμάτωσή της; 'Αν άποτελούν μέρος τής εικόνας τότε κάθε έρμηνεία παραμένει ήμιτελής έφ' όσον τελικά οί χειρισμοί τής ελληνικής κυβέρνησης άποκλείεται νά μήν επηρεάστηκαν άπό τό δεδομένο αυτό.

β) Μιά δεύτερη παρατήρηση άφορά τόν ίδιο τόν 'Ότσαλάν. Τά δύο πρώτα άρθρα έπιχειρούν τήν ένοχοποίησή του. Στήν περίπτωση του Σωμερίτη οί χαρακτηρισμοί είναι άπόλυτοι: ό 'Ότσαλάν χαρακτηρίζεται σχεδόν τρομοκράτης καθώς έχει προβεί σέ σειρά έγκλημάτων κατά των κουρδικών πληθυσμών και κοινός «λαθρομετανάστης» (ήλθε δύο φορές στή χώρα μας άπρόσκλητος, «γεγονός» πού δείχνει «πολλά για τό σεβασμό του πρός τή χώρα μας»). 'Ο Μουζέλης μέ τή λογική άνάλυσή του τόν άναγορεύει σέ στρατηγικό έχθρό.

'Εν προκειμένω όμως τό τί είναι ό 'Ότσαλάν έλάχιστη σημασία έχει. 'Ο 'Ότσαλάν είναι αυτό πού είναι. Τό θέμα είναι άν έχει τό δικαίωμα νά ξεφύγει άπό τούς διώκτες του. Τό άν πρέπει νά παραπεμφεί σέ δίκη, έστω «δίκαιη», είναι έντελώς διαφορετικό άπό τό άν δέν πρέπει νά παραπεμφεί καθόλου σέ δίκη· στήν δεύτερη περίπτωση δικαιούται άσυλο χωρίς όρους. 'Η άσάφεια μέ τήν όποία περιβάλλεται τό θέμα αυτό είναι έντυπωσιακή.

'Ο 'Ελεφάντης σαφώς και διαφοροποιείται στό θέμα αυτό και άποφεύγει τέτοιους χαρακτηρισμούς. Διατηρεί άπλά τίσ εύλογες άποστάσεις του και μέμνεται τό ελληνικό κράτος, τό όποιο έχοντας άποδεχθεί τό δόγμα πώς ό έχθρός του έχθρού μας είναι φίλος μας δέν άπέκτησε ποτέ σαφή πολιτική ή κριτική στάση άπέναντι στό Κουρδικό ζήτημα.

δ) 'Η εικόνα πού έχει ό ύπόλοιπος κόσμος για τό θέμα αυτό παρακάμπτεται. Σέ μία πρωτόγνωρη έθνοκεντρική έσωστρέφεια των άρθρογράφων δέν ύπάρχει καμία άναφορά στίς έντυπώσεις πού έχει ή διεθνής κοινότητα για τό θέμα αυτό. 'Ο μέν Σωμερίτης χαρακτηρίζει συνολικά ως άδαείς τούς δημοσιογράφους πού γράφουν στόν ευρωπαϊκό και άμερικανικό τύπο· ό Μουζέλης ψέγει τούς Κούρδους καταληψίες των προσειών μας επειδή δέν μελέτησαν επαρκώς τό τί συνέβη στό Ναιρόμπι και έτσι όδηγήθηκαν σέ βιαστικά συμπεράσματα· ένώ ό 'Ελεφάντης, πού κατά κανόνα έχει σαφή εικόνα του ευρωπαϊκού τύπου, σιωπά. Είναι πλεονασμός νά άναφέρουμε έδώ, πώς ή εικόνα πού προβάλλεται στό διεθνή τύπο, μάλλον ένοχοποιεί χωρίς έξαιρέσεις τήν 'Ελλάδα στό συγκεκριμένο θέμα, επικαλούμενη τίσ άμερικανικές πιέσεις και τήν παροχή έγγυήσεων ή άνταλλαγμάτων.²

δ) 'Υπάρχει μία σαφής άμχηγνία των άρθρογράφων άπέναντι στήν Εύρώπη. 'Ενώ όλοι άποδέχονται τό έπιχείρημα τής κυβέρνησης πώς δέν μπορούσε τό κουρδικό νά γίνει θέμα έλληνο-τουρκικών σχέσεων, κανείς δέν διατυπώνει ένα έπιχείρημα γιατί θά έπρεπε νά γίνει θέμα των σχέσεων τής Εύρώπης μέ τή Τουρκία. 'Η έπανάσταση Ντ' 'Αλέμα, ή όποία τόσο μάς χαροποίησε, κράτησε μία έβδομάδα. Τί μετάβαλλε τή στάση του Ντ' 'Αλέμα; Τί άνάγκασε τήν Εύρώπη, όπως σωστά έπισημαίνει ό 'Ελεφάντης, νά άκυρώσει «διακόσια χρόνια ευρωπαϊκού πολιτισμού»; Μόνο ό 'Ελεφάντης έπιχειρεί νά ύποδείξει πώς ή ιστορία αυτή θυσιάστηκε χάριν τής «στρατηγικής

ισορροπίας μέ τήν Τουρκία, ή όποία είναι ό άκρογωνιαίος λίθος και τό προνομιούχο μέλος του ΝΑΤΟ»;

Μά συνιστά αυτό άπάντηση γι' αυτή τήν όψιμη μεταστροφή; Είναι άρκετή ή έπίκληση κάποιων ισορροπιών; Μήπως ή βασική άρχή τής μακρῶς ευρωπαϊκής παράδοσης φιλοξενίας καταδικώμενων ήγετών δέν άφορούσε άκριδώς στήν άπάρνηση τέτοιων ισορροπιών; Δέν ήταν ή Γαλλία για παράδειγμα πού φιλοξένησε επί εικοσιπενταετία τόν Χομεϊνί, όταν ή ισχύς του Σάχη ήταν στό άπόγειό της; 'Εδώ και δύο αιώνες, θά έλεγα έδώ και πάρα πολλούς αιώνες, ήταν άδιανόητο ένας καταδικώμενος πολιτικός ήγέτης νά μή βρísκει χώρα νά καταλήξει. Ποιοί ήγέτες κατά τό παρελθόν άντιμετώπισαν τίσ δραματικές αυτές συνθήκες πού άντιμετώπισε ό 'Ότσαλάν; Τί έγιναν οί συδέτερες χώρες πού επί αιώνες άποτέλεσαν τό ύστατο καταφύγιο των πιό άκραίων πολιτικών κινήματων και των ήγετών τους; Γιατί σήμερα ό κόσμος έχει γίνει τόσο μικρός πού ένας πολιτικός ήγέτης, άνεξαρτήτως πεποιοθήσεων, δέν μπορεί νά χωρέσει σέ μία σπιθαμή γής;

Στήν παραδοσιακή βεντέτα ύπήρχε πάντα ό δρόμος τής φυγής προκειμένου νά εξασφαλιστεί ή άναπαραγωγή τής τοπικής κοινότητας. Αίφνης ή γή έχει μετατραπεί σ' ένα πολύ μικρό χωριό. Κανείς δέν μπορεί νά ξεφύγει. Σήμερα γινόμαστε μάτυρες μιάς άπίστευτης άλλαγής. Δέν είναι ό 'Ότσαλάν πού δέν έβρισκε μία πόλη, μία χώρα σέ αυτόν τόν πλανήτη νά ξεφύγει άπό τούς διώκτες του — τούς όποιους διώκτες του· είναι ένας όλόκληρος λαός, πού έφόσον ήττηθεί, δέν έχει πού νά πάει. Δέν είναι τό δράμα του 'Ότσαλάν πού δέν είχε μία σπιθαμή γής στόν κόσμο όλο νά καταφύγει. Είναι τό δράμα ενός λαού ό όποιος έχει άπέναντί του μόνο σιδερόφρακτες πόρτες.

'Εχω τήν έντύπωση πώς μόνο μία ευρύτερη προσέγγιση τής γεωπολιτικής πραγματικότητας στήν μεταψυχροπολεμική έποχή θά μάς ύποδείξει ίσως τό πόσο άποτρόπαια είναι ή σημερινή πραγματικότητα τής νέας τάξης πραγμάτων.³ Οί ΗΠΑ έχουν προφανώς μετατρέψει τήν παντοκρατορία τους σέ μόνη ψυχασθένεια. Διότι άν τό 1947 ή διακήρυξη των έπεμβάσεων σέ όλα τά μήκη και πλάτη τής γής είχε ένα σαφή στόχο, τήν άπόκρουση του κομμουνισμού, στόν σημερινό κόσμο ή άμερικανική παρεμβατικότητα είναι έμφανώς άλλοπρόσαλη. 'Ετσι στήν ψυχασθενική αυτή συμπεριφορά οί Ταλλιμάν είναι φίλοι και τό καθεστώς του 'Ιράν έχθροί. Οί Σέρβοι είναι έχθροί και οί Μουσουλμάνοι τής Βοσνίας φίλοι. 'Η ΠΓΔ Μακεδονίας είναι φίλη χώρα και ή 'Ελλάδα ύποπτη. 'Η Τουρκία είναι δημοκρατική χώρα μέ ευρωπαϊκούς προσανατολισμούς και οί Κούρδοι, τό μοναδικό ιστορικό έθνος στόν κόσμο χωρίς κρατική ύπόσταση, τρομοκράτες. 'Αναζητούνται έχθροί παντού· και ή πιό μικρή χώρα στόν κόσμο φαντάζει ως νά έχει ύτέρτατη σημασία για τά έθνηκά τους συμφέροντα.⁴ 'Η έμμοινή τους στήν άποστολή στρατευμάτων στό Κόσοβο και τή Π.Γ.Δ. τής Μακεδονίας μέχρι τά πιό άπίστευτα μέρη τής γής εκφράζει μάλλον τήν καταθλιπτική manía μιάς τεράστιας στρατιωτικο-πολιτικής μηχανής, δομημένης για άλλες άνάγκες και προτεραιότητες, ή όποία κάπως όφείλει νά συντηρηθεί σέ μία έποχή πού είναι μάλλον άχρηστη.

Και ταυτόχρονα ή άποδυνάμωση τής Εύρώπης είναι ισοδύναμα έντυπωσιακή. 'Η Εύρώπη παραμένει έξαιρετικά άπαθής άπέναντι στή νέα αυτή πραγματικότητα, στερούμενη κάθε έξωτερικής και στρατιωτικής πολιτικής. Στίς πιό άκρῶς καταστάσεις δέν άκολουθεί τά άμερικανικά έγχειρήματα· στίς περισσότερες περιπτώσεις εύθυγραμμίζεται· ένώ σέ άλλες σιω-

πα. Με τό αντίπαλο δέος έκτός εικόνας, ή Εύρώπη βιώνει τήν καθολική ήγεμονία τών ΗΠΑ μέ μάλλον προσβλητικό τρόπο. Ποιός άμερικανός άξιωματούχος δίνει πλέον σημασία στις γαλλικές έμμονές τής διαφοροποίησης ή στά γερωμανικά αίτήματα για άνασύσταση έστω μιās στοιχειώδους έξωτερικής πολιτικής; Ακόμα και οι όψιμες ευρωπαϊκές σκέψεις για κάποιας μορφής συντονισμό στό διεθνές νομισματικό σύστημα δέν δρίσκουν καν άκροατή από τήν άλλη πλευρά του Άτλαντικού.⁵

Είμαι τίμια ή κυβέρνησης;

Όλοι οι άρθρογράφοι κινούνται από ένα προφανές σύνδρομο: νά μήν ταυτιστούν μέ τούς έθνικιστές. Αναμοχλεύουν όποιοδήποτε πρόσφορο έπιχειρήμα από τό παρελθόν για νά τούς ξεορκίσουν. Όμως τό σκιάχτρο του έθνικισμού, αυτό πού τουλάχιστον ύποδεικνύουν, είναι βαθιά καταχωνιασμένο μέσα στα περιθωριακά κανάλια τής τηλεόρασης. Έκει άνήκουν ό Μπαντουδάς, ό Κηπουρός και ό Καρατζαφέρης. Ό όρατός έθνικισμός είναι στά κρατικά και τά ιδιωτικά κανάλια. Είναι ό έθνικισμός του Γιαννόπουλου· είναι ό «έλληνο-χριστιανικός» πολιτισμός του Βενιζέλου· είναι τό σχολείο του Άρσένη· είναι ή «ίσχυρη Ελλάδα» πού δραματίζεται ή πρωθυπουργός· είναι τό ένιαίο άμυντικό δόγμα και ή πυραυλοποίηση του κυπριακού· είναι ή πασοκικής έμπνευσης «κινητοποίηση του λαού» για τό Μακεδονικό· είναι ό έπίσημος (και ούχι ό συνουσιακός) ρατσισμός. Τό σκιάχτρο του υπερεθνικισμού πού κουνούν άπειλητικά αναδιώνει ένα φαντασιακό έχθρό μέ μιá πρωτόγνωρη φνγή από τήν πραγματική κατάσταση.

Τό θέμα Ότσαλάν θέτει πολύ άπτά έρωτήματα για τή σημερινή πολιτική δομή, τή σημερινή κυβέρνηση και τή σημερινή διεθνή κατάσταση. Θά ήταν σχήμα δεξύμωρο νά χρεωθεί τό θέμα Ότσαλάν σ' ένα ύπάλληλο άεροδρομίου, δύο ύποπράκτορες τής ΕΥΠ, και μερικούς άπόστρατους. Η έξωτερική πολιτική μιās χώρας δέν άσκειται από κανένα θεσμικό συλλογικό όργανο· ούτε από τό ύπουργικό συμβούλιο, ούτε από τή Βουλή· ούτε έλέγχεται άμεσα από έκλογικές διαδικασίες ή από δημοψηφίσματα. Άσκειται από τόν Πρωθυπουργό και τόν Υπουργό Έξωτερικών. Η δημοκρατία ως γνωστόν σταματάει στην πόρτα του Υπουργείου Έξωτερικών. Από κει και πέρα άρχίζει ή διπλωματία, μυστική έξ' όρισμού, και τό πλέγμα τών διακρατικών σχέσεων. Ό διαφωτισμός και ή συγκρότηση τών δημοκρατικών θεσμών στα έθνικά κράτη δέν επέδρασε ούτε στό έλάχιστο στό πεδίο τών διεθνών σχέσεων· ούτε στον τρόπο πού γίνονται οι πόλεμοι, ούτε στη γεωμετρία τών σχέσεων ίσχυρών και άδυνάτων χωρών.

Συνεπώς οι ευθύνες σέ μιá παταγώδη άποτυχία τής έξωτερικής πολιτικής δέν έπιδέχονται ποσοτικοποίησης, ούτε ύπόκεινται σέ διαδικασίες καταμερισμού. Η ευθύνη είναι σαφέστατα προσδιορισμένη. Τά έπιχειρήματα περί του άνίσχυρου κράτους, περί τής άπρόσκλητης εισόδου του Ότσαλάν στη χώρα, περί παρακρατικών έμπλοκών, περί ύστερίας τών ΜΜΕ και περί έλληνικής κακοδαιμονίας φαντάζουν άλλοπρόσαλα και παραπλανητικά. Περιφέρονται γύρω από τό θέμα, χωρίς νά ύπαισέρονται σ' αυτό. Ό Πρωθυπουργός και ό Υπουργός Έξωτερικών είπαν έμφανώς ψέμματα: τήν πρώτη μέρα, τήν δεύτερη και τήν τρίτη. Για λόγους λογικής συνάφειας δέν μπορεί όσα ειπώθηκαν, τά όποια ήταν εκ διαμέτρου αντίθετα, νά είναι όλα άκριθή. Σίγουρα έξακολούθουν νά λένε ψέμματα.

Τό κριτήριο τής έντιμότητας δέν μπορεί, λοιπόν, νά τό έπι-

καλεστεί κανείς. Τόν βαθμό άνεντιμότητας φοβάμαι πώς δέν μπορούμε νά τό προσμετρήσουμε μέ τά δεδομένα πού έχουμε στα χέρια μας. Και δέν χρειάζεται έξάλλου. Σέ μιá δημοκρατική χώρα οι κανόνες δέν μπορεί παρά νά είναι οι ίδιοι για όλους. Αν τό θέμα Ότσαλάν τό χειριζόταν μιá κυβέρνηση τής Νέας Δημοκρατίας νομίζω πώς και οι τρεις άρθρογράφοι θά είχαν βρει πληθώρα έπιχειρημάτων για τό γιατί θά έπρεπε νά πάει σπίτι της. Είναι άπόλυτα δημοκρατικό για τήν μεταδικτατορική Ελλάδα και τά είκοσιπέντε χρόνια όμαλού δημοκρατικού δίου νά ζητηθεί από τόν πρωθυπουργό και τόν ύπουργό Έξωτερικών νά αναλάβουν τή ευθύνη τους για ένα θέμα στό όποιο έχουν αυτοί και μόνο τήν άποκλειστική ευθύνη. Έλάχιστα έως καθόλου ενδιαφέρει αν είναι προδότες, κουίσλιγκ ή άνίκανοι· αν τούς πρόδωσε ή κρατική μηχανή ή δύο από τούς διακόσιους βουλευτές τους. Αυτή είναι ή δουλειά τους και γι' αυτήν κρίνονται. Οι χαρακτηρισμοί όποιασδήποτε μορφής δέν έμπλέκονται στη διαδικασία αυτή παρά μόνο στα κεφάλια όσων αισθάνονται πώς πρέπει νά έκφραστούν μέ χαρακτηρισμούς.

Κανένας πρωθυπουργός αυτής τής χώρας δέν μπορεί νά επικαλεστεί τήν έλληνική κακοδαιμονία ή τήν κακή δημόσια διοίκηση, διότι και τά δύο τά γνωρίζει· άρα τό συνυπολογίζει στις όποιες αποφάσεις παίρνει προκειμένου νά χειριστεί ένα θέμα. Καμία κυβέρνηση δέν έχει δεμένα χέρια έφόσον θέλει νά τά έχει λυτά.

Αν ή κυβέρνηση ήθελε νά προσπατέψει τή χώρα από τήν είσοδο Ότσαλάν θά μπορούσε νά τό είχε κάνει. Δόξα τω Θεώ έχει άρκετές έπίλεκτες δυνάμεις, ύπεραρκετές για νά κλείσουν τά άεροδρόμια τής χώρας. Αν ή κυβέρνηση ήθελε νά προσπατέψει τόν Ότσαλάν θά τό είχε κάνει μέ περισσότερους από ένα τρόπο (φυλάκιση, έξαφάνιση, άναγγελία ήμερομηνίας άναχώρησής του). Αν ή κυβέρνηση ήθελε νά άπαλλαγεί μέ «πολιτισμένο» τρόπο από τόν Ότσαλάν έπίσης θά μπορούσε νά τό είχε κάνει μέ περισσότερους από ένα τρόπους (πληθώρα άπόμακρων χωρών όπου οι κίνδυνοι θά ήταν σαφώς μειωμένοι). Δέν είναι δικό μας θέμα έξάλλου νά βρούμε έμεις τούς τρόπους. Είναι άρμοδιότητα τής κυβέρνησης. Εάν δέν μπορούσε νά προσπατέψει τόν Ότσαλάν δέν θά έπρεπε καν νά άνακατευτεί. Θά έπρεπε νά σηκώσει άπλά τά χέρια.

Τά άπλά και λογικά έρωτήματα είναι πάρα πολλά για νά χαθούν στο δαίδαλο τών έμπλεκόμενων ύπο-ύπαλληλίσκων και τών πολυσύνθετων σεναρίων. Ό Ότσαλάν ήρθε άπρόσκλητος στην Ελλάδα. Στη Κένυα ήταν προσκεκλημένος; Πώς πέρασε από τό άεροδρόμιο; Μέσα σέ διπλωματικό σάκκο; Και αν οι άρχές τής Κένυας δέν ήξεραν, τότε τί συνάγεται από τήν ιδιόμορφη αυτή διεθνοποίηση του θέματος; Ποιοί άλλοι τό ήξεραν; Και πώς τέλος πάντων οργανώθηκε ή γνωστή πειρατεία χωρίς νά τηρηθούν έστω και οι στοιχειώδεις κανόνες τής «νόμμης έκδοσής του». Που τέλος πάντων τόν πήγαινε ή έλληνική άντιπροσωπεία λίγο πριν τόν «χάσει»; Ποιό ήταν τό έκπληκτικό σχέδιο πού δυστυχώς άπέτυχε;

Οι άπαλλακτικές για τήν κυβέρνηση κρίσεις συγκλίνουν προς τήν έκδοχή ότι ήθελε νά βοηθήσει μά δέν ήξερε πώς. Και όταν έσφιξαν τά πράγματα τότε παραδόθηκε άνευ όρων. Η έλληνική κουτοπονηριά λοιπόν· ή υπερτίμηση τών δυνατοτήτων της· ή άδυναμία της νά φέρει σέ πέρας κάτι πού τελικά ήταν άδύνατο· ή ψευτοπαλληκαροσύνη και ή μαγκιά· αυτή είναι ή πραγματικότητα. Στην περίπτωση αυτή δέν ύπάρχει ευθύνη, καθώς οι προθέσεις ήταν άγαθές. Διότι στό κάτω - κάτω τής γρα-

φής δέν είμαστε καί δυτική κοινωνία νά έχουμε έμμονές μέ τά λογικά κριτήρια καί τήν άποτελεσματικότητα.

Σημασία έχουν οί προθέσεις λοιπόν. 'Αθώοι ή προδότες; 'Οτιδήποτε μάς άπεμπλέκει από τό δίλημμα αυτό, τό πεδίο τής πολιτικής αυτής καθεαυτής σάν έλλογης δραστηριότητας, σάν έλλογης λειτουργίας θεσμών δέν έχει καί τόση σημασία. 'Η έλληνική κακοδαιμονία, ή τουρκοκρατία, ή ήμι-τελής άστική επανάσταση, νά πού πρέπει νά άναζητήσουμε τά αίτια τής ύπόθεσης 'Ότσαλάν. 'Ας ξαναδιαβάσουμε λοιπόν τήν Μπριτάνικα στήν έκδοση του 1911, ή όποία μέ τόσο γλαφυρό τρόπο περιγράφει τίς κακοδαιμονίες τής έλληνικής πολιτικής ζωής. 'Από τήν άλλη πλευρά ή κυβέρνηση μπορεί νά συνεχίσει άφοβα νά προσθέτει γκάφες στον κατάλογο των διαδοχικών άποτυχιών του τελευταίου χρόνου. 'Αρκεί νά κυφορούνται από καλές προθέσεις.

'Ο 'Ότσαλάν τελείωσε. 'Ας επανέλθουμε στίς συνήθειες δραστηριότητες των «έθνικά ένωμένων 'Ελλήνων». Οί λιγότερο μορφωμένοι μπορούν νά άσχοληθούν μέ τό χρηματιστήριο καί τό «άντρες έτοιμοι γιά όλα». Οί περισσότερο μορφωμένοι μέ τόν τρίτο δρόμο του Γκίντενς καί τά νέα κοινωνικά κινήματα. Μετά τήν ένταξη στήν ΟΝΕ μπορούμε νά συζητήσουμε ξανά γιά τήν πολιτική, τούς θεσμούς, τίς άρμοδιότητες καί τίς ευθύνες των πολιτικών. 'Η μοναδική χώρα πού άπέτυχε νά ένταχθεί στήν ΟΝΕ, γιά δικούς της άποκλειστικά λόγους: ή μοναδική χώρα πού έχει φειτοχοποιήσει τήν ΟΝΕ καί θεωρεί τήν κριτική πρός αυτήν ίσοδύναμη μέ έθνική προδοσία: ή μοναδική χώρα στήν όποία ή ΟΝΕ άντιπαράθεται στον δημοκρατικό διάλογο, στήν κριτική σκέψη καί φυσικά στήν κινητοποίηση των πολιτών: ή μοναδική χώρα στήν όποία σύσσωμη ή κυβέρνηση δέν κατάλαβε πώς έγινε ή παράδοση 'Ότσαλάν. Σέ αυτή λοιπόν τή χώρα καλούμαστε νά σωπάσουμε χάριν του κινδύνου άναβίωσης των θερμοκέφαλων. Λές καί τό 2001 τό σκιάχτρο των θερμοκέφαλων δέν θά είναι άκόμα εκεί. Γιά νά μάς θυμίξει, όπως καί σήμερα, τούς «έντιμότατους άνέντιμους φίλους μας».

1. Ρ. Σωμερίτης, «'Η μεγάλη κρίση», *Τό Βήμα* (21-2-1999), Ν. Μουζέλης, «Οί Κοῦρδοι καί ή έλληνική κακοδαιμονία», *Τό Βήμα* (21-2-1999), 'Α. 'Ελεφάντης, «'Ο 'Ότσαλάν κι έμείς», *Κυριακάτικη Αύγή* (21-2-1999).

2. *The Economist*, 24 Febr. 1999.

3. Chomsky N., *Παλιές καί νέες τάξεις πραγμάτων*, Νέα Σύνορα, 1996.

4. Γιά τήν άνάγκη παρέμβασης των ΗΠΑ στους εμφύλιους πολέμους τής μεταπυρροπολεμικής περιόδου δές S. David, "Saving America from the coming civil wars", *Foreign Affairs*, Jan./Febr. 1999, σ. 103-116.

5. Γιά τήν άνάγκη ριζικής άναθεώρησης τής τρέχουσας οικονομικής καί πολιτικής στρατηγικής των ΗΠΑ δές C. Maynes, "Squandering triumph", *Foreign Affairs*, Jan./Febr. 1999, σ. 15-23.

1979 - 1999
ΕΙΚΟΣΙ ΧΡΟΝΙΑ ΝΕΦΕΛΗ
ΙΑΝ ΜΑΚ ΓΙΟΥΑΝ
ΑΜΣΤΕΡΝΤΑΜ
(Μυθιστόρημα)

Το τρομερό παιδί των αγγλικών γραμμάτων, ο πενήντάχρονος πια Ίαν Μακ Γιούαν, έδωσε, τη χρονιά που πέρασε ένα από τα πιο πνευματώδη, άγρια, όσο και διασκεδαστικά βιβλία της σύγχρονης πεζογραφίας. Το σύντομο μυθιστόρημά του «Αμστερνταμ», που μνηθήκη από την κριτική και απέσπασε το βραβείο Booker, τη σημαντικότερη διάκριση στο χώρο της αγγλόφωνης πεζογραφίας, είναι μια σάτιρα που βάζει στο στόχαστρο εφημερίδες, εκδότες, πολιτικούς και καλλιτέχνες και τους σφυροκοπά ανελέητα. Πολύπλευρο, διεσδυτικό, διασκεδαστικό, είναι πολλά μαζί: δηλητηριώδες σχόλιο πάνω στην παντοδυναμία αλλά και ευτέλεια των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, σπουδή στη δύση και την διαδικασία της καλλιτεχνικής δημιουργίας, τέλος, ανατομία των πιο δυσάρεστων πλευρών της ανδρικής ψυχολογίας - της συναισθηματικής ψυχρότητας, της ερωτικής ζηλοτυπίας, της επαγγελματικής αντιζηλίας, της φιλοδοξίας, της σοβαροφάνειας και της έπαρσης.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ
ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 6, ΑΘΗΝΑ 10 680, Τηλ. 36.07.744 - FAX: 36.23.093
e-mail: nefeli-p@otenet.gr

ΣΟΥΛΙ ΚΑΙ ΣΟΥΛΙΩΤΕΣ*

της Βάσως Ψιμούλη

Οι προσεγγίσεις της όρεινης κοινότητας του Σουλίου, από την ιστοριογραφία του 19ου και του 20ού αιώνα, εστιάζονται κατ' αποκλειστικότητα, σχεδόν, στους πρώιμους αγώνες των κατοίκων της έναντι των 'Οθωμανών κατακτητών. Η παρατεταμένη πολεμική σύγκρουση μεταξύ των Σουλιωτών και του 'Αλή πασά των 'Ιωαννίνων, κατά τον φθινόβιο 18ο αιώνα, κατεγράφη ως προοίμιο των αγώνων της εθνικής ανεξαρτησίας. Η έπακολουθήσασα ένταξη της ενοπλής σουλιωτικής δύναμης στο πλευρό της 'Ελληνικής 'Επανάστασης κατέταξε τους Σουλιώτες μεταξύ των πρωτεργατών της ενσάρκωσης των εθνικών οραμάτων. Στις συνθήκες διαμόρφωσης της ελληνικής εθνικής ιδέας των αρχών του 19ου αιώνα, η πολεμική ανδρεία των Σουλιωτών ενέπνευσε την αναγκαία, για τη σφυρηλάτηση των εθνικών ιδεωδών, παραγωγή συμβόλων και συλλογικών αναπαραστάσεων. 'Ως εκ τούτου, η ιστοριογραφία της σουλιωτικής κοινωνίας υποτάχθηκε εξ αρχής στις ανάγκες της εθνικής μυθοπλασίας και, μέσω της τελευταίας, το Σούλι και οι Σουλιώτες απέκτησαν μία καιρία θέση στη συγκρότηση του θεμελιωτή μύθου της ελληνικής εθνικής ιδεολογίας.

Αυτή η θέση στο συλλογικό φαντασιακό προσδιόρισε το πλαίσιο, το οποίο ενέδνε την όπτική για τους Σουλιώτες με έρμηνειες ά-ιστορικές. 'Ετσι, οι Σουλιώτες θά έκληφθούν ως ένσαρκωτές του αρχαιοελληνικού ήρωικού πνεύματος και συνεχιστές της τρισχιλιετούς αδιάσπαστης εθνικής έποποιίας. Παράκλητοι της Θείας Πρόνοιας, θά αποτελούν, έκτοτε, τους συνδετικούς κρίκους μεταξύ του νέου και του αρχαίου ελληνικού κόσμου. Για την απότμωση της κοινωνικής τους όργάνωσης θά επιστρατευθούν όλα τά ιδεολογήματα της έποχής. Οι Σουλιώτες πολέμαρχοι ταυτίζονται με τους αρχαίους ήρωες, ενώ η πατριαρχική όργάνωση της ποιμενικής κοινωνίας τους θά ένδυθει τό ιδεολογικό κύρος και τίς δημόσιες άρετές της αρχαιοελληνικής πόλης. Στο Σούλι θεωρείται ότι ανατρέφονται νέοι Σπαρτιάτες. Η ιστοριογραφία και ή λογοτεχνία του 19ου αιώνα, όταν αναφέρονται στο Σούλι και τους Σουλιώτες, θά ανακαλούν τίς συνδηλώσεις της αρχαιοελληνικής και έλληνορθόδοξης παράδοσης, προσαγορεύοντας τους Σουλιώτες νέους Λεωνίδες και ταξιάρχες της έλευθερίας. Αυτοί, θά

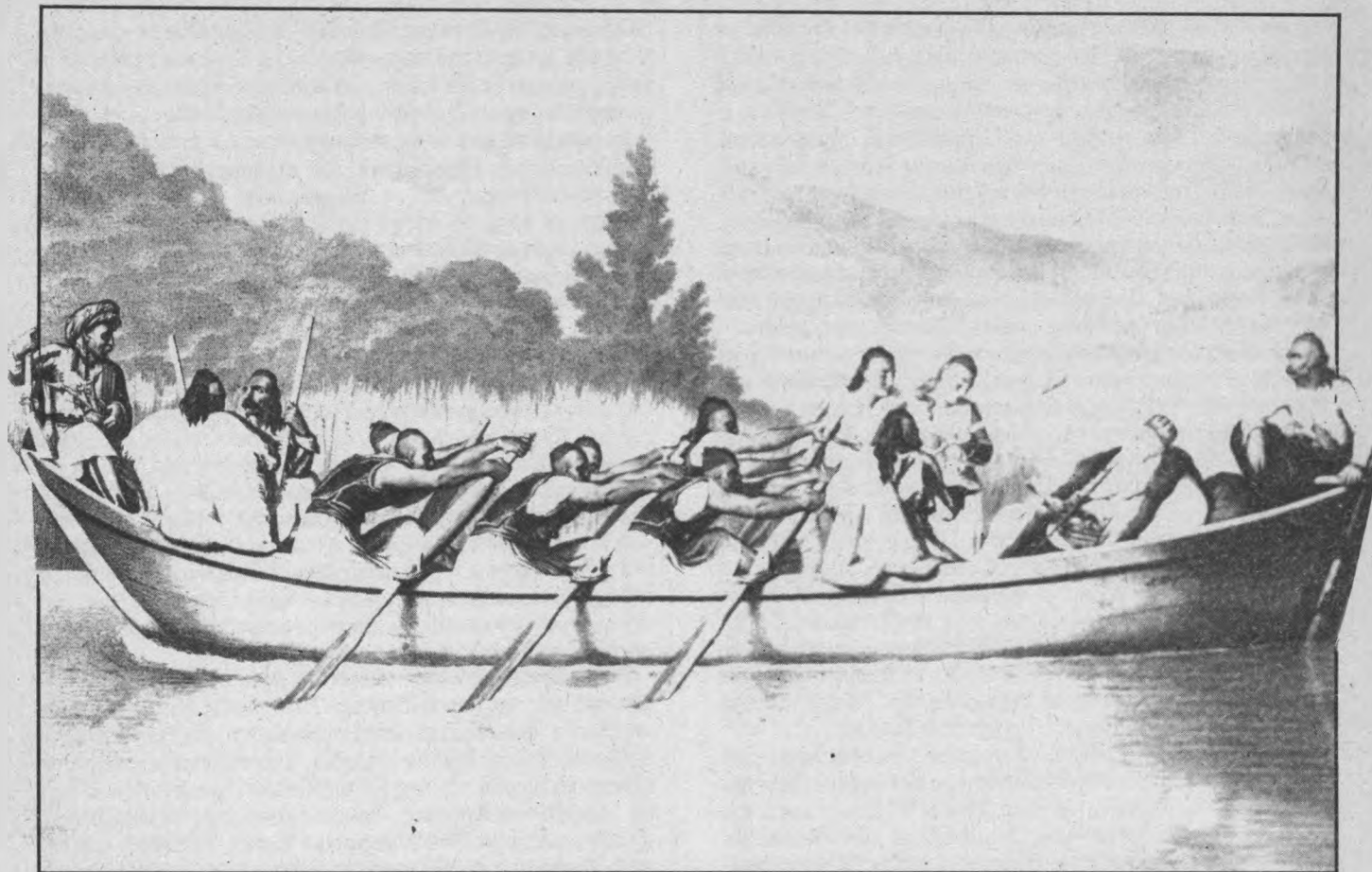
υπογραμμίσει σύγχρονος τοπικός λόγιος, διατήρησαν τήν έθνική πίστη και καλλιέργησαν τίς προϋποθέσεις για τήν άνάσταση και τό μέλλον της φυλής.

Σέ όλη τή διάρκεια του 19ου και 20ού αιώνα ή τοπική αλλά και ή έθνική ιστοριογραφία του Σουλίου, άν και παραγωγικές ποσοτικά, θά κινηθούν στο ίδιο ιδεολογικό πλαίσιο. Τοπικοί λόγιοι, εκπαιδευτικοί, άπόγονοι επώνυμων σουλιωτικών γενών, τοπικής και έθνικής έμβέλειας ιστοριογράφοι, άλλοτε υπό τή μορφή της μονογραφίας και άλλοτε σε έκτενη άποσπάσματα πονημάτων ευρύτερου θεματολογικού ενδιαφέροντος, θά άσχοληθούν, τους δύο τελευταίους αιώνες, με τήν ιστορία του Σουλίου. Μεταξύ αυτών, κυρίαρχη προβάλλει ή μορφή του Χριστόφορου Περραιβού. Στο έργο του έμπεριέχεται τό κύριο σώμα των γνώσεων περί της κοινωνίας και των αγώνων των Σουλιωτών, προς τίς όποιες, άκατάπανστα, θά προσφεύγει, όχι μόνο ή σύγχρονή του, αλλά και ή μεταγενέστερη ιστοριογραφία.

'Η *Ιστορία Σουλίου και Πάργας* του Χρ. Περραιβού, πρώτου ιστορικού του Σουλίου, εκδόθηκε τρεις φορές μέσα στον 19ου αιώνα. Η πρώτη έκδοση έγινε τό 1803. 'Ακολούθησαν ή δεύτερη τό 1815 και ή τρίτη τό 1857. 'Ο Περραιβός άφηγείται γεγονότα μιας έποχής πού και ό ίδιος έζησε. Η πρώτη έκδοση του έργου του μόλις θά προηγηθεί της κατάληξης του τελευταίου πολέμου των Σουλιωτών με τον 'Αλή πασά και της πτώσης του Σουλίου, τό ίδιο έτος (1803). Στόν πρόλογο της έκδοσης του 1857, δέν θά παραλείψει νά τονίσει ότι, στά τελευταία συμβάντα της ιστορίας του Σουλίου, υπήρξε «αυτόπτης και συνεργός, φανερός και μυστικός καθ' όλην αυτών τήν διάρκεια». 'Από τή θέση αυτή ή ιστοριογραφική του έπίδοση καθίσταται, αυτόνοσήτως, διαφορούμενη. 'Ως «αυτόπτης» μάρτυρας διαθέτει μία προνομιακή θέαση της κοινωνικής όργάνωσης και της καθιερωμένης συμπεριφοράς της σουλιωτικής κοινωνίας, όπως και των διαδραματισθέντων έπεισοδίων κατά τήν τελική σύγκρουση μεταξύ Σουλιωτών και 'Αλή πασά. 'Από τήν άλλη, δέν άποφεύγει τή μεροληπτική έμπλοκή με πρόσωπα και καταστάσεις υπέρ ή έναντι των όποιων έχει ό ίδιος ταχθεί ως «συνεργός» των ιστορικών γεγονότων πού άφηγείται.

'Αλλά ό Χρ. Περραιβός, συνοδοιπόρος του Ρήγα Φεραίου, είναι και ευαίσθητος δέκτης των ευρωπαϊκών Φάτων. Πρώτος, ως εκ τούτου, θά εισηγηθεί τήν ιδεολογική έμπλοκή στην άφήγηση του σουλιωτικού έπους. Υίοθετώντας τό πρότυπο του αρχαιοελληνικού ιδεώδους, προς τό όποιο έχει στραφεί ή φω-

* 'Από τόν «Πρόλογο» της έργασίας της Βάσως Ψιμούλη *Σούλι και Σουλιώτες*, έκδοση του Κέντρου Νεοελληνικών Έρευνών του ΕΙΕ, πού κυκλοφόρησε τόν Δεκέμβριο του 1998. Σελ. 548.

τισμένη Ευρώπη, εμφανίζει τούς Σουλιώτες ως κληρονόμους καί συνεχιστές τών προγονικών ἀρετῶν. Οἱ Σουλιώτες καπετάνοι ἀναλαμβάνουν, στό ἔργο του, τήν ἐκφώνηση μακρῶν ρητορικών λόγων, στούς ὁποίους καλοῦνται οἱ «συμπολίτες» νά ὑπερασπισθοῦν μέχρι θανάτου «τῆς Πατρίδος τά δίκαια». Ὁ Χρ. Περραιβός, ἀπό αὐτή τήν ἀποψη, εἶναι ὁ πρῶτος ιστορικός τοῦ Σουλίου ὁ ὁποῖος, στίς συνθήκες ἐθνογένεσης τῶν Ἑλλήνων τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνα, εἰσφέρει τήν ἱστορία τοῦ Σουλίου στίς προτεραιότητες τῆς ἐθνικῆς μυθοπλασίας. Τό ὕφος, οἱ λέξεις ἀλλά καί τό περιεχόμενο τῆς προσφώνησής του πρὸς τήν «Κλεινὴν Ἑλλάδα», τὴν ὁποία προτάσσει καί στίς τρεῖς ἐκδόσεις τῆς *Ἱστορίας* του, εἶναι χαρακτηριστικά:

« Ἡ Βίβλος ἦν ἐγὼ Σοὶ προσφέρω, φιλότατη, δέν περιέχει νοήματα μεταφυσικά, οὔτε φράσεις καί σχήματα ρητορικά, τὰ ὁποῖα ἐπισκιάζουσιν ἐνίοτε τὴν ἀλήθειαν καί σκοτίζουσιν τὸν νοῦν, ἀλλὰ φρονήματα, πράξεις καί κατορθώματα ὄντως Ἑλληνικά, τὰ ὁποῖα διακρίνουσι τούς γνήσιους υἱοὺς ἀπὸ τῶν νόθων, καί προμηνύουσιν ἐν ὀλίγῳ τὴν ἀρχαίαν σου λαμπρότητα: ἐνταῦθα βλέπει τις εἰς τὸν Φῶτον Τζαβέλλαν καί ἄλλους ὁμοίους τοῦ τρέχοντος ὑπὲρ τῆς δόξης καί ἐλευθερίας εἰς τὸν ἐνδοξον θάνατον, ὡς εἰς λαμπρὰν Πανήγυριν, καί ἀκούει αὐτοὺς, ὡς ἄλλον Λεωνίδα, λέγοντας πρὸς τούς Συμπολίτας τῶν: "φίλοι Συμπολίται, ἐλάτε ἄς φάγωμεν καί ἄς

πίωμεν σήμερον πλουσίως ὅτι ὁ Πλούτων αὔριον μᾶς ἐτοιμάζει μίαν πλούσιαν καί χαρμόσυνον τράπεζαν εἰς τὸν Ἄδην". Ἐνταῦθα βλέπει τις καί τὰς γυναῖκας αὐτὰς ὡς ἄλλας σπαρτιάτιδας ὁρμώσας κατὰ τῶν βαρβάρων καί τὸν ἐνδοξον ὑπὲρ Πατρίδος πόλεμον ἀγωνιζομένης: εὐρίσκει, ἐνὶ λόγῳ, ἐνταῦθα προγονικῆς ἀρετῆς κληρονομίαν, ἔργα καί πράξεις τοσοῦτον λαμπράς, ὥστε δι' αὐτῶν νά ἐμφράσῃ τὰ ἀπύλωτα στόματα τῶν, ὅσοι κατηγοροῦντες λέγουσιν ὅτι "Πάλαι ποτ' ἦσαν Ἄλκιμοι Ἕλληνες" ».

Ἀπὸ τίς περιεχόμενες στό ἔργο τοῦ Περραιβοῦ πληροφορίες ἐκκινοῦν τίς δικές τους ἀφηγηματικές ἀπόπειρες περὶ Σουλίου οἱ Ἠπειρώτες μελετητὲς Παναγιώτης καί Σπυρίδων Ἀραβαντινός, καθὼς καί ὁ Ἰωάννης Λαμπρίδης. Τὰ ἔργα τους, ὁμως, εἰσφέρουν συμπληρωματικὲς μαρτυρίες προερχόμενες ἀπὸ χειρόγραφα τεκμήρια, τὴν προφορικὴ παράδοση ἀλλὰ καί πληροφορίες ἀντλούμενες ἀπὸ τὰ περιηγητικὰ κείμενα. Ὁ Σπ. Ἀραβαντινός ἀφιερώνει πολλές σελίδες στήν ἱστορία τῶν σουλιωτικῶν πολέμων μέ τὸν Ἀλή πασά στή μελέτη του *Ἱστορία τοῦ Ἀλή Πασά Τεπελενλή*, χωρὶς νά παραλείπει, πάντως, νά θέσει ὑπὸ κριτικὸ ἔλεγχον τόσο ὁρισμένες ἀπόψεις τοῦ Περραιβοῦ ὡς καί μεταγενέστερων μελετητῶν. Ἡ συμβολὴ τοῦ Σπ. Ἀραβαντινοῦ ὡς πρὸς τὸ ἔργο τοῦ Περραιβοῦ ἐντοπίζεται ἰδιαίτερα στή διευκρίνηση τῶν γεγονότων τῆς πολεμικῆς

περιόδου 1800-1803, τὰ ὅποια ὁ Περραιβὸς δὲν ἀποδίδει μὲ ἐπαρκῆ σαφήνεια. Ὁ Ἡπειρώτης λόγιος Ἰ. Λαμπρίδης στὸ ἔργο του *Ἡπειρωτικά Μελετήματα*, γραμμένο στὴ δεκαετία τοῦ 1880, ἀφιερώνει εἰδικὸ τεῦχος στὴν ἱστορία τοῦ Σουλίου, ἐμπλουτίζοντας τὴν *Ἱστορία* τοῦ Περραιβοῦ μὲ σημαντικότερες μαρτυρίες τοπικοῦ χαρακτήρα, διευκρινιστικὲς τῶν σχέσεων μεταξύ Σουλιωτῶν καὶ τοῦ περιβάλλοντος ἀγροτικοῦ κόσμου. Ὡστόσο, ἐνῶ ὁ Ἡπειρώτης μελετητὴς θὰ ἐπισημάνει, δξυδερκῶς, ἰδιόμορφες πλευρὲς τῶν κοινωνικο-οικονομικῶν σχέσεων μεταξύ Σουλιωτῶν καὶ περιοικοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, συγχρόνως, θὰ ὑπερθεματίσει στὴν ἐπένδυση τῶν σουλιωτικῶν πολέμων μὲ ἐθνικοαπελευθερωτικὸ περιεχόμενο.

Μιά ἄλλη κατηγορία ἀφηγηματικῶν πηγῶν συνιστοῦν τὰ κείμενα τῶν περιηγητῶν. Οἱ ξένοι περιηγητὲς, πρόξενοι καὶ πολιτικοὶ ἀπεσταλμένοι, ἐπισκέπτονται τὴν Ἡπειρο καὶ τὴν αὐτὴ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ στὸν ἀρχόμενο 19ο αἰώνα. Στὰ συγγράμματά τους δὲν θὰ λείψουν λιγότερο ἢ περισσότερο ἐκτενεῖς ἀναφορὲς στὴν ἱστορία τοῦ Σουλίου. Ὅλοι θὰ ἐξάρουν τοὺς ἡρωϊκοὺς ἀγῶνες τῶν Σουλιωτῶν ἐναντίον τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ἀλλὰ εἶναι καὶ οἱ περιηγητὲς μεροληπτικοὶ ἀφηγητὲς. Οἱ ἐξιστορήσεις τους ἐναρμονίζονται μὲ τὰ αἰσθήματα συμπάθειας ἢ ἀντιπάθειας πού τρέφουν στὸ πρόσωπο τοῦ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων. Οἱ περισσότεροι γνωρίζουν, ἤδη, τὴν *Ἱστορία* τοῦ Περραιβοῦ. Αὐτὴν, κατὰ κύριο λόγο, θὰ ἀναπαραγάγουν στὶς ἀφηγήσεις τους, προσθέτοντας στοιχεῖα τὰ ὅποια συλλέγουν εἴτε κατὰ τὴν παρουσία τους στὴν αὐτὴ τῶν Ἰωαννίνων εἴτε κατὰ τὴν περιήγησή τους στὸ χῶρο τοῦ Σουλίου.

Θὰ πρέπει, παρ' ὅλα αὐτὰ, νὰ σημειωθεῖ ὅτι οἱ ἐν λόγω πληροφορίες συλλέγονται στὴ μεταγενέστερη τῶν σουλιωτικῶν πολέμων περίοδο. Μόνο ὁ Ἀγγλὸς Ἦτον (W. Eton), κατὰ τὴν ἀφήγηση τῆς πρώτης μεγάλης ἀναμέτρησης τῶν Σουλιωτῶν μὲ τὸν Ἀλῆ πασᾶ, βασίζεται στὴ μαρτυρία ἐνός Ἑλληνα διερχομένου, ὁ ὁποῖος βρισκόταν στὰ Ἰωάννινα κατὰ τὸν πόλεμο τοῦ 1792 καὶ ὑπῆρξε, ὅπως δηλώνει ὁ ἴδιος, αὐτόπτης μάρτυρας πολλῶν συμβάντων τοῦ ἐν λόγω πολέμου.

Ὁ Πουκεβίλ, γενικὸς πρόξενος τῆς Γαλλίας στὰ Ἰωάννινα τὰ ἔτη 1806-1815, θὰ ἀναφερθεῖ κατ' ἐπανάληψη στὰ δύο ὀγκώδη συγγράμματά του, *Voyage de la Grèce* καὶ *Histoire de la régénération de la Grèce*, στὴν ἱστορία καὶ τοὺς πολέμους τοῦ Σουλίου. Στὴν *Ἱστορία* τοῦ Περραιβοῦ, τὴν ὁποία γνωρίζει, θὰ προσθέσει καὶ νέα στοιχεῖα γιὰ τὴν περίοδο πρὶν καὶ μετὰ τὴν πτώση τοῦ Σουλίου. Θὰ βασιστεῖ στὶς πληροφορίες πού διαθέτει γιὰ τὴ δράση καὶ τὴν πολιτικὴ τῶν προγενέστερων γαλλικῶν προξενικῶν ἀρχῶν στὸ χῶρο τῆς Ἡπείρου, ἀλλὰ καὶ στὴ δική του καλὴ γνώση τῶν συμβάντων τῆς ἐποχῆς του. Ὡστόσο, τὰ μειονεκτήματα τοῦ ἔργου τοῦ Πουκεβίλ εἶναι γνωστά. Ἡ ἐμπάθειά του γιὰ τὸν Ἀλῆ πασᾶ συναγωνίζεται τὴ ρητορικὴ του μεγαλοστομία, καθιστώντας ἀπαραίτητο τὸν κριτικὸ ἔλεγχο ὅσων καταθέτει περὶ τῶν Σουλιωτῶν. Οἱ ἴδιες ἐπιφυλάξεις ἐπιβάλλονται εὐλόγως καὶ ἐναντι ὅσων Εὐρωπαίων, συγχρόνων τοῦ Πουκεβίλ, ἀσχολήθηκαν μὲ τὴν ἐξιστὴρηση τῶν σουλιωτικῶν ἀγῶνων, βασιζόμενοι ἢ ἀντιγράφοντας, ἀπλῶς, τὸ ἔργο τοῦ τελευταίου.

Στὸ ἄλλο ἄκρο, δξυδερκῆς καὶ ἀκριβολόγος, ἐμφανίζεται ὁ Ἀγγλὸς W.M. Leake, πολιτικὸς ἀπεσταλμένος τῆς κυβερνήσεώς του στὸν Ἀλῆ πασᾶ. Ἡ διεισδυτικὴ ματιὰ τοῦ Ἀγγλοῦ κυβερνητικοῦ ἀπεσταλμένου θὰ ἐνεργοποιηθεῖ στὸ πλαίσιο τῆς συλλογῆς πληροφοριῶν γιὰ τὴν οικονομικο-κοινωνικὴ κατάσταση τῶν παραλίων καὶ τῆς ἐνδοχώρας τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς

Ἀλβανίας. Στὸ ἔργο του, *Travels in Nothern Greece*, γνωρίζοντας τὴν *Ἱστορία* τοῦ Περραιβοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀποστασιοποιούμενος κριτικὰ ἐναντι αὐτῆς, θὰ προεβί σὲ ἀξιοσημειώτες παρατηρήσεις σχετικὰ μὲ τὴν προέλευση τῶν Σουλιωτῶν καὶ τὸν χαρακτήρα τῆς ἀντίθεσής τους μὲ τοὺς τοπικοὺς ἐκπροσώπους τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας καὶ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Οἱ ἀξιόλογες, οικονομικοῦ περιεχομένου, πληροφορίες του γιὰ τὴν εὐρύτερη περιοχὴ κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν σουλιωτικῶν πολέμων θὰ συμπληρωθοῦν μὲ τὴν ἐκτενὴ περιγραφή τοῦ σουλιωτικοῦ χῶρου καὶ τῶν οἰκισμῶν του, τὸ 1805, δύο χρόνια, δηλαδή, μετὰ τὴν πτώση τοῦ Σουλίου.

Τέλος, ἀξιόλογη μαρτυρία γιὰ τὴ σουλιωτικὴ κοινωνία θὰ μπορούσαν νὰ συστήσουν τὰ σχετικὰ πονήματα ἀπογόνων τῶν ἐπώνυμων σουλιωτικῶν οἰκογενειῶν. Οἱ περισσότεροι, ὁμως, ἀντλοῦν τὸ ἀφηγηματικὸ ὕλικό τους ἀπὸ τὴν *Ἱστορία* τοῦ Περραιβοῦ. Ὅσοι, ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀποπειρῶνται νὰ καταγράψουν προφορικὲς παραδόσεις τῶν οἰκογενειῶν τους, προσανατολίζονται στὴ μέριμνα νὰ ἀνασχευάσουν πράξεις καὶ ρόλους ἱστορικοῦς συγγενικῶν τους προσώπων, πρὶν καὶ μετὰ τὴν πτώση τοῦ Σουλίου, πού ἐρχονται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν εἰκόνα τὴν ὁποία δημιουργήσε ἢ μετέπειτα ἐθνικὴ τους ἐνωμάτωση. Οἱ ἐν λόγω ὑποκειμενικὲς καταθέσεις, ὑπερθετικές σὲ ἐξάρσεις τῆς σουλιωτικῆς ἐποποιίας, ἐλάχιστες ἐγκυρες πληροφορίες προσθέτουν περὶ τῶν ὅσων ἐξιστοροῦν.

Στὴ διάρκεια τοῦ 20οῦ αἰώνα νέα πρωτογενῆ τεκμήρια ἤρθαν στὸ φῶς τῆς δημοσιότητας. Ἐνθυμήσεις, χειρόγραφα ἡμερολόγια, ὑπομνήματα, ἀπομνημονεύματα καὶ χρονικά, προερχόμενα ἀπὸ τὰ βενετικὰ ἀρχεῖα, ἀπὸ εὐρωπαϊκὰ, δημόσια ἢ ἰδιωτικὰ ἀρχεῖα, τὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἰονίου Γερουσίας ἢ τὰ Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, ἔγιναν ἀντικείμενο δημοσιεύσεων στὰ ἱστορικὰ περιοδικὰ *Ἡπειρωτικὴ Ἑστία*, *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά*, *Δαδῶνη* κ.ἄ. Ὅλες αὐτὲς οἱ μαρτυρίες, ὑπερκαλύπτοντας τὴ μονοδιάστατη ἀναφορὰ στὴν πολιτικὴ ἱστορία τῆς Ἡπείρου, ἀφῆναν νὰ διαφανοῦν ὄψεις τῆς οικονομικο-κοινωνικῆς κατάστασης τῆς εὐρύτερης περιοχῆς ἐντὸς τῆς ὁποίας ἀρθρώθηκε ὀργανικὰ ἡ σουλιωτικὴ ὑπόθεση. Ὑπ' αὐτὴ τὴν ἔννοια, τὰ εὐρήματα τοῦ 20οῦ αἰώνα, φώτισαν, ἔστω καὶ κατ' ἀποσπασματικὸ ἢ διάσπαρτο τρόπο, τὶς πραγματικότητες τῆς σουλιωτικῆς παρουσίας στὸ εὐρύτερο χῶρο ἀνάπτυξής της, κατὰ τὸν 18ο αἰώνα. Τὸ κυριότερο, ὁ προβληματισμὸς πού ἀναπτύχθηκε ἀπὸ τὴ συζήτηση αὐτῶν τῶν νέων τεκμηριωτικῶν δεδομένων ἔθεσε, ἀρκετὰ ἐγκαιρα, τὸ πιεστικὸ αἴτημα μιᾶς ἐπαναπροσέγγισης τῆς ἱστορίας τοῦ Σουλίου. Ἦδη ἀπὸ 1929, ὁ μητροπολίτης Παραμυθίας καὶ Πάργης, Ἀθηνάγορας, παραδέχεται, σὲ σχετικὸ μὲ τὸ Σοῦλι δημοσίευσμά του στὰ *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά*, τὰ ἐξῆς:

« Ἀληθῶς πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ ἱστορία τόσον τοῦ Σουλίου ὅσον καὶ τῆς Πάργης ἢ ἀληθῆς καὶ πραγματικῆ δέν ἐγράφη εἰσέτι. Ὁ Περραιβός, ὁ κυρίως ἱστοριογράφος αὐτῆς, δέν εἶναι ἀξιόπιστος ἐν πάσι καὶ ὁ Ἀραβαντινός δέν εἶναι ἀνακριβής».

Ἡ πραγματεύση τῆς ἱστορίας τοῦ Σουλίου ἦταν πάντοτε ἐπικεντρωμένη στὰ ὄρια τῆς μικρῆς διάρκειας, πού συνέπιπτε μὲ τὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 18ου αἰώνα, δηλαδή τὴν τελευταία περίοδο τῆς διαμονῆς τῶν Σουλιωτῶν στὸν ὄρεινὸ οἰκισμὸ τους. Ἡ ἔλλειψη πρωτογενῶν γραπτῶν τεκμηρίων γιὰ τὴν περιοχὴ, ἢ διασπορά τῶν Σουλιωτῶν καὶ οἱ θεωρηθεῖσες ὡς ἐπαρκεῖς ἀπόψεις τοῦ Περραιβοῦ γιὰ τὴν ἐποίκηση τοῦ συγκεκριμένου ὄρεινου χῶρου ἀπὸ τοὺς Σουλιώτες παρέκαμψαν, ἐντελῶς, τὸ

έρωτημα του άπωτερου παρελθόντος αυτής της έποικιστικής διαδικασίας. Η σουλιωτική ιστοριογραφία επικεντρώθηκε στους πολεμικούς αγώνες των Σουλιωτών κατά των Όθωμανών κατακτητών μέσα στον 18ο αιώνα. Ανάγοντας την πολεμική δεινότητα της σουλιωτικής ομάδας σε φυλογενετικό γνώρισμα, η εν λόγω ιστοριογραφία παρέβλεψε, αποσιώπησε και, εν τέλει, αλλοίωσε, μέσω των ιδεολογικών φορτίσεων που υιοθέτησε, τη δυναμική ανέλιξη και οργανικής άρθρωσης των Σουλιωτών στις πραγματικότητες του ευρύτερου χώρου παρουσίας τους.

Ως άφετηρία της πραγματοποίησης του έρευνητικού μας στόχου θέσαμε τη διείσδυση σε αυτόν άκριδώς τον μακρύ και νεφελώδη παρελθόντα χρόνο που άγνόησε ή παραδοσιακή ιστοριογραφία. Ένα χρόνο για τον όποιο, όπως ήδη προαναφέρθηκε, η ίδια η σουλιωτική κοινωνία, συγκροτούμενη από ποιμένες, φορείς προφορικού πολιτισμού, άφησε έλάχιστα γραπτά τεκμήρια και αυτά άφορούν τό δεύτερο μισό του 18ου αιώνα. Η άφήγησή μας, ίχνηλατώντας την ιστορία της όρεινης σουλιωτικής κοινωνίας, τόσο στη μακρά διάρκεια της κινήσής της όσο και στη μικρή διάρκεια των συμβάντων του 18ου αιώνα, τά όποια ιδεολογικοποίησαν τη συνολική της παρουσία στον χώρο διαμονής της, άκολουθεί δύο παράλληλες αλλά και συμπληρωματικές προσεγγίσεις. Η πρώτη άναγνωρίζει τον παραδοσιακό χαρακτήρα της σουλιωτικής κοινωνίας. Η δεύτερη την άντιμετωπίζει ως μία τοπική κοινωνία, η όποια διαδίωνε έντός των όρίων της Όθωμανικής πολυεθνικής αυτοκρατορίας. Στο πλαίσιο της τελευταίας, οι διάφορες έθνοπολιτισμικές ομάδες συνυπήρχαν με τίς διαφορές τους, οι όποιες είχαν θρησκευτική κυρίως αλλά και πολιτισμικό χαρακτήρα. Άναγωγές σε έθνικά κράτη δέν ύφίστανται, καθώς εκείνα θά συγκροτηθούν άργότερα, μέσα στον 19ο αιώνα.

Αυτή η πραγματικότητα αποτέλεσε τό κυρίαρχο πλαίσιο άναφοράς του δικού μας έρευνητικού προγράμματος. Σ' αυτό έντάχθηκε η άναζήτηση των πληροφοριών που θά ύποστήριζαν την άνασύνθεση της οικονομικο-κοινωνικής δομής και του πλέγματος των πολιτιστικών στοιχείων που χαρακτήριζαν τη σουλιωτική ομάδα. Έτσι, η έρμηνευτική προσέγγιση της διαμορφωμένης, πλέον, μέσα στον 18ο αιώνα, φυσιογνωμίας της σουλιωτικής κοινωνίας θά συμπεριλάθει, κατά τό δυνατόν, την άντίληψη που είχε η ίδια για τον έαυτό της πριν άπό την ένταξη της στον έθνικό κορμό, στη διάρκεια της Έπανάστασης του '21. Η άλβανική προέλευση των Σουλιωτών, καθώς μαρτυρείται άπό τίς πηγές, θεωρήθηκε δεδομένη. Επιδιώχθηκε, ως εκ τούτου, νά έντοπισθούν χρονικά η πρώτη εμφάνιση και έγκατάστασή τους στον συγκεκριμένο χώρο της νοτιοδυτικής Ήπειρου. Υποθέσαμε ότι τό γεγονός της έγκατάστασης θά πρέπει νά συνδέεται με την έναρξη μιās μαζικότερης άλβανικής παρουσίας στην ευρύτερη περιοχή, στά μέσα του 14ου αιώνα, έποχή κατά την όποια έπισημαίνεται είσοδος άλβανικών μεταναστευτικών ομάδων στην Ήπειρο. Πρόκειται για μετακινήσεις ήμνομαδικών ποιμενικών ομάδων, οι όποιες άπό τίς άρχές, ήδη, του 14ου αιώνα έχουν κάνει την εμφάνισή τους στην Θεσσαλία, για νά προωθηθούν άργότερα στην Άτική και Πελοπόννησο. Κατά την είσοδό τους στον έλλαδικό χώρο άποκαλούνται άπό τούς συγχρόνους τους «Άρβανα», «Άρβανίτες» και «Άλβανίτες» για νά μείνουν έκτοτε γνωστοί στις έλληνικές περιοχές όπου έγκαταστάθηκαν κυρίως ως «Άρβανίτες».

Στό πρώτο μέρος αυτής της έργασίας, άσχοληθήκαμε, κατά

κύριο λόγο, με τίς συνθήκες διείσδυσης των άλβανικών ποιμενικών μεταναστευτικών ομάδων στον χώρο της Ήπειρου και ειδικότερα σε εκείνον της Θεσπρωτίας. Ένώ στό δεύτερο και τρίτο μέρος άποπειραθήκαμε νά άνιχνεύσουμε την κοινωνική φυσιογνωμία και τίς δράσεις της ποιμενικής ομάδας κατά τη μακρά και σιωπηλή, άπό την άποψη των πηγών, παρουσία της στό όρος του Σουλίου. Διερευνήθηκε η δομή της κοινωνικής όργανωσης των Σουλιωτών καθώς και η άνάδειξη και η μετατροπή σε κυρίαρχους των έξωπααραγωγικών προσανατολισμών δράσης τους. Στο τέταρτο, πλέον, μέρος έπιστρέφουμε στό έπίπεδο της πολιτικής ιστορίας, ως προς την έξεταζόμενη περιοχή. Εκεί, θά άναζητηθεί ό χαρακτήρας της πολεμικής άντιπαράθεσης των Σουλιωτών, κατά τον 18ο αιώνα, με τίς πέριξ διοικητικές άρχές και τό ήγυτικό στρώμα της κατακτητικής κοινωνίας. Φθίνοντας του 18ου αιώνα, η ιστορία του Σουλίου θά συνδεθεί, άμεσα πλέον, με την ιστορία του πασαλικίου των Ίωαννίνων. Η σύγκρουση μεταξύ των Σουλιωτών και του Άλη πασά των Ίωαννίνων, η όποια, εν τέλει, καταλήγει στην πτώση του Σουλίου και τον έκτοπισμό των Σουλιωτών άπό τό δμώνυμο όρος, άποτελεί άναπόσπαστο τμήμα της ιστορίας του πασαλικίου στά χρόνια του Άλη Τεπελελή.

Άς σημειωθεί ότι η έργασία που παρουσιάζεται έδώ βασίζεται στην ιστορική διερεύνηση μιās ποιμενικής κοινωνίας, συνεπώς μιās κοινωνίας προφορικού πολιτισμού, και όσα γραπτά κείμενα άναφέρονται σ' αυτήν είναι κυρίως οι εικόνες τρίτων, έξω άπ' αυτήν. Ως εκ τούτου, τά διασωζόμενα γραπτά τεκμήρια άπό την περιοχή είναι έλάχιστα. Η ίδια περιοχή, μετά την ήττα και τον έκτοπισμό του πληθυσμού της, τό 1803 και 1822, είναι σήμερα άραιοκατοικημένη. Οι σημερινοί κάτοικοί της προέρχονται άπό μεταγενέστερες μετακινήσεις άπό γειτονικά χωριά. Συνεπώς και η προσφυγή στις μεθόδους της προφορικής ιστορίας δέν ύπόσχεται ιδιαίτερους καρπούς. Τό πραγματολογικό ύλικό μας συγκεντρώθηκε άπό άνέκδοτες πρωτογενείς πηγές, προερχόμενες άπό τά Γενικά Άρχεία του Κράτους, άπό τό Άρχείο του Άλη πασά της Γενναδείου Βιβλιοθήκης Άθηνών, καθώς και άπό τά Γ.Α.Κ. - Άρχεία Νομού Κερκύρας. Τό άνέκδοτο άρχεακό ύλικό άξιοποιήθηκε σε συνδυασμό με τη συστηματική μελέτη της διαθέσιμης βιβλιογραφίας για την ιστορία της ευρύτερης περιοχής της Ήπειρου και ειδικότερα του Σουλίου.

«ΑΘΩΟΙ ΤΟΥ ΑΙΜΑΤΟΣ»

του Θεόδωρου Παπαθεοδώρου

Στίς 9 Μαρτίου 1999 εκδόθηκε η απόφαση του γαλλικού Δικαστηρίου Δικαιοσύνης της Δημοκρατίας (Cour de Justice de la République) σχετικά με την ποινική ευθύνη των εμπλεκόμενων πολιτικών προσώπων στην υπόθεση του μολυσμένου αίματος. Η απόφαση του Δικαστηρίου Δικαιοσύνης της Δημοκρατίας (ΔΔΔ), άθωωτική για τόν πρώην πρωθυπουργό Λωράν Φαμπιούς και τήν πρώην Υπουργό Κοινωνικών Ασφαλίσεων Ντυφουά και καταδικαστική για τόν πρώην Γ.Γ. Υγείας Έρβέ, επιβεβαίωσε τόν προβληματικό προσδιορισμό της ποινικής ευθύνης των κυβερνώντων. Κατέδειξε, επίσης, τήν αδυναμία των δικαστικών θεσμών να διαχειριστούν μία υπόθεση με ευρύτερες πολιτικές και κοινωνικές διαστάσεις και να διαχωρίσουν τις ποινικές από τις πολιτικές ευθύνες των υπουργών, οι οποίοι διαμόρφωσαν, κατά τό κρίσιμο χρονικό διάστημα 1984-1985, τήν πολιτική της δημόσιας υγείας στη Γαλλία.

"Responsible mais pas coupable" (υπεύθυνη αλλά όχι ένοχη), είχε αντίταξει τό 1990 ή Ντυφουά στους μηνυτές και στά θύματα - φορείς του Έιντς, απορρίπτοντας, έτσι, κάθε ποινική ευθύνη για τό θάνατο πέντε πολιτών και τή μόλυνση άλλων επί τά από τόν Ιό HIV. Η άποδοχή μιās άπροσδιόριστης και θεωρητικής πολιτικής ευθύνης από τή μεριά της πρ. υπουργού συνδυαζόταν με μιιά συντονισμένη προσπάθεια να άποδειχθεί ότι στην υπόθεση του μολυσμένου αίματος δέν υπήρχαν ποινικές ευθύνες τών μελών της κυβέρνησης και ότι οι όποιες επιβλαβείς για τά θύματα και τις οίκογένειές τους συνέπειες δέν είχαν παρά μιιά «φυσική» ή «τυχαία» αίτιακή σύνδεση με τις πολιτικές αποφάσεις. Μέ άλλα λόγια, μόνο τυχαία ή μοιραία θά μπορούσε να ήταν ή «ευθύνη του ήγεμόνα», άκόμα και άν ή πολιτική που διαμορφώνει καταστάσεις δύσκολα μπορεί να έρμηνευθεί με δάση νομοτελειακούς κανόνες. Πώς άλλωστε θά ήταν δυνατό να αιτιολογηθεί διαφορετικά ή έμμονή στην επίκληση της «άγνοιας» που υποτίθεται ότι είχαν τά τρία μέλη της κυβέρνησης για τά πραγματικά περιστατικά, κατά τή διάρκεια μιās περιόδου, όπου ή πολιτική της προστασίας του δη-

μόσιου συμφέροντος και ή άντιπαράθεση Γαλλίας και Άμερικής για τήν πατρότητα της ανακάλυψης του Έιντς μετατόπιζαν τήν όλη προβληματική, από τό χώρο της δημόσιας υγείας στο χώρο της οικονομίας; Η άποδοχή της πολιτικής ευθύνης λειτουργούσε έξιλεωτικά σε σχέση με όποιαδήποτε άλλη μορφή ευθύνης.

Η άποψη αυτή διαπέρασε, κατά λανθάνοντα τρόπο, όλη τήν άναγκρική και άκροαματική διαδικασία, έγινε σημείο άναφοράς της έπιφυλακτικής άναζήτησης ποινικών ευθυνών από τά εμπλεκόμενα πολιτικά πρόσωπα και επανέφερε στην έπικαιρότητα τήν άνάγκη άξιολόγησης της «άγνοιας» τών κυβερνώντων σε σχέση με τήν επιβεδλημένη προστασία του δημόσιου συμφέροντος.

Η δίκη τών τριών πολιτικών προσώπων δέν ήταν ή δίκη του Έιντς αλλά αυτή της κρατικής έξουσίας και τών ευθυνών της κατά τήν περίοδο της εμφάνισης της άσθένειας. Πράγματι, από τις άρχές της δεκαετίας του '80 ή εμφάνιση της μεταδοτικής αυτής άρρώστειας δραματοποίησε τις ανθρώπινες και κοινωνικές σχέσεις, άναδιώνοντας συμπεριφορές άποκλεισμού και θέτοντας σε δοκιμασία ήθικές άντιλήψεις, νομικές παραδοχές και πολιτικές δημόσιας υγείας. Τό Έιντς και οι διαστάσεις που έλαβε ή έξάπλωση της άσθένειας άνέτρεψαν τις παγιωμένες όριοθετήσεις και άλληλεπιδράσεις μεταξύ ήθικής πολιτικής και δικαίου, ως μιιά άσθένεια τών ανθρώπων και τών κοινωνιών άπέναντι στην όποια άνακατανέμονταν άτομικές και συλλογικές ευθύνες. Η έπιδημία αυτή άποκάλυψε τήν αδυναμία της ιατρικής έπιστήμης, αλλά και τών πολιτικών δημόσιας υγείας να άντιμετωπίσουν μιιά μόνιμη και άόρατη άπειλή κατά της ζωής και να διαχειριστούν όρθολογικά τό έκρηκτικό μείγμα τριών άρχέγονων ταμπου: του θανάτου, του αίματος και του σέξ. Τό αίσημα μιās άπροσδιόριστης κοινής ένοχής σε συνδυασμό με τή ραγδαία έξάπλωση της έπιδημίας σε παγκόσμιο επίπεδο προκάλεσε μιιά δεισιδαμονική — σχεδόν μυστικιστική — προσέγγιση της άρρώστιας και του άρρώστου. Έπακολούθησε ή βαθμιαία συνειδητοποίηση της άνάγκης προ-

ληπτικής αντιμετώπισης τοῦ Ἔιντς, τῆς υποστήριξης τῶν ἀρρώστων, τῆς συστηματοποίησης τῶν πολιτικῶν δημόσιας ὑγείας στόν τομέα αὐτό καί τῆς ἀνάπτυξης μιᾶς γενικευμένης προφυλακτικῆς ὑγειονομικῆς στρατηγικῆς.

Στή Γαλλία, ἤδη ἀπό τόν Νοέμβριο τοῦ 1984, εἰδικοί ἐρευνητές καί γιατροί, ἐπέστησαν τήν προσοχή τοῦ κράτους σχετικά μέ τό πρόβλημα τοῦ Ἔιντς καί πρότειναν τό συστηματικό διαγνωστικό ἐλεγχό τοῦ αἵματος πού διέθεταν οἱ κρατικές τράπεζες πλάσματος, ὥστε νά μήν διανέμονται στά νοσοκομεία καί στούς ἀσθενεῖς (ἰδιαίτερα στούς αἱμορροφιλικούς) προϊόνα πού δέν εἶχαν ὑποστῆ τήν ἀπαιτούμενη θερμική ἐπεξεργασία γιά τήν ἐξόντωση τοῦ ἰοῦ HIV. Στό σημείο αὐτό ἐπιπλέκονται ὁ πρ. πρωθυπουργός Φαμπιούς καί οἱ δύο συναρμόδιοι ὑπουργοί. Παρά τόν κίνδυνο ἐξάπλωσης τῆς ἐπιδημίας ἀπό τή μεταγγίση μολυσμένου αἵματος καί παρά τίς ἐπανειλημμένες ἐκκλήσεις τῶν εἰδικῶν πρὸς τίς ἀρχές (πρωθυπουργό, Γ.Γ. Ὑγείας, Ἴνστιτούτο Παστέρ) γιά ἀμεση ἐφαρμογή τοῦ θεσμοῦ τοῦ προληπτικοῦ διαγνωστικοῦ ἐλέγχου τοῦ αἵματος (ἔστω καί μέ εἰσαγόμενο ἀπό τήν Ἀμερική τέστ), ἡ τότε κυβέρνηση Φαμπιούς προτίμησε νά ἀναμείνει τήν παρασκευή τοῦ τέστ «Organon» ἀπό τό Ἴνστιτούτο Παστέρ τόν Ἰούλιο τοῦ 1985 γιά νά κάνει ὑποχρεωτική τήν ἐφαρμογή του ἀπό τήν 1η Αὐγούστου 1985. Τά θύματα τοῦ Ἔιντς ἀπό μεταγγίση μολυσμένου αἵματος (καί οἱ οἰκογένειές τους) ἐπέρριψαν πολιτικές καί ποινικές εὐθύνες στόν πρ. πρωθυπουργό Φαμπιούς, στήν πρ. Ὑπουργό Κοινωνικῶν Ἀσφαλίσεων Ντυφουά καί πρ. Γ.Γ. Ὑγείας Ἐρβέ γιὰτί κατά τήν περίοδο Νοεμβρίου 1984 - Ἰουλίου 1985 ἀρνήθηκαν νά δώσουν ἀδεία γιά τήν ἀγορά τοῦ ἀμερικανικοῦ τέστ ἐντοπισμοῦ τοῦ ἰοῦ HIV καί καθυστέρησαν, ἔτσι, ἐπί ὀκτώ μῆνες τήν ἐφαρμογή τοῦ προληπτικοῦ διαγνωστικοῦ ἐλέγχου τοῦ αἵματος. Κατά τό διάστημα αὐτό πέντε ἀσθενεῖς βρῆκαν τό θάνατο καί ἐπτά ἄλλοι ἔγιναν φορεῖς τοῦ Ἔιντς ἀπό μολυσμένο αἷμα. Παράλληλα, τά θύματα καί οἱ οἰκογένειές τους κατηγοροῦσαν τίς ἀρχές γιά πλημμελή λήψη προληπτικῶν μέτρων καί γιά τή συνέχιση διανομῆς ἀποθεμάτων αἵματος σέ αἱμορροφιλικούς ἀσθενεῖς μέχρι τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1985, ἐνῶ ἦταν γνωστό ὅτι ὑπῆρχε κίνδυνος τό αἷμα τῶν τραπεζῶν πλάσματος νά εἶναι μολυσμένο ἀπό τόν ἰό HIV. Μέ βάση τά πραγματικά αὐτά περιστατικά, οἱ δικαστικές ἀρχές κλήθηκαν, στή δεκαετία τοῦ '90, νά προσδιορίσουν τόσο τό καθ' ὕλην ἀρμόδιο δικαστήριο πού θά ἐκδίκαζε τήν ἀποκαλούμενη πλέον «ὑπόθεση τοῦ μολυσμένου αἵματος», ὅσο καί τήν ποινική διάσταση τῶν πράξεων πού εἶχαν τελέσει τά ἐν λόγω πολιτικά πρόσωπα.

Ὡς πρὸς τό πρῶτο σκέλος τοῦ προβλήματος, ἡ ποινική δικαιοσύνη, ἀλλά καί ἡ πολιτεία βρέθηκαν μπροστά σέ ἓνα δικονομικό ἀδιέξοδο. Ἡ ὁποιαδήποτε ποινική δίωξη ἦταν ἀδύνατο νά ἀσκηθεῖ ἐλλείψει τοῦ καθ' ὕλην ἀρμόδιου δικαστηρίου, ἀφοῦ οὔτε τά κοινά ποινικά δικαστήρια μποροῦσαν νά ἐπιληφθοῦν τῆς ὑπόθεσης λόγω τῆς πολιτικῆς τῆς διάστασης καί τῆς πολιτικῆς ιδιότητος τῶν κατηγορουμένων, οὔτε τό Ἀνώτατο Δικαστήριο Δικαιοσύνης (Haute Cour de Justice), ἀρμόδιο γιά ἐγκλήματα ἐσχάτης προδοσίας καί ἄλλα σοβαρά ἐγκλήματα κατά τοῦ πολιτεύματος, εἶχε τέτοια δικαιοδοσία. Ἔτσι διαμορφώθηκαν οἱ συνθήκες μιᾶς περιορισμένου εὗρους συνταγματικῆς μεταρρύθμισης, στά πλαίσια τῆς ὁποίας θεσπίστηκε τό 1993 τό ΔΔ ἀρμόδιο νά δικάζει κακοουργήματα καί πλημμελήματα πού τελέστηκαν ἀπό μέλη τῆς κυβέρνησης κατά τήν ἀσκηση τῶν καθηκόντων τους. Ἡ εἰσαγωγή αὐ-

τοῦ τοῦ εἰδικοῦ φυσικοῦ δικαστή ἀποτέλεσε τελικά μιᾶ πολιτική λύση μέ νομικό μανδύα, δίνοντας, παράλληλα, διέξοδο σ' ἓνα δισεπίλυτο νομικό καί πολιτικό ζήτημα τοῦ ὁποίου οἱ διαστάσεις ἔθεταν σέ ἀμφισβήτηση τά θεμέλια τοῦ κράτους δικαίου στή Γαλλία.

Ὡς πρὸς τό δεύτερο σκέλος τοῦ προβλήματος, χρειάσθηκαν ἐπτά χρόνια ἀτέρμονων δογματικῶν ἀντιπαραθέσεων καί δικονομικῶν παλινδρομήσεων γιά νά καταλήξει ἡ Ἀνακριτική Ἐπιτροπή τοῦ ΔΔ στίς 17 Ἰουλίου 1998 στήν παραπομπή σέ δίκη τοῦ πρ. πρωθυπουργοῦ καί τῶν δύο συναρμόδιων ὑπουργῶν γιά ἀνθρωποκτονίες ἀπό ἀμέλεια καί σωματικές βλάβες ἀπό ἀμέλεια. Ἡ δίκη τῶν κατηγορουμένων καθὼς καί ἡ ἀθώωση τοῦ πρ. πρωθυπουργοῦ Φαμπιούς καί τῆς πρ. ὑπουργοῦ Ντυφουά καί ἡ καταδίκη τοῦ Γ.Γ. Ὑγείας Ἐρβέ, ἐφεραν στό φῶς μιᾶ σειρά ἀπό πολιτικά καί νομικά ζητήματα, δημιουργώντας σοβαρές ἀμφιβολίες γιά τή δυνατότητα καταμερισμοῦ τῆς ποινικῆς καί τῆς πολιτικῆς εὐθύνης τῶν μελῶν τῆς τότε κυβέρνησης σέ θέματα πού ἄπτονταν τῆς πολιτικῆς πού ἐφαρμόσθηκε στόν τομέα τῆς δημόσιας ὑγείας.

Τό συμπέρασμα πού βγήκε τόσο ἀπό τήν ἀκροαματική διαδικασία ὅσο καί ἀπό τήν ἀπόφαση τοῦ ΔΔ συνοψίζεται στό ὅτι τά ἐσχάτα ὄρια τῆς ποινικῆς εὐθύνης τῶν μελῶν τῆς κυβέρνησης γιά τό συγκεκριμένο θέμα ἦταν πολιτικά. Βεβαίως, ἀν καί οἱ παρατηρητές εἶχαν προβλέψει μιᾶ τέτοια ἔκβαση, κανεῖς δέν μπορεῖ σήμερα νά δικαιολογήσει τά οὐσιαστικά δικονομικά ἀτοπήματα στά ὁποῖα ὑπέπεσαν οἱ δικαστές προκειμένου νά ἀποδώσουν καί πάλι «κεκαθαμένους» στήν πολιτική ζωή τοῦς δύο ἐκ τῶν τριῶν κατηγορουμένους. Ἡ ἀπόφαση λειτούργησε — ἔστω καί μέσα ἀπό ἀδέξιους χειρισμούς — ὡς μιᾶ συλλογική κοινωνικοπολιτική θεραπεία, ὡς μιᾶ διαδικασία πολιτικῆς ἀποκατάστασης μέ σκοπό νά ἐμπεδωθεῖ ἀπό τοῦς πολίτες τό γεγονός ὅτι ἡ ἀξιολόγηση τῶν πολιτικῶν ἀποφάσεων δέν γίνεται ἀπό δικαστικά ὄργανα, ἀλλά ἀπό τόν ἴδιο τό λαό μέσα ἀπό τίς συνταγματικά προβλεπόμενες ἐκλογικές διαδικασίες. Ἡ ἀπόδοση τῶν ποινικῶν εὐθυνῶν στοῦς κυβερνῶντες φαίνεται, ἔτσι, νά προσκροῦει στήν ἀδυναμία αιτιατικῆς σύνδεσης τῆς πολιτικῆς ἀπόφασης μέ τό συγκεκριμένο ἐγκληματικό ἀποτέλεσμα. Αὐτό ἄλλωστε ὑποστηρίχθηκε ἀπό ὀρισμένους νομικούς κύκλους σύμφωνα μέ τοῦς ὁποίους ἡ παραπομπή στό ΔΔ καί ἡ δίκη τῶν τριῶν κατηγορουμένων βασίστηκε σέ μιᾶ ἐπίπλαστη πραγματικότητα, στό βαθμό πού οἱ κατηγορούμενοι ἐνήργησαν πολιτικά στά πλαίσια τῶν ἀρμοδιοτήτων τους, διαχειριζόμενοι ἓνα πρόβλημα δημόσιας ὑγείας, τοῦ ὁποίου οἱ ἀληθινές διαστάσεις ἦταν οὐσιαστικά ἀγνωστες τό 1984. Ἰδιαίτερα, ἐκτιμοῦσαν ὅτι ἡ ἀναγνώριση τῆς ποινικῆς εὐθύνης τῶν μελῶν τῆς κυβέρνησης προϋποθέτει μιᾶ αιτιακή πρόκληση τοῦ ἀποτελέσματος ἀπό πράξεις πού ἀνάγονται στήν ὑποκειμενική ὑπαιτιότητα τῶν δραστῶν καί ὄχι σέ μιᾶ φυσική ἢ τυχαία αιτιακή σύνδεση μεταξύ πράξης καί ἀποτελέσματος.

Παρά ταῦτα, ἡ «ἀδυναμία» προσδιορισμοῦ τῆς ποινικῆς εὐθύνης τῶν κατηγορουμένων ἀπό τό ΔΔ δέν ἀρκεῖ γιά νά αἰτιολογήσει δύο οὐσιαστικά προβλήματα πού ἀνέκυψαν. Τό πρῶτο σχετίζεται μέ τό δικονομικό ἀποκλεισμό τῶν θυμάτων καί τῶν μηνυτῶν —κατά παρέκκλιση τῆς γαλλικῆς ποινικῆς δικονομίας— ἀπό αὐτή τήν πρωτότυπη γιά τά δικαστικά χρονικά τῆς Γαλλίας δίκη. Ἡ ἀπουσία τῆς πολιτικῆς ἀγωγῆς (ἡ ὁποία καί δέν προβλέπεται ἀπό τόν κανονισμό τοῦ ΔΔ) δέν μπορεῖ νά δικαιολογηθεῖ οὔτε μέ βάση τήν ἀρχή τῆς διάκρισης

των έξουσιών, ούτε από την εξαιρετική δικαιοδοσία του ΔΔΔ. Αντίθετα, η καταστρατήγηση των βασικών αρχών της ποινικής δίκης όπως αυτών της αντιδικίας και της ισότητας των υποκειμένων της δίκης, καθώς και αυτής της εκατέρωθεν άκρoασης καταδεικνύουν άν όχι τόν πολιτικό χαρακτήρα της δίκης, τουλάχιστον την άποσύνδεση της ύπόθεσης του μολυσμένου αίματος από τά ίδια τά θύματα μέ σκοπό την αντιμετώπιση της ύπόθεσης ως ένα τυπικά ποινικό ζήτημα μέ ουσιαστικές πολιτικές προεκτάσεις.

Τό δεύτερο σημείο εδράζεται στό δικονομικό άτόπημα του Γενικού Εισαγγελέα νά προτείνει κατά την άγρεύση του άθωωτική άπόφαση γιά τούς τρεις κατηγορουμένους, πλην όμως, συνδυασμένη μέ την έκφραση από την πλευρά του δικαστηρίου μιάς «δημόσιας μομφής» (blame public). Τό άδόκιμο της πρότασης ήταν ταυτόχρονα και νομικά άνυπόστατο και πολιτικά λανθασμένο. Η δημόσια μομφή δέν προβλέπεται ως ποινή από τό γαλλικό ποινικό κώδικα. Τό σημαντικότερο είναι δέ ότι, έκτός του νομοτυπικού αυτού κωλήματος, σέ περίπτωση άθωωτικής άπόφασης δέν μπορεί τό δικαστήριο νά επιβάλλει ποινή. Η άθωωτική άπόφαση συνεπάγεται ότι δέν άναγνωρίζεται ούδεμία ποινική εϋθύνη και έπομένως είναι άδύνατη — ως μή στηριζόμενη στό νόμο και στή λογική — όποια δήποτε περαιτέρω κύρωση ή μομφή.

Η είσαγγελική πρόταση κατεδείκνυε την άμηχανία του ΔΔΔ άπέναντι στην έκδικαζόμενη ύπόθεση και τό άδιέξοδο στό όποιο είχε περιέλθει ή διαδικασία διαχωρισμού των ποινικών και πολιτικών εϋθυνών άναφορικά μέ τούς τρεις κατηγορουμένους. Η μερικώς άθωωτική άπόφαση τελικά αίτιολογούσε τό «άλάθητο του ήγεμόνα» νομιμοποιώντας τή δυσκολία έλέγχου της πολιτικής έξουσίας. Η καταδίκη του Γ.Γ. Υγείας γιά πρόκληση σωματικών βλαδών από άμέλεια προσαρμόστηκε στην ίδια λογική. Ένώ άναγνωρίστηκε ή ποινική εϋθύνη του, «διότι δέν έδειξε την άπαιτούμενη έπιφυλακτικότητα και προβλεπτικότητα στή διαχείριση του προβλήματος» άπαλλάχθηκαν από κάθε ποινή μέ τό σκεπτικό ότι «κατά τή χρονική περίοδο από τά γεγονότα μέχρι τή δίκη (15 χρόνια), παραδιάσθηκε ως πρός τό πρόσωπό του τό τεκμήριο των άθωότητας και του άποδόθηκαν άδίκως πράξεις γιά τίς όποιες δέν έφερε καμία εϋθύνη».

Η άπόφαση του ΔΔΔ άποδεικνύει, στην ουσία, την πολιτική διάσταση της δίκης, άφου τό ένδιαφέρον έπικεντρώθηκε στην ύπαρξη ή όχι πολιτικών εϋθυνών και στην ένδεχόμενη μετατροπή τους σέ ποινικές εϋθύνες, όταν τά έσχατα όρια των πρώτων διεΐσδυσαν στό πεδίο άναφοράς του ποινικού δικαίου. Τελικά, ή ποινική δικαιοσύνη υπέκλυσε στην άδυναμία της νά αντιμετώπισει τά πολιτικά πρόσωπα ως κοινούς πολίτες και νά δικάσει τίς πράξεις τους σέ σχέση μέ την ύπαιτιότητα των υποκειμένων τους και όχι μέ βάση την άναγκαιότητα μιάς άμφίβολης χρησιμότητας πολιτικοκοινωνικής κάθαρσης. Η διαπάλη των αντιφατικών στοιχείων αυτής της δίκης κατέληξε στή διάβρωση της πρωταρχικότητας του δικαίου έναντι της έκτελεστικής έξουσίας, στην άμφισβήτηση του κύρους της έγχυητικής θέσης του ποινικού δικαίου μέσα στην κοινωνία και στην κατάφαση ότι ή διάκριση των έξουσιών λειτουργεί σέ όριακές καταστάσεις προστατευτικά ως πρός την εϋθύνη του «ήγεμόνα». Άθωοι του αίματος;

1979 - 1999

ΕΙΚΟΣΙ ΧΡΟΝΙΑ ΝΕΦΕΛΗ

Πέτρος Μαρτινίδης
ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ
ΤΟΥ ΘΕΑΤΡΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

Τυπικές φάσεις κατά την εξέλιξη
της αρχιτεκτονικής των θεάτρων στη Δύση

Με οδηγό τις μεταμορφώσεις του θεατρικού χώρου, το βιβλίο αυτό προτείνει μια ευρύτερη θεατρολογική ταξινόμηση. Ίσως ιερόσυλα απλουστευτική. Αλλ' έτσι ή αλλιώς το θέατρο ήταν πάντα, και παραμένει, μια τέχνη στο μεταίχμιο του ιερού και του ανίερου. Συνοψίζοντας δραματουργικούς στόχους, σχηματοποιώντας αρχιτεκτονικές διατάξεις κι αποτιμώντας συνολικές αντιδράσεις «υποδοχής», κατανέμει το πολυσχιδές υλικό της σε οκτώ, όλο όλο, φάσεις. Οκτώ φάσεις, με τις τέσσερις τελευταίες να επαναλαμβάνουν τις τέσσερις πρώτες: από το αλώνι στο ημικύκλιο, από εκεί στο μετωπικό αντίκρουσμα κι από εκεί σε μια πολυμορφία διατάξεων, στη διάρκεια των οποίων επανεμφανίζεται το αλώνι γιά ν' ακολουθήσουν, ξανά, οι ίδιες αλλαγές. Την πρώτη φορά, από την αρχαιότητα ως τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες και τον Μεσαίωνα· τη δεύτερη φορά, από τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες μέχρι τις μέρες μας. Κατά τον πρώτο «κύκλο» των τεσσάρων φάσεων δοκιμάζονται οι συνθήκες των ενθουσιών ανθρωπών· κατά το δεύτερο, οι συνθήκες του εκκοινωνιζόμενου ατόμου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ

ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 6, ΑΘΗΝΑ 10 680, Τηλ. 36.07.744 - FAX: 36.2. 093
e-mail: nefeli-p@otenet.gr

ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΣΩΜΑΤΩΝ:

συνήθεις τάφοι καί συνήθεις ἔκταφές

τῆς Ἀδριανῆς Δημακοπούλου

«... Ὅσο μικρότερη ἱστορία ἔχεις τόσο λιγότερα σφάλματα ἔχεις ἐπίσης. Δέν θά συγκριθοῦμε μέ τοὺς Ἀμερικανούς: ἔχουν τὰ νεκροταφεῖα τους ρηχά, ἐνῶ τὰ ἐλληνικά νεκροταφεῖα εἶναι βαθύτατα...»

Ἐλένη Γλύκατζη - Ἀρδελέο

ἀπόσπασμα ἀπὸ συνέντευξη στό *Βῆμα* τῆς 6.12.98

Από τὰ πρῶτα κιόλας σημάδια, εἶχα πάει νά τῆς παραπονεθῶ ὅτι γερονάω. Λές κι ἦταν δικό της τό σφάλμα πού δέ μέ γέννησε ἀγέραστη. Διαβάζοντας καί ξαναδιαβάζοντας τόν Ἡσίοδο, εἶχα σχηματίσει τή γνώμη ὅτι ἀπό τὰ τέσσερα μετάλλινα γένη τῶν «μερόπων ἀνθρώπων» μοῦ ταίριαζε καλύτερα τό ἀργυρό. Δέν εἶχαν ὅλα τὰ καλά, δέν ἦταν ἀψεγάδιαστοι καί λαμπεροί, σάν τό χρυσό τό γένος. Οὔτε ὁμως ἦταν βίαιοι καί πολεμοχαρεῖς σάν τοὺς ἀνθρώπους τοῦ χάλκινου καί τοῦ σιδερένιου πού ἦρθαν μετά. Ὅλα ἔδειχναν πῶς εἶχα περισσότερα κοινά μ' ἐκείνους τοὺς ἀγαθιάρηδες τοῦ ἀργυροῦ πού περνοῦσαν τήν ἐκατόχρονη ζωή τους παίζοντας γύρω ἀπ' τὰ φουστάνια τῆς μάνας τους, ἕως ὅτου φτάσουν στήν ὀλιγόζωση ἦδη καί τοὺς σκεπάσει κι αὐτούς ἡ γῆ.

Ἐπομένως, ἦμουν «ῶριμη» πιά γυναίκα ὅταν ἔχασα τοὺς γονεῖς μου. Πρῶτα ἐκείνη καί γρήγορα, ἐνάμισι χρόνο μετά, τόν πατέρα μου. Ἔως τότε, ὅσο περίεργο κι ἂν ἀκούγεται, ἀγνοοῦσα καί τὰ στοιχειώδη περὶ τῶν ταφικῶν μας ἔθιμων. Ἡ μᾶλλον κάτι ἤξερα γιά τίς κηδεῖες κι ἀπό πρὶν. Μικρό παιδάκι, τὰ κόλλυθα ἦταν τό ἀγαπημένο μου γλυκό. «Ἀνώνυμη» —μέ βάφτισαν ἀργά, σέ ἡλικία τεσσάρων ἐτῶν περίπου— μοῦ ἄρεξε νά πηγαίνω δίπλα, στή Μητρόπολη ὅπου ἐπαιζα, καί νά παρακολουθῶ τίς τελετές τους. Προτιμοῦσα τίς κηδεῖες καί κυρίως τὰ μνημόσυνα. Τά κουφέτα, παραδόξως, μέ ἄφηναν τελείως ἀδιάφορη.

Δέν ξέρω ἂν εἶχα ἤδη ταυτίσει τὰ κόλλυθα μέ τό σιτάρι, ἂν τὰ εἶχα ἤδη συνδυάσει μέ τήν καταγωγή μου, μέ τό ἕνα πιάτο ἀλεύρι πού δίνουν οἱ μάνες γιά νά μᾶς πάρουν ἀπό τίς γύφτισες, μέ τήν καλή στήν ἀγκαλιά της ζύμη τοῦ παιδικοῦ κορμιοῦ, μ' ἐμένα, δηλαδή, τό «σιμιτάκι» της, ὅπως ἔλεγε. Ἀργότερα, πού ἀπέφευγε νά φτιάχνει κόλλυθα στό σπιτί, φρόντιζε ἀπό κάθε μνημόσυνο νά μοῦ φέρνει λίγα. Τά θεωροῦσα —καί πάντα τὰ θεωρῶ— ἐκλεκτό γλύκισμα. Τά δικά της, τὰ παραγγείλαμε στό «Νίκο», ὁμως δέ μπόρεσα νά δοκιμάσω οὔτ' ἕνα σπυρί.

Παρότι καί οἱ δύο τό μεγαλύτερο μέρος τῆς ζωῆς τους —καί τῆς κοινῆς μας ζωῆς— τό ἔζησαν στή Θεσσαλονίκη, τοὺς θάψαμε στήν Ἀθήνα. Ἐκεῖ μένει ἡ ἀδελφή μου ἐδῶ καί χρόνια, ἐκεῖ ἐξάλλου εἶχαν ἐγκατασταθεῖ γύρω στό πόλεμο κι οἱ περισσότεροί μας συγγενεῖς. Φανταζόμασταν πῶς δέν θά διαφωνοῦσαν οὔτε οἱ ἴδιοι μέ τούτη τήν ἰδέα. Ἡ Ἀθήνα ἦταν ὁ τόπος τῶν νεανικῶν τους χρόνων, τῆς γνωριμίας τους καί πλήθους ζωηρῶν ἀπὸ τότε ἀναμνήσεων. Ἐκεῖ θά μπορούσαμε ὅλοι νά τοὺς ἐπισκεπτόμαστε πύο συχνά καί νά φροντίζουμε τοὺς τάφους. Γιά μένα τουλάχιστον, μ' αὐτές τίς ἐπισκέψεις ἄρχιζαν ἢ τέλειωναν τὰ ταξίδια στήν Ἑλλάδα. Ὅπως ἀκριβῶς ἔδινα τό «παρών» καί πρὶν, ὅταν ἐξάπαντος περνοῦσαμε μερικές μέρες μαζί, σ' ὅλες τίς διακοπές.

Ἡ τελευταία λοιπόν φορά πού πῆγα στό νεκροταφεῖο ἦταν γιά τήν ἔκταφή τῶν λειψάνων τοῦ πατέρα μου, πρῶι-πρῶι, μίαν ὁμορφη καλοκαιριάτικη μέρα. Συναντήσαμε, ἡ ἀδελφή μου καί ἐγώ, τήν καλή, τήν πάντα συντροφική μας θεία, στήν εἴσοδο καί μπήκαμε στό γραφεῖο ὑποδοχῆς τοῦ κοινοῦ γιά τίς διατυπώσεις. Μπροστά μας ἦταν ἕνας κύριος διεκπεραιωτικός, καλοβαλμένος, φρέσκος καί μοσχομυριστός, γιά τήν ἴδια ὑπόθεση. Τόν συνόδευε ἕνας ταπεινότερος, ὑπηρετικό προσωπικό τῆς ἐπιχειρήσεως τοῦ πρώτου, προφανῶς. Εἶχε ὀψη ἀνθρώπου γιά ὅλες τίς δουλειές, ἕνα εἶδος γυναικείας παρουσίας. Τοὺς ξανασυναντήσαμε μετά, στίς ἀλέες τοῦ νεκροταφείου, ἀφοῦ εἶχαν γίνει ἀμφότερες οἱ ἔκταφές.

Ὅταν τελειώσαμε τὰ γραφειοκρατικά, πήγαμε νά πιοῦμε ἕνα καφέ —κάκιστο— στό ὑποτυπῶδες ἀναψυκτήριο, περιμένοντας ν' ἔρθει ἡ σειρά μας. Ἦρθε, καί ἀνηφορίσαμε κουδάλωντας τὰ χρειαζόμενα: ἕνα τσίγκινο κασελάκι, ἕνα μπουκάλλι κόκκινο κρασί κι ἕνα κομμάτι ἄσπρο ὕφασμα. Σύνεργα ἐπανάληψης κι ὑπόσχεση μίμησης τῆς ταφῆς, ὑποθέτω. Τό κασελάκι ὡς σκεῦος σύνθεσης, ὡς μητρική κρυψώνα, μήτρα ἢ ἄδυτο, *κευθμώνας* τῆς γῆς. Τό κρασί γιά τό λουτρό, τόν καθαρισμό τοῦ σώματος. Καί τό πανί ἀντί γιά σπάργαλα, γιά σά-

βανο ἢ γιά πετσέτα. Νάναι καλά οἱ ἄνθρωποι, εἰδωλόατρεις καί παγανιστές, πού ἄφησαν «κατάλοιπα» νά πορευόμαστε.

Στόν τάφο μᾶς ἀντάμωσε ἡ κυρία Βάσω, φύλακας καί κηπουρός. Τά λίγα χρόνια τῆς «διαμονῆς» τῶν γονιῶν μας στό χῶμα, αὐτή φρόντιζε γιά τά μικρά κομμάτια ἀσκέπαστης ἀπό τά μαρμαράκια γῆς στά μνήματά τους. Ἐσπερνε, φύτευε, κλάδευε, καλλώπιζε τήν πρασινάδα καί τά λιγοστά φυτά τους. Τρία χρόνια. Ἄν ἔχεις μέσο, νοικιάζοντας μέ τό μήνα, ἢ ἄν καταφέρεις νά κάνεις τό λησμονιάρη, παίρνεις καί παράταση. Μᾶς περιμένε λοιπόν ἡ κυρία Βάσω καί δύο ἐργάτες ἐκταφεῖς. Σταθήκαμε παράμερα κι ἀρχισαν τή δουλειά τους, τά μουγκά καί τά παράλογα.

Τά ἔβαλαν μέ τό μάρμαρο. Κι ἄς ἐπιμένουμε οἱ μωροί, ἀπτόητοι καί ἀλαζόνες, νά δίνουμε στή μνήμη τῶν νεκρῶν μαρμαρίνη ὄψη.

Ποῖός ποτέ θά μποροῦσε νά φανταστεῖ ὅτι μέ τοῦτο τό ὕλικό θά στήναμε γιά νά ξεστήσουμε μάνι-μάνι, σά σκηνικό, τὸ αἰώνια τους ἢ μνήμη; Ποῖός νά φανταστεῖ ὅτι μέ ἐθιμική συνέπεια θά καταστρέψαμε τούς τάφους τῶν ἀνθρώπων γιά νά ἐπιβάλουμε ἀκόμη καί στά μνήματα τόματαιότης ματαιότητων, τούτη τή λειψόφωτη, τή μακάβρια ἰδέα πού ἔχουν μερικοί γιά τήν εὐτέλεια τῆς ζωῆς, γιά τό ἄσημο τῆς μνήμης;

Ἐσκαψαν οἱ ἐργάτες, φτιάρισαν, σήκωσαν, καλοσύνη τους, μικρά ἀναχώματα γιά τά μάτια μας, γύρω-γύρω. Θανάτω θάνατον τσαλαπατήσας. Τούς παρακαλέσαμε ν' ἀφήσουν τουλάχιστο τήν τριανταφυλλιά.

Ποῖός χριστιανός θέλει νά τούς βλέπουμε ἔτσι, τούς κατά σάρκα, ὅπως λένε, γονεῖς μας; Γιατί καί ποῖός θέλει νά μᾶς κάνει νά τό παραδεχτοῦμε πάνω στά μνήματα, σάν ἁμαρτία, σά φταίξιμο, σάν τυμβωρῆχοι, πόσο σύντομη εἶναι ἡ ἀνάπαυση πού παραχωροῦμε, οἱ μικρόψυχοι, στά «πεθαμένα» μας;

Γεννηθήτω τό θέλημά σου, λέμε οἱ συνένοχοι, ὡς ἐν οὐρανῷ καί ἐπὶ τῆς γῆς. Ἐπὶ τῆς γῆς κατάμονοι, ὅπως ξεμοναχιάζει ἡ ντροπή.

Μισάνθρωποι ζηλωτές τῆς ἐπουράνιας ζωῆς καί τῆς δευτέρας παρουσίας, γιά τή δική μας παρουσία ἐδῶ κάτω, γι' αὐτά πού κάνουν μέ τούς νεκρούς, ἐμᾶς τά «ζωντανά», ποῖός θά μᾶς συγχωρέσει;

Καί τοῖς ἐν τοῖς μνήμασι ντροπήν χαρισάμενοι. Ξεπάτωσαν τό φέρετρο. Πρός τά πού καί ποιόν νά κοιτάξεις; Ποῦ ν' ἀκουμπήσεις τό βλέμμα σου; Πρόσκαιρη κι αὐτή, πολύ πρόσκαιρη ἢ κρυφή ἡσυχία τῶν νεκρῶν. Κρυφά, γιά μερικούς, δέν πρέπει νά ὑπάρχουν. Ὅλα βγαίνουν ἔξω στό ἄχαρο, στό σκοτεινό, στό δικό τους φῶς.

Ἐξέλθωμεν καί ἰδῶμεν ἐν τοῖς τάφοις, ὅτι γυμνά ὄστα ὁ ἄνθρωπος, σκολῆκων βρώμα καί δυσωδία καί γινῶμεν τίς ὁ πλοῦτος, τό κάλλος, ἢ ἰσχύς καί ἡ εὐπρέπεια.

Ἀγωνιοῦν μερικοί, φοβοῦνται μήπως δέν τό καταλάβουμε ἐν ζωῇ πῶς εἶμαστε φθαρτοί, παθητοί κι εὐάλωτοι. Αὐτοί ἐξάλλου μόνον ἔτσι καταφέρνουν νά τό ἐμπεδώσουν: γιά τά λόγια τους λένε τῶν ρυπαρῶν χειλέων μου καί γιά τά ἔργα τους ἡμαρτον. Μᾶς μαθαίνουν, ὅσο ζοῦμε, νά ἀποτάσσουμε τή «σάρκα» κι ὅταν πεθαίνει νά τήν ξεθάβουμε τήν πολύμοχθη καί νά τήν ἐκθέτουμε ἀνάλωμα, γιά νά τρέφουν ἐκεῖνοι, ἀπό τό θέαμα τῆς σήψης τῆς, τό ἀθάνατο, τό αὐλό τους πνεύμα.

Εἶπε ἕνας ἐργάτης «εἰν' ἐντάξει», καί μέ μεγαλύτερη προσοχή ἀρχισαν κι οἱ δύο νά ξεδιαλέγουν τά λείψανα, τά κόκκαλα καί τά σάψαλα, κάλτσες, παπούτσια καί ράκη ἀπ' τό κουστούμι.

Στά ψηλά, ἡ κυρία Βάσω τὰ ἔβλεπε ὅλα. Πῆρε τό κομμάτι τόν χασέ, ἦταν μεγάλο, τό ἔσκισε στά δύο. Ἐδεσε τό μισό ποδιά στή μέση τῆς, νά χρησιμεύει στούς ζωντανούς. Τό ὑπόλοιπο τούς τό ἔδωσε νά τυλίξουν τά κόκκαλα τοῦ πατέρα. Ἐμεῖς τότε φύγαμε. Ἀφήσαμε τό κουτί, ἀφήσαμε καί τό κρασί γιά νά τά πλύνουν ἄλλοῦ. Θά τούς περιμέναμε κάτω, δίπλα στό παρεκκλήσι, νά τά πάρουμε νά τά πᾶμε ἐμεῖς στό ὄστεοφυλάκιο. Αὐτή τή φορά θά τά κρατοῦσα ἐγώ, ἦταν ἡ σειρά μου. Εἶδος μικρῆς κι αὐτοσχέδιας τελετῆς: «ἀπ' τὰ κόκκαλα βγαλμένη».

Μέ τὰ λείψανα τῆς μάνας ἀσχολήθηκε ἡ ἀδελφή μου. Εἶχε θεωρήσει ὅτι θά τὰ κατάφερνε μόνη τῆς, μέ τήν καλή μας θεία. «Ἦταν ἐπώδυνο κι ἀποκρουστικό», εἶπε μετά. Ὑποθέτω πῶς, ὡς μεγάλη ἀδελφή, θέλησε καί πάλι, κατά κάποιον τρόπο, νά μέ προστατέψει. Προστασία καί διαχείριση. Μοῦ κακοφάνηκε πολύ. Σά νά μήν σεβάστηκε τήν ἀγάπη μου γιά τή μάνα, πῆρε τήν ἀπόφαση τελεσίδικα καί διαστικά, χωρίς νά μοῦ δώσει λίγον καιρό νά προλάβω κι ἐγώ νά κατέδω. Μέσα στή σασιμάρα μου, δέν ἀπαίτησα ὡς ὄφειλα: περιμένε με. «Πολύ χαλβάς εἶσαι παιδί μου», μέ μάλωνε ἡ μάνα. Μοῦ τό 'χε πει καί στό νοσοκομεῖο, μιά φορά πού μ' ἔστειλε νά διεκδικήσω κάποια στοιχειώδη ἄνεση, μιάν ἀλλαξιά σεντόνια, καί γύρισα ἀπρακτη. Λίγο ἀργότερα, τῆς τὰ ἔφερε ἡ «ἀποκλειστική». Τότε, δέ μέ εἶχε πειράξει τόσο. Τά εἶχα πάρει ἀπόφαση, ὅπως κι ὄλοι ὅσοι ἀκοῦνε ἀκόμη παραμύθια. Ὁ «χαλβάς» εἶναι ἡ ἄλλη ὄψη τῆς «καλῆς ζύμης», τοῦ «σιμιτιοῦ» ἢ τοῦ «Σμιγδαλένιου».

Ἡ ἐκκλησία ἦταν κλειστή. Καθίσαμε νά περιμένουμε στή σκιά, κόντευε μεσημέρι. Πέρασε μιά μαυροφορεμένη κυρία μ' ἕνα κουτί κεράσματα. Κρεμοειδεῖς μικρές σοκολατίνες, καταμεσήμερο! Πῆραμε ἀλλά ἀδύνατο νά τίς γευτοῦμε.

Ἐμεῖς ποτέ δέν πῆγαμε μέ φαγητό στούς τάφους τῶν γονιῶν μας. Θυμῆθηκα ὅμως τή Λωξάντρα τῆς Ἰορδανίδου, τὰ γιολαντζῖ πού ἐτοιμάζε καί πῆγαινε μόνη τῆς νά τὰ φάει στό νεκροταφεῖο, ρεμβάζοντας δίπλα στόν τάφο, θαρρῶ τῆς γιαγιάς τῆς. Ἦταν τό μόνο διβλίο πού ἔκανα δῶρο στή μητέρα μου. Εἶχα ἐνθουσιαστεῖ πού κάποιος ἐπιτέλους εἰσήγαγε στό γραπτό λόγο πολλά ἀπ' αὐτά πού, δίχως ἐγγραφή, ζοῦσε καί ἡ δική μου μάνα. Τό διάβασε, μοῦ εἶχε πει, μέ μεγάλη εὐχαρίστηση καί μέ τή σειρά τῆς τό χάρισε σέ πολλές τῆς φίλες.

Σκέφτηκα καί τή λάτρα τῶν τάφων. Αὐτή τήν ἐντύπωση πού κράτησα ἀπό τήν ἐπίσκεψη στό καινουριοφτιαγμένο μνήμα τῆς. Ὅταν ἀκούμπησα τό σκονισμένο μάρμαρο γιά νά τό καθαρίσω, εἶχα ἀκόμη στά χέρια τήν αἴσθησι κολώνιας καί τάλκ στο ἀνήμπορό τῆς σῶμα. Γλυκιά περιποίηση καί λυπημός. Ὁ γλυκασμός τῆς σῆς ὠραιότητος, καλή μου.

Κι ἐκεῖνη, ὅμως, θά εἶχε στό νοῦ τήν ἀνταπόδοση. Κάποια φορά πού τήν ἐτριβό στο νοσοκομεῖο, μέ ρώτησε χαμογελαστά ἄν πάντα βάζω κολώνια μετά τό μπάνιο, ὅπως μοῦ ἔβαζε ἐκεῖνη ὅταν μ' ἔπλενε μικρή.

Κοίταξα καί τίς ἄλλες γυναῖκες γύρω μας. Συνέχιζαν, νοκοκυρές κι ἐδῶ, νά πλένουν, νά σφουγγαρίζουν, καί μ' ἔπιανε ἀπελπισία. Στά μνήματα σπάνια συναντᾶ κανεῖς ἄντρες. Ἦ παρουσία τους ὅμως εἶναι συμφιλιωτική καί γαληνεύει. Ὅπως ὅταν βλέπεις νεαρό μπαμπά, ἄμαθο καί ντροπαλό ἀκόμα, μέ προσοχή καί σεβασμό νά ταῖζει τό μωρό του.

Κάποτε φάνηκαν οἱ ἐργάτες μέ τό κουτί νά στάζει. Κανονικά, ἄν κατάλαβα σωστά, βγάζουν τὰ κόκκαλα στόν ἥλιο νά στεγνώσουν, ἀλλά τώρα, γιά νά μήν περιμένουμε, μᾶς τὰ ἔφεραν ἔτσι. Μέ συγκίνηση, μετά φόβου τὰ πῆρα καί πάσης κατα-

νύξεως. Μέ εἶχε προετοιμάσει ἡ ἀδελφοῦλα μου γιά τήν ἐκπληκτική τους ἐλαφράδα. Μερικές σταγόνες ὑγροῦ ἔπεσαν καί λέκασαν τό δεξιὸ παπούτσι.

Μέ τούς ἐργάτες ἦρθε κι ἕνας παπάς, ἀπ' αὐτούς πού περιφέρονται στά νεκροταφεία γιά τὰ τρισάγια. Προσφέρθηκε νά πει κάτι. Τοῦ εἶπαμε: «Ναί, νά πεις πάτερ». Πῆρε τό κασελάκι κι ὅπως σέ μετακόμιση ἀφήνουμε ἕνα ἀντικείμενο ἀμφίβολης ἰσορροπίας ὀρθιο στό πάτωμα ν' ἀκουμπᾷ γερό στόν τοῖχο γιά νά μὴν πέσει, ἔτσι κι ἐκεῖνος τό ἄφησε στό χῶμα νά ἰσοροποῦν γερό στό πόδι ἑνός παγκακιού. Ἄρχισε πάραυτα νά τό σταυρώνει καί νά τό εὐλογεῖ διαγωνίως. «Ἐλλάς, τό μεγαλεῖο σου!», κέκραξε ἐντός μου. «Τά εἶπα ὅλα, ἀργά, καθαρά καί μέ αἰσθημα», σχολίασε στό τέλος ἐκεῖνος. Τόν πληρώσαμε καί σχηματίσαμε τή μικρὴ πομπή.

Τό ὀστεοφυλάκιο στό ὑπόγειο, δίπλα στήν εἴσοδο τοῦ νεκροταφείου, εἶναι σειρές μεταλλικές βιβλιοθήκες μέ κανά δυὸ κρηοπήγια καί εἰκονοστάσι. Ἄντι γιά φακέλους ἀρχείων στοιβάξονται ἐπὶ ἐνοικίω σκουριασμένα κασελάκια μέ ἀριθμοῦς. Μερικά ἔχουν καί φωτογραφία. Βάλαμε ψηλά σ' ἕνα ράφι καί τό δικό μας. Ἐν τόπω φωτεινῶ, ἐν τόπω χλοερῶ, ἐν τόπω ἀναψύξεως, ἐνθα ἀπέδρα ὀδύνη, λύπη καί στεναγμός.

Δέ θυμᾶμαι καλά, ἀλλά νομίζω πῶς ξαναπεράσαμε ἀπὸ τό ἄδειο μῆμα τοῦ πατέρα γιά νά φυγαδεύσουμε τήν τριανταφυλλιά. Τήν ἔβαλε ἡ ἀδελφή μου στήν ταράτσα της, μαζί μέ τήν τριανταφυλλιά τῆς μάνας.

Συχνά μέ φίλους καί συναδέλφους — ἄλλοι κατά παράδοση εἶναι μωαμεθανοί, ἄλλοι καθολικοί, ἄλλοι διαμαρτυρόμενοι, ἄλλοι ἰουδαῖοι, ἄλλοι ὀρθόδοξοι, ὅπως ἐγώ — μιλάμε γιά τή μεσιτεία τῶν ἐθίμων, γιά τή συμφιλιωτική μέ τό θάνατο πραότητα πού δίνουν οἱ κατά περίπτωσι τελετές μας, ἡ νεομισμένη τους τάξη καί σειρά. Μέσα στίς κακώσεις καί στό ἀλάφιασμα τοῦ ἀποχωρισμοῦ ὑπάρχουν αὐτοὶ οἱ παρήγοροι τρόποι πού ἐπιτρέπουν τό πένθος καί μαζί τήν κοινωνία. Ὅλοι ἐμεῖς, οἱ κατά κανόνα νεωτεριστές, συχνά γιά τίς θρησκευτικές μας παραδόσεις ἔχουμε αἰσθανθεῖ ἕνα εἶδος εὐγνωμοσύνης. Οἱ ὀρθόδοξοι, μάλιστα, μιλάμε μέ ἐνθουσιασμό γιά τήν ὁμορφιά, γιά τήν ποιητικότητα τῶν σχετικῶν κειμένων τῆς δικῆς μας λατρείας. Αὐτά ὅμως πού εἶχε πει τότε ὁ παπάς δέν εἶχα καταφέρει νά τ' ἀκούσω. Θά ἦταν τό «ἄτοπο» τοῦ διαδήματος, σκέφτηκα, ἡ παντελής ἔλλειψη «θέσης» καί τελεστήριου χώρου πού μοῦ ἀπαγόρευε νά συγκεντρωθῶ γιά νά τόν παρακολουθῶ. Γιά χρόνια μετά, κάθε τόσο μ' ἔπιανε καί ρωτοῦσα νά μάθω ἂν κανεῖς ξέρεῖ τί διαβάζουν σέ τούτη τήν περίπτωσι. Ἐβλεπα, ὡστόσο, πῶς ὅποιαδήποτε ἐρώτησι περὶ ἑκταφῆς δημιουργοῦσε ἐκπληξη καί δυσφορία, λές κι ἤμουν ἡ μόνη στόν κόσμο πού ξέθαψε τούς γονεῖς της.

Εἶναι ἀλήθεια πῶς ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία, ἡ δική μου ἀλλά καί τοῦ ἄμεσου περιβάλλοντός μου, εἶναι ἐλλιπής. Στηριζόμενη ὡς ἐκ τούτου στίς δικές μου δυνάμεις, ἀποφάσισα νά ἀνατρέξω στήν παλιά μας «Σύνοψη» καί σέ μιά νεότερη ἐκδοσι πού εἶχε ἀγοράσει σχετικὰ πρόσφατα ἡ μητέρα μου, τόν «Μέγαν καί Ἱερὸν Συνέκδημον». Μετά πῆρα καί τό «Μικρόν Ἐυχολόγιον», ἕνα εἶδος ἐγχειριδίου τῶν ἱερέων. Τά διάβασα ὅλα. Βρῆκα τίς πρέπουσες εὐχές γιά ποικίλες περιπτώσεις, ἀκόμη καί αὐτές πού λέγονται γιά τήν ἀγορά αὐτοκινήτου. Ἀλλά γιά τήν ἑκταφή δέν βρῆκα τίποτα. Ἐμαθα μάλιστα νά κάνω κι ἐνδιαφέρουσες ἀνθρωπολογικὲς παρατηρήσεις. Διαβά-

ζοντας, παραδείγματος χάριν, τίς εὐχές γιά τίς λεχῶνες, διαπίστωσα πῶς, ἀντίθετα ἀπὸ πολλές ἄλλες θρησκείες, συμπεριλαμβανομένης καί τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς, πού ἀπαιτοῦν καθαρτήριες τελετές τόσο γιά τή γέννησι ὅσο καί γιά τό θάνατο, στήν ὀρθόδοξη ἀντίληψη περὶ τῶν ἀνθρωπίνων μόνον ἡ ἐπαφή μέ τή γέννησι εἶναι μιανή. Ὅμως, τό ἐν ἀνομίαις συνελήφθημεν καί διὰ ρύπου πάντες ἐσμέν ἐνώπιόν σου ἀφορὰ κυρίως τήν τεκοῦσα. Ὁ ρύπος τῆς γέννησης εἶναι κολλητικός καί μολύνει ἀκόμα κι αὐτούς πού ἀγγίζουσιν τή λεχώ: Ἐπίβλεψον ἐξ οὐρανοῦ, καί ἴδε τήν ἀσθένειαν ἡμῶν τῶν καταδίκων, καί συγχώρησον τήν δούλην του (τῆδε), καί παντί τῶ οἴκῳ, ᾧ ἐγεννήθη τό παιδίον, καί τοῖς ἀψαμένοις αὐτῆς...

Ἀντίθετα, δέν βρῆκα τίποτα στά κείμενα πού νά ὑποδηλώνει ὅτι ἡ ἐπαφή μέ τούς νεκρούς καί τό θάνατο εἶναι μολυντική. Μόνον οἱ νόμοι τῆς Πολιτείας, πῶς πεζά, ἐξομοιώνοντας συνταξιοδοτικά τούς ἑκταφεῖς καί τούς καθαριστές κοκκάλων μέ τούς ὁδοκαθαριστές, ἀφήνουν νά ἐννοηθεῖ κάποια ὑγειονομικὴ συγγένεια τῶν νεκρῶν μέ τὰ σκουπίδια, τῆς «ἀνακομιδῆς» τῶν νεκρῶν μέ τήν «ἀποκομιδῆ» τῶν ἀπορριμμάτων.¹ Οἱ νόμοι τῆς Πολιτείας, λοιπόν, καί οἱ σαράντα μέρες περιορισμοῦ — ἕνα εἶδος καραντίνας — πού μέχρι πρότινος ἐπέβαλλε ἡ παράδοσι στήν πενθοῦσα οἰκογένεια μετά ἀπὸ κάθε θάνατο καί στή μάνα μετά ἀπὸ κάθε γέννα.

Μέ τόν καιρὸ ρωτώντας καί τίς φίλες μου, ὅσες μετά ἀπὸ μένα χρειάστηκε νά περάσουν ἀπὸ τήν ἴδια δοκιμασία ἢ ἔχουν ἄμεσες ἐπαφές μέ τόν κληρο, συνήγαγα ὅτι αὐτὰ πού εἶχε πει ὁ παπάς στό κασελάκι μέ τὰ κόκκαλα ἦταν ἕνα τρισάγιο, εὐχὲς δηλαδή πού λέγονται γιά τούς νεκρούς πάνω στά μνήματά τους. Τό τρισάγιο, ὅταν χρησιμεύει καί γιά τήν ἑκταφή, συνήθως ἐκφωνεῖται πρὶν, ἐνίοτε ὅμως καί κατά τή διάρκεια τῆς ἐκτέλεσῆς της. Ὁ χρονισμός, τό τάμιγγκ, τῆς ἐκφώνησης ἐπαφίεται στή «λεπτότητα» καί στήν «εὐαισθησία» τοῦ ἱερέα καί τῶν ἑκταφέων.

Μέ τὰ πολλά, ἐν τέλει, τό κατάλαθα κι ἔπαψα πιά νά ψάχνω: γιά τήν ἑκταφή τῶν νεκρῶν καί τή συλλογὴ τῶν ὄστων — διαβατήρια δοκιμασία στήν ὁποία καλεῖται νά παραστῆ ἡ πλειονότητα τῶν χριστιανῶν ἢ μάλλον ἡ πλειονότητα τοῦ θηλυκοῦ χριστεπανύμου πληρώματος — γιά τήν ἑκταφή λοιπόν τῶν νεκρῶν, ἡ Ἐκκλησία δέν ἔχει νά πει τίποτα. Σιωπᾷ, σά νά μὴν ὑπάρχει. Ὅπως ἐξᾴλλου κάνουμε κι ὅλοι μας.

Πρόσφατα ἔπεσε στά χέρια μου ἕνα ἐνδιαφέρον φωτογραφικό λεύκωμα γιά τὰ νεκροταφεία.² Τό κεντρικὸ θέμα του εἶναι οἱ φωτογραφίες τῶν ἐκλιπόντων προσώπων πού συνηθίζουμε οἱ ἐπιζώντες νά βάζουμε πάνω στά μνήματά τους. Ἀπὸ τὰ σαράντα τέσσερα σύντομα κείμενα καλλιτεχνῶν, ἐπιστημῶνων καί συγγραφέων πού συνοδεύουν τό φωτογραφικὸ ὕλικό, ἕνα μόνο περιέχει κάποιον θλιπτικὸ καί συνεσταλμένο ὑπαινιγμὸ γιά τήν ἑκταφή καί γιά τό νοικιασμένο μῆμα.³ Αὐ-

1. Νόμος 1694/1987, Συνταξιοδοτικὰ θέματα Δημοσίου - ΟΤΑ κ.λπ., ἄρθρο 36, 1.: «Τό προσωπικὸ τῶν ὀργανισμῶν τοπικῆς αὐτοδιοίκησης τό ὁποῖο ἀπασχολεῖται στήν ἀποκομιδῆ, μεταφορὰ, διαλογὴ, ἐπιστάσις, καταστροφὴ ἀπορριμμάτων, σέ συνεργεία συντήρησης, ἐπισκευῆς τῶν μέσων καθαριότητος καί μέ τό πλῆθος αὐτῶν, καθὼς καί οἱ ὁδοκαθαριστές, ἐργάτες ἀφοδευτηρίων, ἑκταφεῖς νεκρῶν καί καθαριστές ὄστων, δικαιοῦνται σύνταξι ἀπὸ τό ΙΚΑ, ἐφ' ὅσον ... κλπ».

2. Μισέλ Φάις, Ὑστερο βλέμμα, Ἐκδ. Πατάκη, 1996.

3. Ὁ.π., Ε. Σκουτέρη-Διδασκάλου, Φευγαλέες γραφές, σ. 112-114 καί ἰδιαίτερα σ. 114.

τό κι ένα άλλο, κατά κάποιον τρόπο συγγενικό, για έναν προϊστορικό τάφο. Οί χιλιετίες πού μεσολάβησαν κι ἡ ἀπόσταση πού ἐπιβάλλει τό ἐπιστημονικό ἐνδιαφέρον δέν προστάτεψαν ἐπαρκῶς τόν ἀρχαιολόγο. Ἡ ἀνόρυξη τάφου, ἔστω καί μυκηναϊκοῦ, ἐνέχει πάντα σπέρματα νεκροσυλίας.⁴

Ἐπιθετω πῶς οἱ ἄλλοι ἀρθρογράφοι ἢ δέν θέλουν νά ξέρουν ὅτι ξεθάβουμε τούς νεκρούς μας — ὅπως κι ἐγὼ δέν ἤθελα νά τό ξέρω πρὶν— ἢ ξέρουν καί, ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ ἡ κοινολεξία, τό παίζουν προύχοντες «ἀνά ντάμ μπαμπά ντάμ» μέ ρίζες, ρίζες τῶν τάφων ιδιόκτητες. Οἱ δόλτες στά κοιμητήρια δέν τούς ὀδήγησαν ποτέ μέχρι τίς παρυφές τους, στούς λάκκους ὅπου μέ καρτσάκι μεταφορᾶς ὑλικῶν, σά νά 'ταν λάσπες σέ οἰκοδομή, κουβαλαῖμε καί ξαναχώνουμε τὴ γεωθεῖσα σάρκα, τὰ μισολυωμένα κουφάρια, ἐάν κατὰ τὴν πρώτη ἐκταφή ὁ νεκρός «δέν εἶν' ἐντάξει».⁵ Οἱ διαπρέποντες στήν «ἀρχοντική» πατριδογνωσία ταξιδεύουν, ἐξάλλου, καί πάνε μακριά, στά πέρατα τῆς οἰκουμένης, γιὰ νά βροῦν τόν «ἐλληνισμό» καί τὴ μνήμη τοῦ «ἔθνους» στούς ἔμπεδους, ἱεροῦς καί φροντισμένους, ἐκεῖ, τάφους τῶν προγόνων.⁶

4. Ὁ.π., Γ. Σακελλάρης, Μιά ζωὴ σ' ἓνα νεκροταφεῖο, σ. 107-108.

5. Ἡ γεωθεῖσα σάρκα εἶναι ἔκφραση τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, βλ. Γρηγορίου Νύσσης, Κανὼν 7, στὸ Π.Ι. Ἀκανθοπούλου, Κώδικας Ιε-

ρῶν κανόνων καί ἐκκλησιαστικῶν νόμων, β' ἐκδ., Θεσσαλονίκη 1995, σ. 632. Πρέπει νά σημειώσω ὅτι ὁ ἔλληνοπρεπέστατος, ὡς πρὸς τό ὕφος, Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας — καί δέν χρησιμοποιῶ, βεβαίως, τό σημαῖνον «ἔλλην» ὅπως τό χρησιμοποιοῦσαν οἱ χριστιανοὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης— ἦταν ἐπιεικής ἀκόμα καί γιὰ τόν τυμβωρῆχο, ἐφόσον σέβονταν τό κεκρυμμένο σῶμα καί δέν ἀφηνε ἐκτεθειμένη τὴν ἀσχήμια τῆς ἀποσύνθεσης σὸ φῶς, στή θέα τῶν ἀνθρώπων: ... καί ἄσυλο ἀν' ἀφείς τό κεκρυμμένον σῶμα, ὡς μὴ ἀναδειχθῆναι ἠλίψ τὴν ἀσχημοσύνην τῆς φύσεως...

6. Ἀφοῦ εἶχα ἤδη γράψει ἓνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τοῦτο τό κείμενο, θέλησα νά ἐπαληθεύσω ἀν ὄντως ἡ ἡρωίδα τῆς Ἰορδανίδου πήγαινε μέ γαλαντζὶ ντολμάδες σὸ νεκροταφεῖο τῆς Κωνσταντινούπολης, ὅπως θυμόμουν. Βρῆκα τό σχετικὸ ἀπόσπασμα, δίπλα τοῦ ὁμοῦ βρῆκα καί κάτι ἀκόμη πού τό εἶχα ξεχάσει: τὴν περηφάνια τῆς γιὰ τούς τίτλους ιδιοκτησίας τῶν τάφων τῶν γονιῶν τῆς. Τὰ ντοκουμέντα αὐτὰ τὰ φύλαγε μαζί μέ τὰ πρῶτα νυχάκια καί τίς μπουῦκλες τῶν παιδιῶν τῆς. — Στὸ λεύκωμα τοῦ Μ. Φάις δλέτε καί τό ἀρθρο τῆς Μ. Κορομηλά, Ἡ γαιγιά-καταφυγή, σ. 63-65, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ ἓνα νεκροταφεῖο Ποντίων στή Ντάγκβα, κεφαλοχώρι μέσα στά δάση καί στά βουνά, στά σύνορα τῆς Γεωργίας μέ τὴν Τουρκία. Ἡ διήγηση τελειώνει μέ τὰ λόγια μιᾶς σαραντάχρονης γυναίκας πού δέν θέλει νά «ἐπιστρέψει» στήν Ἑλλάδα, ἀλλὰ ἐπιθυμεῖ νά μείνει ἐκεῖ γιὰ νά φροντίζει τούς τάφους τῶν «προπατόρων». Πάνω σὸ μνημα τῆς γαιγιάς τῆς, τῆς ἀπευθίνει τὰ ἐξῆς παρηγορητικά λόγια: «Κυρά-Εὐδοξῶ, τό κορτσόπον ἔχει πᾶει στήν πατρίδα σου δυὸ φορές, ὄλα στέκουν ἐκεῖ ὅπως τ' ἀφήσατε».

Ἀναζητώντας τούς λόγους τῆς σιωπηρῆς ἀποδοχῆς ὅλης αὐτῆς τῆς αἰσχροῦργίας, ἔκανα κι ἐγὼ τὴν πραγματίστρια. Χρησιμοθηρικά, βρῆκα μερικὲς ἀπὸ τὶς «ἀντικειμενικὲς ἀνάγκες» πού τὴν ἐπιβάλλουν καὶ κάνουν ὥστε ἡ «κατοχή» τάφου κι ἡ συνακόλουθη ἀνάπαυση τῶν νεκρῶν νὰ ὁμοιάζουν τόσο πολὺ μὲ ταξικὸ προνόμιο. Σκέφτηκα λοιπόν, ὅπως καὶ πολλοὶ ἀπὸ τούς συζητητές μου, τὴν ἔλλειψη χώρου, τὴν ἀκριβεία τῆς γῆς, τὴν ἀστυφιλία.

Οἱ γονεῖς δὲν ἦταν βέβαια πλούσιοι, ἦταν ὅμως «νοικοκύρηδες», ὅπως λέμε, «ἄνθρωποι», πού ἄφησαν κάποια περιουσία καὶ προνόησαν γιὰ «ἀξιοπρεπή» καὶ ἄνετα γηρατεία, μεριμνώντας ὡς τὸ τέλος νὰ μὴν μᾶς ἐπιδαρύνουν μὲ καμία πρὸς αὐτούς ὕλική ὑποχρέωση. Ὡστόσο, εἶμαι σίγουρη πὼς θεωροῦσαν τὴν ἀγορὰ γκαράζ ὡς θεμιτὸ ἔξοδο, ἐνῶ τὴν «ἀγορὰ» τάφου ὡς ἐγωιστικὴ πολυτέλεια, ἀσύμφορη γιὰ τὰ παιδιά τους. Πιστεύω, πάντως, ὅτι σὲ μιά κοινωνία ὅπου ἡ ταυτότητα ἔχει τόσο δυνατούς δεσμούς μὲ τὴν ἰδιοκτησία, τούτη ἡ λυσιτελής ταπεινοφροσύνη ἔχει τὶς ρίζες της σὲ «δαθύτερα», ὅπως λέμε, αἷτια κι ἀντιλήψεις. Ἐξάλλου, οἱ διαβεβαιώσεις τοῦ κράτους ὅτι, ὅπως οἱ λίμνες καὶ τὰ ποτάμια, ἔτσι κι οἱ τάφοι καὶ τὰ νεκροταφεῖα εἶναι «πράγματα ἐκτὸς συναλλαγῆς», δὲν νομίζω ὅτι προέχονται ἀπὸ μίαν ἰσχυρὴ στήν κοινωνία μας μέριμα γιὰ τὰ κοινά, γιὰ τὴν κοινὴ ὠφέλεια καὶ τὴν ἀλληλεγγύη.⁷ Ὅλοι μας διαπιστώνουμε μὲ πόση δυσκολία καὶ μὲ πόσο ἀργό ρυθμὸ μαθαίνουμε σιγά-σιγά νὰ πονᾶμε τὸν κοινὸ καὶ δημόσιο χώρο, ὅπως ἄλλωστε διαπιστώνουμε καθημερινὰ τὶς φοβερὲς ἐλλείψεις τῆς Πολιτείας σὲ ὅλους τούς τομείς τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν, τὴ λιγοστή της μέριμα γιὰ τὰ κοινόχρηστα ἀγαθὰ. Τεῖνω λοιπόν νὰ πιστεύω ὅτι ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν τάφων ὡς «πραγμάτων ἐκτὸς συναλλαγῆς» ἔχει κυρίως νὰ κάνει μὲ τὶς ἐγκατολογικὲς μας ἀντιλήψεις, μὲ τὸ γεγονός, δηλαδή, ὅτι οἱ τάφοι ἐξυπηρετοῦν «θηρησκευτικὸ σκοπὸ».⁸

Βέβαια, ἡ πρόθεση νὰ ἐξασφαλιστεῖ διὰ νόμου κάποια μετὰ θάνατον ἰσότητα καὶ κοινοκτημοσύνη φέρνει στὸ νοῦ ἄλλα, διόλου μεταφυσικά, ἰδεώδη καὶ ρυθμίσεις περὶ γῆς καὶ μέσων παραγωγῆς πού ὅμως μὲ τὴ σειρά τους — ἴσως καταχρηστικά, ἀλλὰ πάντως συνειρμικά καὶ μὲ οἰκονομικούς ὁρους — βοηθοῦν νὰ θέσουμε ἓνα νέο, ἐξ ἴσου οἰκονομικὸ, ἀλλὰ οὐ μόνον, ζήτημα: ἓνα «χριστιανικὰ» σκεπτόμενο κράτος, τὸ ὁποῖο δημιουργεῖ «οἰκονομικὰ κίνητρα» ἐνθαρρύνοντας τὶς ταφές καὶ τὶς ἐκταφές μετὰ τριετία, τί προσδοκεῖ ὅτι θὰ παράγεται ἀπὸ τούτη τὴν ἰσότητα κι ἐντατικὴ χρῆση τῆς γῆς;

Τὴν ἀρχὴ κάποιας ἀπάντησης τὴ βρῆκα, νομίζω, στήν ἴδια τὴν ἐκταφὴ, στὴ σιωπηρὴ της πρακτικὴ, στὸ θρησκευτικὸ ἀρρητο σκοπὸ της, σ' αὐτὸ πού οἱ θεολόγοι ἀποκαλοῦν «ποιμαντικὴ τῶν λευκάνων».

Ἡ γῆ παίρνει ἀνθρώπους μὲ ταυτότητα καὶ ἱστορία, μορφὴ καὶ ὄνομα. Τούς ξεθάβουμε γιὰ ν' ἀντικρύσουμε, ὡ τοῦ θαύματος!, ἄμορφα μισολωμένα πτώματα καὶ κόκκαλα:⁹

— Ἀτράνταχτη ἀπόδειξη γιὰ τὴ φθορὸτητα ἡμῶν τῶν καταδίκων. Πεθαίνουμε καὶ σαπίζουμε γιατί εἴμαστε ἀμαρτωλοὶ ἀπὸ χέρι. Ὁ θάνατος εἶναι τιμωρία.

— Σοβαρὴ ἐνδειξη γιὰ τὴν ἄφεση τῶν ἀμαρτιῶν καὶ τὴν δστείνη ἀφθαρσία τῶν ἐν Χριστῷ σκηνωμάτων μας.

Εἶναι κι αὐτὸς ἓνας τρόπος γιὰ νὰ ἀντιληφθοῦμε τοῦ λόγου τὸ ἀληθές: *Εἰς κριτὴν γὰρ ἀπέρχομαι, ἐνθα προσωποληψία οὐκ ἔστι*. Τίποτα δὲν εἶναι πιο καταστρεπτικὸ γιὰ τὰ θνητὰ κι ἀνθρώπινα, γιὰ τὴν εὐθικτὴ ἰδέα τῆς ταυτότητας, γιὰ τὴ θριπτὴ ἀνάμνηση τοῦ προσώπου, ἀπὸ τὴ σήψη καὶ τὴ σκελετώδη

ἀθανασία. Τ' ὁμολογῶ, ὁ παράδεισος τῶν χριστιανῶν, τὰ ἄυλα ἀγγελουδία τους, ἡ μακαρία, ἀτελεύτητος ζωὴ των, κι ἄλλες φορές μ' ἔκαναν νὰ ταλαντεύομαι ἀνάμεσα στὸν Brave New World τοῦ Ἀλντους Χάξλεϊ καὶ στὴ Νύχτα τῶν Βρυκολάκων.

Υπάρχει ὅμως καὶ κάτι ἄλλο πού ἔχω νὰ ἀντιτάξω στὰ προηγούμενα «πραγματιστικά» ἐπιχειρήματα περὶ ἀστυφιλίας, περὶ ἐλλείψεως χώρου καὶ περὶ ἀκριβείας τῆς γῆς. Θυμήθηκα μιά γυμνασιακὴ ἐκδρομὴ σ' ἓνα χωριό, στοὺς πρόποδες τοῦ Ὀλύμπου. Ἡ ἱστορία πού θὰ πῶ ἀνήκει σ' ἐκείνον τὸ χρόνο, τὸ διεσταλμένο ἀπὸ καινοφανῆ περιστατικά, ἀπὸ τούς πολλοὺς, δηλαδή, κι ἀδέξιους ἔρωτες τῆς πρώτης ἐφηβίας. Οἱ ἀναμνήσεις ἀπ' αὐτὴν τὴν ἐκδρομὴ πᾶνε ζευγαρωμένες. Ἐρως καὶ συστολή, θάνατος καὶ παρηγοσία.

Θυμάμαι, πάντα μὲ κάποια ἀμνηχανία, τὰ λερωμένα χέρια μου. Ἦταν ἡ πρώτη φορά πού ἄγγιξα, ἀπὸ σκοποῦ, μίαν ἀγαπημένη μου δασκάλα. Βοηθώντας τὴν νὰ πηδήξει ἓνα χαντάκι, τῆς ἔπιασα τὸ χέρι. Ἀλλὰ τί διάψευση! Στὸ ἄγγιγμα αἰσθάνθηκα ἀνάμεσά μας τούς κόκκους ἀπ' τὰ χρώματα πού εἶχαν ἀφήσει ἐπάνω μου προηγουμένα, παιδιάστικα παιχνίδια.

Σ' ἐκείνη τὴν ἐκδρομὴ εἶχα κάνει καὶ μιά καινούργια φίλη, νεόφερτη συμμαθήτρια. Κλειστὸ καὶ σιωπηλὸ κορίτσι, «μούχτικο» ἀλλὰ ἔξυπνο, μὲ χιοῦμορ καὶ μελετηρό. Τὴν τελευταία στιγμή, λίγο πρὶν ἀνεβούμε στὸ πούλμαν γιὰ τὴν ἐπιστροφή, ξεφύγαμε ἀπ' τὴ σύναξη καὶ ἐνθουσιασμένες ἀπ' τὸ ἐπίτευγμα, τὸ δύσκολο ἀναγνωρισμὸ μας, ἀποφασίσαμε νὰ παρατείνουμε τὴ χαρὰ μὲ μίαν ἀκόμα βόλτα.

Τὴν ὥρα πού ἡ φύση μὲ τὶς πολλὲς φωνὲς ἀκούγεται πιο ἀνησυχητικὴ κι ἀπ' τὶς στριγκλιές παιδιῶν πού παίζουσαν τὸ σούρουπο σὲ ἀλάνα, ἀρχίσαμε νὰ τρέχουμε καὶ νὰ κατρακυλάμε πάνω σ' ἓνα κατάχλωρο, παχὺ καὶ κατηφορικὸ λιθάδι. Εὐδροση, τρελὴ εὐδαιμονία.

Μετὰ, σάν ἀπὸ παρασύνθεση, ἀκριβῶς ὅπως δημιουργοῦνται ὀρισμένες λέξεις, ἔρχεται στὸ νοῦ ἡ ἄλλη ταραχὴ. Τ' ἄσπρα σακιά μὲ τὰ κόκαλα καὶ τὶς νεκροκεφαλές πού βρῆκαμε μέσα σ' ἓνα παράσπιτο, στὰ πόδια ἐνὸς φράχτη. Ἦταν ἓνα εἶδος ἀποθήκης στὰ ὄρια τοῦ μικροῦ νεκροταφείου τοῦ χωριοῦ.

Πὼς τόσο μικρὲς ἀταξίες ὀδηγοῦν σὲ τόσο σημαντικὰ εἰδηρύματα, πὼς ἡ θέλξη καὶ τῆς πιο ἀσημαντῆς ἐλευθερίας εἶναι

7. Ν. 582/1968 γιὰ Δημοτικὰ καὶ Κοινοτικὰ κοιμητήρια, ἄρθρο 3,1: «Τὰ κοιμητήρια χαρακτηρίζονται ὡς πράγματα ἐκτὸς συναλλαγῆς, ἐφ' ὃν κατὰ τὸ ἄρθρον 970 τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος δύναται νὰ ἀποκτᾶται ἰδιωτικὸν δικαίωμα ἰδιαιτερον (εἰδικὸν δικαίωμα) ἐπὶ ὠρισμένου χώρου ταφῆς... Ὁ ἐφ' οὗ παρέχεται δικαίωμα χρήσεως χώρος δὲν ἀποτελεῖ περιουσιακὸν στοιχεῖον...».

8. ΠΔ 456/1984, Ἀστικὸς Κώδικας, ἄρθρο 966: «Πράγματα ἐκτὸς συναλλαγῆς εἶναι τὰ κοινὰ σὲ ὅλους, τὰ κοινόχρηστα καὶ τὰ προορισμένα στὴν ἐξυπηρέτηση δημοσίων, δημοτικῶν, κοινοτικῶν ἢ θρησκευτικῶν σκοπῶν».

9. Ἡ ἀναφώνησις ὡ τοῦ θαύματος!, ὅπως καὶ πολλὲς ἀπὸ τὶς ἐκφράσεις πού παραθέτω μὲ πλάγιους χαρακτήρες, ἀπαντᾶται στὴ νεκρώσιμη ἀκολουθία, σὲ παρόμοια συνάρτηση. Τὸ ἰδιόμελον στὸ ὁποῖο ἀναφέρομαι ἔχει αὐτούσιο ὡς ἐξῆς: *Θρηγῶ καὶ ὀδύρομαι, ὅταν ἐννοήσω τὸν θάνατον, καὶ ἰδῶ ἐν τοῖς τάφοις κεμένην τὴν κατ' εἰκόνα Θεοῦ, πλασθεῖσαν ἡμῖν ὠραιότητα, ἄμορπον, ἄδοξον, μὴ ἔχουσα εἶδος. Ὡ τοῦ θαύματος! Τί τὸ περὶ ἡμᾶς τοῦτο γέγονε μυστήριον; Πὼς παρεδόθημεν τῇ φθορᾷ καὶ συνελεγχθημεν τῷ θανάτῳ; Ὅπως Θεοῦ προστάξει, ὡς γέγραπται, τοῦ παρέχοντος τοῖς μεταστάσι τὴν ἀνάπαυσιν.*

ϊκανή νά συνθέσει ἀλησμόνητα, σ' ἀλήθεια, γεγονότα, εἶναι γιά μένα μέγα μυστήριο. Ἐμβρόντητες μπρός στό θέαμα, τολμήσαμε, ὥστόσο, ν' ἀκουμπήσουμε τά ὀστά, νά τά περιεργαστούμε. Ὡ νίκη! Ὅλα μποροῦμε νά τά δοῦμε, νά τά γνωρίσουμε μαζί, ἤ μιά δίπλα στήν ἄλλη.

Φύγαμε μέ τά τεκμήρια, ἀπό ἕνα κρανίο ἤ κάθε μιά, χωμένα κάτω ἀπ' τά κλειστά μπουφάν, σάν ἐγκυμονοῦσες κόρες. Ὅταν γυρίσαμε τή νύχτα στή Θεσσαλονίκη, δέν ξέραμε τί νά κάνουμε μέ τά τρόπαια τῆς φιλίας μας. Ἀποφασίσαμε νά τά κρατήσω προσωρινά ἐγώ, στό σπίτι καί τά δύο. Τά τύλιξα σέ ἐφημερίδες καί τά ἐκρυψα στό δωμάτιό μου. Λίγες μέρες ἀργότερα, τά βρῆκε ἡ μητέρα μου σκουπίζοντας κάτω ἀπ' τό κρεβάτι. Τήν ἐποχή ἐκείνη δυό φορές κόντεψε ἡ γυναίκα νά πάει ἀπό συγκοπή μέ τά κατορθώματά μου. Ἡ πρώτη ἦταν τότε μέ τίς νεκροκεφαλές καί ἡ δεύτερη, ὅταν κάποια μέρα χτύπησε ἡ πόρτα καί τῆς ἦρθαν πακέτο τά Ἄπαντα τοῦ Λένιν.

Πέρασε καιρός προτοῦ μάθω γιά τά ἐκταφικά ἔθιμα τῶν μοναχῶν —κι αὐτούς τούς ξεθάβουν πάνω στά τρία χρόνια—, προτοῦ ἀνατρέξω σέ διάφορα ἀνθρωπολογικά ἄρθρα ἀπ' ὅπου μετά βεβαιότητα συνάγεται ὅτι ἡ ἐκταφή εἶναι συνηθισμένη, πανορθόδοξη πρακτική —ἡ ὁποία, βέβαια, οὐδόλως ἐξαρτάται ἀπό τήν καινόσπουδη ἀστυφιλία μας—, προτοῦ ἀρχίσω συστηματικά νά ἐπισκέπτομαι τά κοιμητήρια τῶν χωριῶν καί νά διαβάζω τίς ἡμερομηνίες θανάτου στίς ἐπιτύμβιες πλάκες γιά νά ἐπαληθεύσω τά λεγόμενα τῶν ἀνθρωπολόγων. Ὅμως οἱ ἀναμνήσεις ἀπό τήν ἐκδρομή ἐκείνη μοῦ ἔδιναν ἕνα εἶδος σιγουριάς ὅτι ὑπάρχουν κάποιες ἀντιλήψεις ἢ πρακτικές πού ὅταν τίς δεῖς ἐγγεγραμμένες στόν εὐρύ χώρο τῆς ὑπαίθρου, ὅπως τότε στήν ἀνοιχτωσιά, στούς πρόποδες τοῦ Ὀλύμπου, εἶναι σάν νά τίς βλέπεις ἐγγεγραμμένες καί στό χρόνο, σ' αὐτόν πού οἱ ἱστορικοί ὀνομάζουν «μεγάλη διάρκεια».¹⁰

Ὡστόσο, οἱ νεκροκεφαλές πού εἶχαμε κλέψει ἀπ' τό μικρό νεκροταφεῖο τοῦ χωριοῦ ὡς φιλοπερίεργοι οὐμανιστές τῆς Ἀναγέννησης, μόνο πρόσφατα σχετικά ἐπαψαν νά μέ παραπέμπουν ἀποκλειστικά στόν Ἄμλετ, στά μαθήματα ἀνατομίας ἢ στά κρανία πού ἐντυπωσιασμένη ἔβλεπα νά κοσμοῦν τά φοιτητικά δωμάτια κάποιων μεγαλύτερων κοριτσιῶν πού σπούδαζαν ἱατρική. Κι αὐτό συνέβη διαβάζοντας καί συσχετίζοντας ἱστορίες νεοφανῶν ἀγίων.

Ὅταν εἶμαι εὐδιάθετη, μ' ἀρέσει νά ἐνημερώνομαι καί νά παρακολουθῶ τούς ἀγιοδρόμους δίους τῆς ἐποχῆς μας. Ἡ στερεότυπη ἐπαναληπτικότητα τῶν πράξεων, ὅπως ἄλλοτε ἡ προσήλωσις στά μαρτύρια τῶν ἀγίων, συχνά παρουσιάζει ἀνθρωπολογικό ἐνδιαφέρον ἐφάμιλλο ἐκείνου πού τίς τελευταῖες δεκαετίες ἔκανε φιλοσόφους καί ψυχαναλυτές ν' ἀσχολοῦνται μέ τή φτώχεια καί τή σταυρική ἐπαναληπτικότητα τῶν ἔργων τοῦ Μαρκησίου ντέ Σάντ.

Ἡ ἀναζήτηση καί ἡ ἀνεύρεση νέων λειψάνων φαίνεται πῶς εἶναι πάντα χρήσιμη γιά τήν Ἐκκλησία ἐφόσον, θεωρητικά, μόνον ἐπὶ τοῦ «θησαυροῦ» ἀγίων λειψάνων οἰκοδομεῖται καί «καθερώνεται» ναός.¹¹ Ἐκ παραλλήλου, κάθε νέα ἀναγνώριση ἀγίου, ἢ ὁποία συνδέεται ἄμεσα μέ τά λείψανά του, γεφυρώνει, μέ τόν τρόπο τῆς, τό κενό πού ἀφήνει ἡ σιωπή ἢ ἡ ἀνυπαρξία ἐκκλησιαστικοῦ λόγου περί ἐκταφῆς καί ἐπιτρέπει στά ἀκατάληπτα ἀπομεινάρια τῶν ἐκταφικῶν μας δρωμένων νά βροῦν κάποιο νόημα. Εἶμαι τῆς γνώμης, δηλαδή, ὅτι οἱ διαδικασίες ἀναγνώρισης τῶν νεοφανῶν ἀγίων ἐπιτρέπουν νά ἀντι-

ληφθεῖ κανεῖς πλήρως τήν κατ' ἐξοχήν ποιμαντική, τήν ποιμαντική τῶν δικῶν τους ἀγίων λειψάνων, καθώς καί τούς λόγους γιά τούς ὁποίους ὅλοι οἱ νεκροὶ ἀνεξαίρετως πρέπει νά ὑποβάλλονται, μέσω τῆς ἐκταφῆς, στήν ὀρθολογία, στή θεοκρισία τῆς φθαρτότητας καί τῆς ἀφθαρσίας.

Ἀποκαλυπτήριο δέος καταλαμβάνει τίς ψυχές τῶν πιστῶν κάθε φορά πού βρίσκονται ἐνώπιον τοῦ θεάματος τῆς σάρκας πού ἀντιστέκεται καί δέν διαλύεται. Εἶναι τό προάγγελμα τῆς ἔσχατης θείας δίκης, ἐπιβεβαίωση, ἤδη ἐπὶ τῆς γῆς, ὅτι πρόκειται περί κεκοιμημένου πού ἡ Ἐκκλησία ἢ ὁ Θεός «ξεχώρισε», ὅτι πρόκειται δηλαδή περί σώματος ἀγίου ἢ περί «ἀφορισμένου», ἤτοι, κατά κυριολεξία, «ξεχωριστοῦ», ἀτόμου. Τό ἀδιάλυτο τῆς σάρκας, πού τεκμηριώνεται μόνο μέ τήν ἐκταφή, εἶναι ποινή καί κατάρα γιά τόν ἀφορισμένο¹² ἢ ἀντίθετα σημάδι ἀγιοσύνης, ὅταν ὁ Κύριος ἀφθαρσίας ἐνδύει εὐπρέπειαν τόν ἀθλήσαντα διά πάθους θνητόν.¹³

Ἐξάλλου, διεγείροντας στά πνεύματα τῶν πιστῶν τίς συγχές φανερώσεις τοῦ ὑποψηφίου ἀγίου, ἡ διαδικασία ἀναγνώρισης εἶναι, κατά τή γνώμη μου, ὁ μόνος χῶρος πού ἡ ἐκκλησία ἀφήνει στό πλήρωμά της γιά νά ἐκφραστοῖ καί νά κοινοποιηθεῖ —καταθέτοντας ὄνειρα καί δράματα— τήν ἄλλως «ἀκοινωνητή», τήν ἀπόκοσμη ἐμπειρία τῆς ἐκταφῆς καί τῆς σιωπῆς, τήν «ἰερή» τῆς φρίκης. Μ' αὐτόν τόν τρόπο, ἴσως ἀπομακρύνεται προσωρινά καί ὁ κίνδυνος γιά τούς εὐλαβεῖς πιστοῦς νά βλέπουν τά «πεθαμένα» τους νά ξανάρχονται, ὄχι μόνον σέ ὄνειρα ἢ σέ δράματα, ὅπως οἱ ἄγιοι, ἀλλά καί στό ξύπνιο

10. Ἐκτός ἀπό τούς διαμαρτυρούμενους, καί οἱ ἄλλοι χριστιανοὶ ξεθάβουν κατά παράδοσιν τούς νεκρούς τους, ἀλλά σά νά τό 'χουν ξεθάσει. Συχνά, οἱ ἀρμοδιότητες τῶν ἐκαστοτε κρατῶν ἔχουν ἐπέμβει δραστηρικὰ στά ἔθη τῶν ἐκαστοτε ἐκκλησιῶν, ἐδῶ καί ἑκατοντάδες χρόνια. Στή Γερμανία, γιά παράδειγμα, ἡ ἐκταφή, ὅταν ἐκτελεῖται, ἐπιτρέπεται, ἀπ' ὅ, τι ξέρω, στά δεκαπέντε χρόνια, ἐνῶ στή Γαλλία στά δώδεκα.

11. ... Ὅσοι οὖν σεπτοὶ ναοὶ καθιερώθησαν ἐκτός ἀγίων λειψάνων μαρτύρων, ὀρίζομεν ἐν αὐτοῖς κατάθεσιν γίνεσθαι λειψάνων μετὰ συνήθους εὐχῆς. Ὁ δέ ἀνευ ἀγίων λειψάνων καθιερώων ναόν, καθαιρείσθω, ὡς παραβηθῆκώς τὰς ἐκκλησιαστικὰς παραδόσεις... (7ο Κανὼν τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Π.Ι. Ἀκανθοπούλου, ὁ.π., σ. 192).

12. Αὐτό συνάγεται καί ἀπό τήν πιό γνωστή συγχωρητική εὐχή τῆς νεκρώσεως ἀκολουθίας: ... *Ναί, Κύριε ὁ Θεός ἡμῶν, νικησάτω σου τό ἄμετρον ἔλεος, καί ἡ φιλανθρωπία ἡ ἀνεῖκατος· καί εἴτε ὑπὸ κατάραν πατρός ἢ μητρός, εἴτε τῷ ἰδίῳ ἀναθέματι ὑπέπεσεν ὁ δοῦλος σου οὗτος, εἴτε τινὰ τῶν ἱερωμένων παρεπίκρανε, καί παρ' αὐτοῦ δεσμόν ἄλυτον ἐδέξατο, εἴτε ὑπὸ Ἀρχιερέως ὁραυτῶν ἀφορισμῶ περιέπεσε, καί ἀμελεία καί ραθυμία χρησάμενος, οὐκ ἔτυχε συγχωρήσεως, συγχώρησον αὐτῷ δι' ἔμου τοῦ ἁμαρτωλοῦ καί ἀναξίου δούλου σου· καί τό μέν σῶμα αὐτοῦ εἰς τά ἐξ ὧν συνετέθη διάλυσον, τήν δέ ψυχὴν αὐτοῦ ἐν σπηναῖς Ἁγίων κατάταξον...* (Μικρόν Εὐχολόγιον, Νεκρώσιμος Ἀκολουθία, Εὐχαῖ συγχωρητικαῖς εἰς πᾶσαν ἀράν καί ἀφορισμόν εἰς τεθνεῶτα, ἀναγιγνωσκόμενα παρὰ τοῦ Ἀρχιερέως). Πρέπει νά σημειώσω ὅτι ἡ διάλυσις τοῦ σώματος εἰς τά ἐξ ὧν συνετέθη μέ συνακόλουθο τόν ἀποχωρισμό τῆς ψυχῆς ἀπό τό σῶμα, ἀπαντᾶται, ἀπό ὅλη τή νεκρώσιμη ἀκολουθία, μόνον σέ τοῦτο τό σημεῖο τῆς συγχωρητικῆς εὐχῆς ὡς, οὕτως εἰπεῖν, «ὑλοποίηση» τῆς συγχωρήσεως - ἐπαναλαμβάνεται δέ μέ ἐλάχιστες ἀποκλήσεις τρεῖς φορές.

13. Τίς ἐκφράσεις μέ πλάγιους χαρακτήρες, τίς δαισισηκῆς, μέ μικρές παραλλαγές, ἀπό μία ὠδή τῆς λειτουργίας τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα. Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ, Ὡδή ζ', ὁ Εἰρκός: Ὁ Παῖδας ἐκ καμίνου ρυσάμενος, γενόμενος ἀνθρώπος, πάσχει ὡς θνητός, καί διά πάθους τό θνητόν, ἀφθαρσίας ἐνδύει εὐπρέπειαν, ὁ μόνος εὐλογητός τῶν πατέρων, Θεός καί ὑπερένδοξος.

τους, ὡς στοιχεῖα ἢ ὡς θρυκόλακες, ὅπως συνήθιζαν νά ἐρχονται καί νά τούς βασανίζουν παλιά.¹⁴

Θά ἤθελα ἀκόμη νά προσθέσω ὅτι ὁ λόγος περὶ τῶν ἁγίων λειψάνων εἶναι ὁ μόνος «ἐκταφικός λόγος» ὁ ὁποῖος ἐμπεριέχει ἀπόλυτη ὁρολογική ἀσφάλεια. Πάντα παραμένει ἡ ὑπόψια πῶς οἱ ὄροι «ἀνακομιδή» καί «λείψανο» —οἱ δύο λέξεις ἐκφέρονται σάν ν' ἀποτελοῦν σημασιολογικό ζεύγος— ὅταν πρόκειται γιά κοινούς θνητούς, χρησιμοποιοῦνται λίγο ὡς πολὺ καταχρηστικά. Ἐδῶ πρέπει νά σημειώσω ὅτι, σπάζοντας τὸ ἐννοιολογικό ζεύγος πού προηγουμένως ἀνέφερα, ἡ νομική ἀκριβολογία, σέ ἀντίθεση μέ τὰ ἐρμηνεύματα τῶν λεξικῶν, ποτέ δέν χαρίζεται στοὺς κοινούς πολίτες ἐνδύοντας τὰ γυμνά ὀστά τους μέ τήν εὐπρέπεια τῶν λειψάνων. Σέ νομική, δηλαδή, συνάρτηση, ποτέ, ἀπ' ὅ,τι ξέρω, τὰ ὀστά τῶν ἀνακομιζομένων νεκρῶν δέν ὀνομάζονται λείψανα. Στὸ λεξιλόγιο τῶν νόμων καί τῶν ἀποφάσεων τοῦ κράτους οἱ λέξεις συνταιριάζονται ὡς ἑξῆς: «ἀνακομιδὴ νεκροῦ» καί «λείψανο ἁγίου».¹⁵

Στὴ λεξικογραφία, ὁ ὀρισμὸς καί τὸ παράδειγμα πού ἀπαντᾶται στὸ λεξικὸ τοῦ Δημητράκου στὸ λήμμα «ἀνακομιδὴ», εἶναι, σέ συνδυασμὸ μέ ὀρισμούς καί παραδείγματα ἄλλων λεξικῶν πού θά ἦταν κορυφατικὸ νά παραθέσω, ὁ πλεόν περιεκτικὸς: «Ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων, ἡ ἐκ τοῦ τάφου ἀνάληψις τῶν ὀστέων καί ἀπόθεσις αὐτῶν εἰς τόπον τιμιώτερον ἢ εἰς τὸ χωνευτήριον: ἡ ἀνακομιδὴ τοῦ λειψάνου τῆς Ἁγίας Θεοδώρας».

Ἡ πολικότητα τῶν τόπων ἀπόθεσης τῶν ἀναληφθέντων ὀστέων («τόπος τιμιώτερος» καί «χωνευτήρι»), ἡ ἐκφραστικὴ διαφορὰ τῶν κινήσεων πού ἀκολουθοῦν τήν ἀνακομιδὴ («ἀπόθεση κατὰ τὸν Δημητράκο, «ρίξιμο» στὸ χωνευτήρι, κατὰ κάποιους ἄλλους, ρεαλιστικότερους ὀρισμούς¹⁶), ἡ πεπωμένη, διαμετρικὰ ἀντίθετη, μετάλλαξη τῶν νεκρῶν διὰ τῆς ἀνακομιδῆς (οἱ μὲν ἀναγνωρίζονται ὡς ἅγιοι καί τὰ λείψανα, τὸ σύνολο ἢ τμῆματά τους, ἀποτελοῦν ἀντικείμενα ἀπέθαντης λατρείας, οἱ δὲ ἐξαφανίζονται διὰ παντός στὴ χοάνη τοῦ χωνευτηρίου), εἶναι ὑπόρρητες πλὴν ὅμως παρούσες ἰδέες σέ τοῦτο τὸν ὀρισμὸ. Μόνον τὰ ὀστά ὀλίγων διακεκριμένων καί κυρίως τῶν ἁγίων, περισυλλέγονται γιά νά τεθοῦν εὐλαβικά «εἰς τόπον τιμιώτερον». Τὰ κόκκαλα τῆς μάζας τῶν κεκοιμημένων ξεθάβονται γιά νά ἐπανέλθουν στὴν ὕλη, γιά νά ριχθοῦν πάλι στὴ γῆ καί νά χάσουν ὅποια σχέση τὰ ἔνωσε μέ κάποιο ἄτομο, μέ κάποιο ὄνομα ἢ μέ κάποια ἱστορία. Ἀπερίθλαπτα χάρδλα, «πλήρωμα» τοῦ χωνευτηρίου, τῆς Ἐκκλησίας καί τοῦ Παράδεισου. Ἡ μετὰ θάνατον διαφύλαξη ἰχνῶν ἀτομικότητας εἶναι ἀποκλειστικὸ προνόμιο ὀλίγων ἐκλεκτῶν.¹⁷ Ἀπὸ τοὺς ἀνακομιζόμενους νεκρούς, μόνον οἱ ἅγιοι διὰ τῶν λειψάνων τους —ὅπως διὰ τῶν προσώπων τους στὰ εἰκονίσματα— πρέπει νά διατηροῦν γιά τοὺς ἐπιζῶντες ἀπτὰ τὰ ἰχνη τῆς ὑπαρξῆς τους.

Ἐξάλλου, γιά μερικούς ἄλλους ὄρους τοῦ λεξιλογίου τῆς ἐκταφῆς, ὅπως «ὀστεοφυλάκιο» καί «χωνευτήρι», εἶναι δύσκολο νά σχηματίσει κανεὶς ἀκριβὴ ἰδέα ἀνατρέχοντας στὰ λεξικά. Παρόλο πού ξέρω ὅτι ἡ ἀσάφεια μερικῶν λεξικογράφων δέν ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι ἀγνοοῦν τὸν Ἡσίοδο, σκέφτομαι πῶς, ἂν τὸν διάβαζαν προσεχτικά, τὰ μεταλλίνα γένη του θά τοὺς ἐξοικειώναν κάπως μέ τήν ἰδέα τοῦ χωνευτηρίου καί τῆς μεταλλευτικῆς χοάνης. Φαντάζομαι πῶς, τότε, ἴσως νά ἔγραφαν καλύτερα τὸ σχετικὸ λήμμα.¹⁸

Χωρὶς νά 'χω βρεῖ κανένα μελέτημα πού νά στηρίζει τήν ἀκόλουθη ὑπόθεση, νομίζω ὅτι τὸ ὀστεοφυλάκιο στὰ νεκροτα-

14. Γιά ὀρισμένα θέματα πού στὸ κείμενο αὐτὸ ἀκροθιγῶς ἀναφέρω —σκέφτομαι τὸν «ἀφορισμὸ» ἢ τοὺς «θρυκόλακες»— εἶναι πάντα χρήσιμο νά συμβουλευέται κανεὶς τήν ἀναντικατάστατη Ἐγκυκλοπαίδεια τοῦ Πυρσοῦ. Γι' αὐτὰ, ὅπως καί γιά τήν «ἰνδοευρωπαϊκὴ» τριχρωμία ἄσπρο - μαῦρο - κόκκινο, πού ἀνέφερα ὅταν μιλοῦσα γιά τὰ «σύνεργα» τῆς ἐκταφῆς στὴν ἀρχή, συμβουλευέτηκα τὸ πικνὸ, μέ ἰδέες καί βιβλιογραφικούς πόρους, ἄρθρο τῆς Ἄννας Ἀγγελοπούλου, *Vampires de l'Orient: L'écriture d'un mythe* (ὑπὸ δημοσίευση στὸ περιοδικὸ *Cahiers de littérature orale*). Εἶναι εὐκαιρία νά εὐχαριστήσω, ἐδῶ, τὴ φίλη μου γιά τὰ «ἀδιάλειπτα» δῶρα της, γιά ὅλα τὰ παραμῦθια πού μέ ἀπαράμιλλη τέχνη μου ἔχει, πει καί μου ἔχει μάθει τὰ «τελευταία» τριάντα χρόνια.

15. Βλέπε ἐνδεικτικὰ ΥΑ Α5/1210 τῆς 19.4/10.5.1978, Περὶ ὄρων γιά τήν ἴδρυση κοιμητηρίων Ἄρθρο 1, Ὀρισμοί:

«Ἀνακομιδὴ νεκροῦ» ὀνομάζεται ἡ μεταφορὰ γενικά ἀπὸ τὸν τάφο τῶν ὀστέων τοῦ νεκροῦ, ὕστερα ἀπὸ τὴν πλήρη ἀποσύνθεση τοῦ πτώματος, γιά νά φυλαχθοῦν ἢ νά τοποθετηθοῦν ἄλλοῦ.

«Ὀστεοφυλάκιο» ὀνομάζεται ὁποιοσδήποτε στεγασμένος ἢ κλειστός χώρος στὸ κοιμητήριον, πού περιλαμβάνει κατάλληλες ὑποδοχῆς γιά τὴ φύλαξη τῶν ὀστέων τῶν ἀνακομιζομένων νεκρῶν.

«Χωνευτήριον» ὀνομάζεται ὁ χώρος στὸ ἔδαφος ἐνὸς κοιμητηρίου, πού χρησιμοποιεῖται γιά τὴν τοποθέτηση ὀστέων ἀνακομιζομένων νεκρῶν. Ν. 137/1967, Περὶ προσόντων καί χειροτονίας Κληρικῶν καί περὶ ὀρθομίσεως Ἐκκλησιαστικῶν τινῶν ζητημάτων, Ἄρθρον 6, 1: Τὰ ἱερά λείψανα τῶν ἁγίων τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ὡς κείμενα ἐκτός συναλλαγῆς φυλάττονται καί τίθενται εἰς δημόσιαν προσκύνησιν, εὐθύνη καί ἐποπτεία τοῦ ἐκασταχοῦ οἰκείου Ἐπισκοποῦ.

Β.Δ. 248/1968, Περὶ ὀρισμοῦ τῆς 2ας Μαΐου, ἑορτῆς τῆς ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Μεγάλου, ὡς ἡμέρας ἀργίας τῶν Δημοσίων Ὑπηρεσιῶν ἐν τῇ περιφερείᾳ τοῦ Δήμου Παλαμᾶ Νομοῦ Καρδίτσας.

16. βλ. Γ.Θ. Βεργιώτη, *Λεξικὸν Λειτουργικῶν καί Τελετουργικῶν Ὁρων*, Θεσσαλονίκη, 1995, καί Ε. Κριαρὰ, *Λεξικὸ τῆς Σύγχρονης Ἑλληνικῆς Δημοτικῆς Γλώσσας*, Ἀθήνα, 1995 στὸ λήμμα «χωνευτήριον». Παραθέτω τὰ λήμματα αὐτοῦσια στὴ σημείωσή 18.

17. Πλὴν τῶν Ἁγίων, σ' αὐτὴν τὴν κατηγορίαν ἀνήκουν οἱ Ἀγωνιστῆς τοῦ '21 καί οἱ πεσόντες στὰ πεδία τῶν μαχῶν. Στὴν περίπτωση τοῦ, ὅμως, τὸ «κοσμικὸ» κράτος —κι ἂς ἦταν ἐκεῖνο τῶν «Ἑλλήνων Χριστιανῶν»— προστατεύει τοὺς τάφους κι ὄχι τὰ λείψανά τους. Βλ. Ν.Δ. 1233/1972, Περὶ προστασίας ἐν γένει τῶν τάφων Ἀγωνιστῶν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως 1821.

18. Παραθέτω μερικὰ ἐρμηνεύματα τῶν λέξεων «ὀστεοφυλάκιο» καί «χωνευτήρι», ἀκολουθώντας ἀφενὸς, τὴ χρονολογικὴ πρόοδο συγγραφῆς τῶν λεξικῶν, ἀφετέρου, τὴν κατὰ ζεῦγη παραθέσή τους, ἐφόσον τὰ λήμματα ὑπάρχουν στὸ ἴδιο λεξικὸ:

— ὀστεοφυλάκιο (το). Κλειστός καί ὑπόγειος χώρος ἐν νεκροταφείῳ, συνήθως ὑπὸ τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ, ἐν τῷ ὁποίῳ φυλάσσονται τὰ ὀστά, μετὰ ἢ ἀνευ ὀστεοθηκῶν, τῶν ἐκταφέντων νεκρῶν (*Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαίδεια*, Πυρσός, Ἀθήνα, 1926-1934)

— χωνευτήριον (το) μεταλλευτικὴ χοάνη πρὸς τήξιν καί ἀποκάθαρσιν μετ' αλλοῦ ἢ μεταλλεύματος. || δημοτ., χωνευτήρι. ὑπόνομος ἐν τῇ ἐκκλ., σία, ἐνθα χύνεται τὸ ὕδωρ τῆς κολυμβήθρας. || ἡ ὀστεοθηκὴ τοῦ νεκροταφείου (*Πυρσός*, ὁ.π.)

— ὀστεοφυλάκιο (το) ἢ ὀστεοθηκὴ τῶν ἐκταφέντων νεκρῶν. (Δ. Δημητράκος, *Μεγά Λεξικὸν Ὀλης τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσας*, Ἀθήνα, 1950)

— χωνευτήριον τὸ ΑΝ -ὸ Δ μεταλλευτικὴ χοάνη πρὸς τήξιν μεταλλῶν. 2. Ν ὑπόνομος εἰς ναόν, ὅπου χύνεται τὸ ὕδωρ κολυμβήθρας. 3 Ν ὀστεοθηκὴ νεκροταφείου (*Δημητράκος*, ὁ.π.)

— ὀστεοφυλάκιο: δέν ἀπαντᾶ τὸ λήμμα (*Ἐγκυκλοπαίδεια Πάπυρος, Λαρσός, Μπριτάννικα*, Ἀθήνα 1981)

— χωνευτήριον, τό, ἡ χοάνη, ἢ (ἀγγλ. crucible, crucible fumace, γαλλ. creuset, γερμ. Schmelztiegel) (Μεταλλ.) μικρὸ δοχεῖο ἀπὸ μέταλλο ἢ πυριμαχο ὕλικό, χρησιμοποιούμενο στὸ ἐργαστήριον γιά τὴν τήξιν ἢ

φεία τῶν πόλεων εἶναι ἓνα ἐπιπλέον μεταβατικό στάδιο, ἐμβόλιμο, ἀνάμεσα στὸν τάφο καὶ στὸ πολύνεκρο χωνευτήρι.¹⁹ Βοήθημα γιὰ τὴ δύσκολη καὶ χρονοβόρα δουλειὰ τοῦ πένθους — τὴν τόσο δυσδιάκριση ἀπὸ τὴν ὀπτική γωνία τοῦ χαρμόσυνου ἀγγέλματος τῆς «κοιμήσεως», τῶν «κεκοιμημένων», καὶ τοῦ «κοιμητηρίου» — βοήθημα, λοιπόν, γιὰ τὴν παράταση κάποιων ὑλικῶν δεσμῶν πού ἴσως μαρτυρεῖ τίς ἀντιστάσεις μας νὰ συγκατανεύσουμε στὴ βία, ἐσπευσμένη καὶ ριζικὴ ἐξαφάνιση κάθε ὄρατοῦ ἴχνους ὑπαρξῆς τῶν ἀνακομιζομένων νεκρῶν μας.

Οἱ ἱστορίες νεοφανῶν ἁγίων γιὰ ὅσα παραπάνω ἀνέφερα εἶναι διαφωτιστικές. Οἱ ἅγιοι, ἀπ' ὅ,τι κατάλαβα, χαρακτηρίζονται «νεοφανεῖς» εἴτε διότι ἄβλησαν κατὰ τοὺς νεότερους χρόνους, σ' ἑλληνοκεντρικὴς ἢ ἐλλαδικὴς περιοχὴς καί, ὡς ἐκ τούτου, ἀναγνωρίστηκαν σχετικὰ πρόσφατα, εἴτε διότι, ἀντὶ τοῦ βίου τους, ἀνακαλύψαμε στίς μέρες μας τὰ λείψανά τους ἢ μᾶλλον βρέθηκε ἓνας σκελετός στὸν ὁποῖο δόθηκε, μετὰ ἀπὸ μύρια ὄνειρα καὶ ὁράματα τῶν πιστῶν, — καὶ ἐδῶ ἐγκριταὶ τὸ θαῦμα — μία ταυτότητα. Αὐτὴ εἶναι ἡ περιπτώσις λίαν δημοφιλῶς νεοφανοῦς ἁγίου, τοῦ Ἁγίου Ραφαήλ. Μὲ τὴ χάρι Του, ἡ νῆσος Λέσβος κατέστη στίς μέρες μας, γιὰ ἓναν ἀκόμη λόγο, νῆσος προσκυνηματικὴ. Μερικὰ ἀπὸ τὰ θαύματα περὶ τὰ λείψανά του, τὰ ὁποῖα καὶ παραθέτω, μ' ἔκαναν νὰ θυμηθῶ τὰ σακκὰ χωρὶς ὄνομα στοὺς πρόποδες τοῦ Ὀλύμπου, μόνο πού τὸ σακκὶ μὲ τὰ λείψανα τοῦ Ἁγίου δὲν ἦταν ἐλαφρῦ σάν ἐκεῖνα, ὑποθέτω, τῆς ἐκδρομῆς ἢ σάν τὸ κασελάκι μὲ τὰ κόκαλα τοῦ πατέρα μου.

«... Ἀπὸ τὴν ἡμέρα τῆς εὐρέσεως τοῦ τάφου τοῦ ἄγνωστου νεκροῦ, ἄρχισαν ἐδῶ νὰ συμβαίνουν καταπληκτικὰ ὑπερφυσικὰ φαινόμενα πού ἄφηναν ἐκπληκτοὺς τοὺς ἐργάτες. Ὁ Δούκας Τσολάκης μάζεψε τὰ ὄστα καὶ τὰ τοποθέτησε πρόχειρα μέσα σ' ἓνα σακκί. Στὴν προσπάθειά του ὁμως νὰ μετακινήσῃ τὸ σακκὶ μὲ τὰ ὄστα, στάθηκε ἀδύνατο λόγω ὑπερβολικοῦ βάρους. Καὶ ἀνεξήγητοι κρότοι ἀκουγόταν μέσα ἀπὸ τὰ ὄστα καὶ εὐωδίαζε θυμίαμα. Δύο δὲ ἀπὸ τοὺς ἐργάτες, ὁ Λεωνίδας Σιδεράς πού κλάττησε τὸ σακκί, ἐνοιωσε νὰ μουδιάξῃ ὅλο του τὸ πόδι, καὶ ὁ Δούκας Τσολάκης πού χωρὶς εὐλάβεια πῆγε νὰ τὸ σηκώσῃ ἔμεινε ἀκίνητο τὸ χέρι του μὴ μπορώντας νὰ κινήσῃ τὸ σακκί πού ἦταν ἀσίκητο, ὡς τὴ στιγμή πού σκέφτηκε ἔντρομος νὰ κἀνὴ τὸ σημεῖο τοῦ σταυροῦ. Εἶχαν προσκαλέσει τὸν Ἱερέα γιὰ ἓνα τρισάγιο καὶ ἐκεῖνος ἀπάντησε: "Τὶ νὰ μνημονεύσω, ἀφοῦ δὲν ξέρω ποιὸς εἶναι καὶ ποῖο εἶναι τ' ὄνομά του;". Τὴ νύχτα παρουσιάστηκε ὁ Ἅγιος στὸν Ἱερέα καὶ σὲ διάφορα ἄλλα πρόσωπα καὶ εἶπε πὼς ὀνομάζεται Ραφαήλ καὶ κατάγεται ἀπὸ τὴ νῆσο Ἰθάκη. Παρουσιαζόταν σὲ μικροῦς καὶ μεγάλους, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, παιδιά, εὐσεβεῖς καὶ ἀσεβεῖς ἀκόμα, πότε σάν Ἱερωμένος, πότε μὲ ἄμφια ἀνωτέρου Κληρικοῦ, καὶ πότε σάν ἀπλὸς Μοναχός. Πολλὲς φορές τὴν ἴδια νύχτα πολλὰ ἄτομα, χωρὶς νὰ ἔχουν σχέση μετὰξὺ τους,

φρούξῃ ὀρισμένων οὐσιῶν. Ἐπίσης, τὸ κατώτερο τμήμα τῆς ὑψικαμίνου, ὅπου συγκεντρώνεται τὸ τηγμένο μέταλλο (Ἐγκυκλοπαίδεια Πάπυρος, δ.π.)

— ὀστεοφυλάκιο (το) οὐσ. (—ὀστοῦν + φυλάκιο) (Κ. ὀστεοφυλάκιο) εἰδικὸς χώρος σὲ νεκροταφεῖο ὅπου φυλάγονται οἱ ὀστεοθῆκες μὲ τὰ λείψανα τῶν νεκρῶν (Τεγόπουλος, Φυτράκης, Ἑλληνικὸ Λεξικό, Ἀθήνα 1988)

— χωνευτήριον κ. χωνευτήρι (τό) οὐσ. (—μτγν. χωνευτήριον — χωνευτήρι — χωνεύω) (Κ. χωνευτήριον) χράνη γιὰ λιώσιμο τῶν μετάλλων, μεταλλευτικὸ κάμινι || τὸ ὀστεοφυλάκιο τῶν νεκροταφείων (Τεγόπουλος, Φυτράκης, δ.π.)

— ὀστεοφυλάκιο: δὲν ἀπαντᾷ τὸ λήμμα (Γ.Θ. Βεργώτης, Λεξικὸν Λειτουργικῶν καὶ Τελετουργικῶν Ὁρων, Θεσσαλονίκη, 1995)

— χωνευτήριον (το) Ὁ τόπος ὅπου ρίπτονται τὰ ὑπόλοιπα ὕδατα τοῦ μυστηρίου τοῦ βαπτίσματος. Ὁ χώρος ὅπου ρίπτονται τὰ ὄστα τῶν κεκοιμημένων χριστιανῶν (Βεργώτης, δ.π.)

— ὀστεοφυλάκιο το, οὐσ. (ἀσυνίξ.), εἰδικὸς χώρος σὲ νεκροταφεῖο στὸν ὁποῖο φυλάγονται οἱ ὀστεοθῆκες μὲ τὰ ὄστα τῶν νεκρῶν μετὰ τὴν ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων τους (Ε. Κριαρᾶ, Λεξικὸ τῆς Σύγχρονης Ἑλληνικῆς Δημοτικῆς Γλώσσας, Ἀθήνα, 1995)

— χωνευτήρι (ἀσυνίξ.) καὶ χωνευτήρι τό. οὐσ. 1. κάμινι ὅπου λιώνονται τὰ μέταλλα. 2. χώρος ὑπόγειος ὅπου ρίχονται τὰ ὄστα τῶν νεκρῶν (ὅσα δὲν τοποθετοῦνται σὲ θῆκες στὸ ὀστεοφυλάκιο) (Κριαρᾶς, δ.π.)

— ὀστεοφυλάκιο: δὲν ὑπάρχει ἀλλαγὴ στὸ λήμμα ἀπὸ τὴν ἐκδοσις Τεγόπουλου - Φυτράκη τοῦ '88 (Μεῖζον Ἑλληνικὸ Λεξικό, Ἀθήνα 1997)

— χωνευτήριον κ. χωνευτήρι (τό) οὐσ. (—μτγν. χωνευτήριον — χωνευτήρι — χωνεύω) (Κ. χωνευτήριον) χράνη γιὰ τὸ λιώσιμο τῶν μετάλλων, μεταλλευτικὸ κάμινι || τὸ ὀστεοφυλάκιο τῶν νεκροταφείων || (μτφ.) τόπος ὅπου συντελεῖται ἀνάμειξη, κοινωνικὴ καὶ πολιτισμικὴ ἀφομοίωση ἀνθρώπων πού ἔχουν διαφορετικὴ φυλετικὴ, ἐθνικὴ, πολιτισμικὴ κτλ. προέλευσις: ἢ Ἀμερικὴ, αὐτὸ τὸ χωνευτήρι τῶν λαῶν καὶ ἐθνοτήτων || ἡ διαδικασία ἀνάμειξης καὶ ἀφομοίωσης στοιχείων ἰδ. πολιτισμικῶν: τὸ χωνευτήρι τῶν ιδεῶν (Μεῖζον, δ.π.)

— ὀστεοφυλάκιο (τό) (ὀστεοφυλάκιο-ον / -ων) ὁ χώρος νεκροταφείου στὸν ὁποῖο φυλάσσονται οἱ λειψανοθῆκες τῶν νεκρῶν (ΕΤΥΜ. Ἡ λ. μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸ 1889). (Γ.Δ. Μπαμπινιώτης, Λεξικὸ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσας, Ἀθήνα, 1998)

— χωνευτήρι(ο) (το) (χωνευτήρι-ον / -ων) 1. μεταλλευτικὴ κάμινος, κατασκευασμένη ἀπὸ πυρίμαχα ὑλικά, πού χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴν τήξη καὶ τὴν ἀποκάθαρση τῶν μετάλλων, ἰδ. τὸ κατώτερο τμήμα τῆς, ἐκεῖ ὅπου συγκεντρώνεται τὸ λειωμένο μέταλλο. 2. (κατ' ἐπέκτ.) δοχεῖο ἀπὸ μέταλλο ἢ πυρίμαχο ὑλικὸ πού χρησιμοποιεῖται στὰ ἐργαστήρια γιὰ τὴν τήξη ἢ τὴν πύρωση ὀρισμένων οὐσιῶν 3. (μτφ.) ὁ χώρος νεκροταφείου, στὸν ὁποῖο φυλάσσονται τὰ ὄστα τῶν νεκρῶν ΣΥΝ ὀστεοφυλάκιο. 4. ΕΚΚΛΗΣ. δεξαμενὴ ἐκκλησίας, στὴν ὁποία χύνεται τὸ νερὸ τῆς κολυμβήθρας. 5. (μτφ.) χώρος ἢ τόπος στὸν ὁποῖο συγκωνεύονται διαφορετικὰ πράγματα ἢ ζοῦν καὶ ἀφομοιώνονται πρόσωπα μὲ διαφορετικὴ ἐθνικὴ, φυλετικὴ, κοινωνικὴ κ.λπ. προέλευσις: μετανάστευσε στὴν Ἀμερικὴ, τὸ μεγάλο αὐτὸ σύγχρονο χωνευτήρι (ΕΤΥΜ. — μτγν. χωνευτήριον — χωνεύω (βλ. λ.) + καταλ. ἐπίθημα -τήριον, πβ. κ. σκοπευτήριον) (καθημ.) (Μπαμπινιώτης, δ.π.)

— ὀστεοφυλάκιο τό (osteofilakio): μικρὸ κτίριο, συνήθ. μέσα σὲ νεκροταφεῖο, τὸ ὁποῖο φυλάγονται τὰ ὄστα νεκρῶν μετὰ τὴν ἐκταφὴ τους (λόγιο ὀστεο- + φυλακή) -ιον (σφαλερῆ χρήση τοῦ ὀστεο- ἀντὶ τοῦ ὀστο-, σύγκρ. ὀστεοθήκη) (Λεξικὸ τῆς Κοινῆς Νεοελληνικῆς, Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ἰνστιτούτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν, (Ἰδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), Θεσσαλονίκη, 1998)

— χωνευτήρι το (xoneftiri) 1. δοχεῖο ἀπὸ ἀνεθκτικὸ ὑλικὸ μὲ κυκλικὴ διατομὴ πού στενεύει πρὸς τὰ κάτω, πού χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴν τήξη, τὸ βρασμὸ ἢ τὴ θέρμανση ὀρισμένων ὑλικῶν - χράνη. 2. (ἐκκλ.) α. ἀποχετευτικὸ φρεάτιο στὸν περιβάλλο ναοῦ, ὅπου χύνουν τὸ νερὸ τῆς κολυμπήθρας β. μέρος ὅπου καίγονται τὰ κόκαλα μετὰ τὴν ἐκταφὴ. 3. (μτφ.) τόπος ὅπου συναντιοῦνται καὶ συγκωνεύονται λαοὶ καὶ πολιτισμοὶ - χράνη: Ἡ Ἀμερικὴ εἶναι μεγάλο χωνευτήρι λαῶν καὶ φυλῶν (1. ελνστ. χωνευτήριον. 2: μsn. σημ. 3: λόγω σημασιολογικὸ δάνειο στὴ δημοτ. τοῦ χράνη) (Λεξικὸ τῆς Κοινῆς Νεοελληνικῆς, δ.π.)

19. Αὐτὸ συνάγεται καὶ ἀπὸ τὴ χρήση τοῦ μέλλοντα στὸ ἄρθρο 11, τῆς ΥΑ Α5/1210/1978, γιὰ τοὺς ὄρους ἱδρύσεως κοιμητηρίων: «Ὅλα τὰ κοιμητήρια θὰ διαθέτουν, ὀστεοφυλάκια, γιὰ τὴ φύλαξη τῶν ὀστέων τῶν ἀνακομιζομένων νεκρῶν». Ὑπενθυμίζω καὶ τὴν πληροφορίαν πού δίνει τὸ λεξικὸ τοῦ Μπαμπινιώτη ὅτι ἡ λέξη ὀστεοφυλάκιο μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸ 1889 (βλ. προηγούμενη σημείωσις).

ἐβλεπαν τό ἴδιο ὄνειρο. Τούς ἔλεγε: «Εἰμαι ὁ ὀσιομάρτυς Ραφαήλ, τά ὀστά πού βρέθηκαν στίς Καρυές εἶναι δικά μου. Μαρτύρησα ἀπό τούς Τούρκους στίς 9 Ἀπριλίου 1463. Εἰμαι ὁ καλόγερος πού ἐβλεπαν τόσα χρόνια». Καί τά δράματα συνεχίζονται...

Ἡ ἱστορία του σύμφωνα μέ τίς ἀνακαλύψεις εἶναι ἡ ἑξῆς: Τό κατά κόσμον ὄνομά του ἦταν Γεώργιος Λασκαρίδης ... κ.λπ.»²⁰

Τούτη ἡ ἑκταφή συνέβη τυχαία, ἐνῶ σκάδονταν τά θεμέλια μιᾶς ἐκκλησιούλας. Ὅπως τό τυχαῖο σέ σχέση μέ τό ἠθελημένο κάθε τρέχουσας ἑκταφῆς, ὅπως ἡ ἑκταφή τοῦ τάφου τοῦ ἁγίου σέ σχέση μέ τήν οἰκοδόμηση ναοῦ ἐπί τοῦ τάφου ἢ τῶν λειψάνων ἁγίου, ὅπως ἡ εὐωδία τῶν ὀστέων σέ σχέση μέ τήν λειψάνη ἀπό τή νεκρώσιμη ἀκολουθία *θρῶμα καί δυσωδία*, ὅπως οἱ κρότοι τῶν ὀστέων τοῦ Ἁγίου σέ σχέση μέ τή σωπῆ τῶν ἀνακομιζομένων νεκρῶν ἀλλά καί τή δική μας, ὅπως ἡ συνήθης, πρόχειρη καί ἀνευλαδῆς τοποθέτηση σέ σακιά τῶν κοινῶν ἐκταφιασμένων ὀστέων σέ σχέση μέ τήν εὐλαδική μεταχείριση τῶν ἁγίων λειψάνων, ὅπως ἡ γύμνια τους σέ σχέση μέ τίς πολλές ἀμφιέσεις τοῦ Ἁγίου, ἡ ἀντιστροφή εἶναι τό κύριο νοητικό σχῆμα αὐτοῦ τοῦ ἀποστάσιμου. Ὅμως, ἡ πιό δυνατή ἀντιστροφή εἶναι, κατά τή γνώμη μου, ἡ δραματική διεκδίκηση ταυτότητας ἀπό τόν ἴδιο τόν Ἁγιο, μέσω τῶν λειψάνων του, μέσω, δηλαδή, τῆς πλεονάζουσας, γιά τά χριστιανικά ἦθη, ἀπόδειξης τῆς ἀπάλειψης τῶν ταυτοτήτων.

Φαίνεται πῶς δέν εἶναι τόσο εὐκόλο νά παραδεχτοῦμε πῶς οἱ νεκροί — ὅπως ὁ «ἄγνωστος νεκρός» τῶν Καρυῶν ἢ οἱ ἄγνωστοι τῶν χωνευτηρίων — μᾶς εἶναι ἐντελῶς ἄγνωστοι. Ὡς ἐκ τούτου μερικοί βλέπουν ὄνειρα καί δράματα πού ἐπιτρέπουν σέ μερικούς ἐκλεκτούς μεσάζοντες — ἢ Ἐκκλησία τούς ὀνομάζει ἁγίους — νά διεκδικήσουν ταυτότητα καί ἕναν τόπο γιά τά λείψανά τους.

Ἡ ἱστορία τῆς ἁγιοποίησης τοῦ Ἀρσενίου τοῦ Καππαδόκη εἶναι ἡ πιό γλαφυρή ἀπ' αὐτές πού ξέρω. Τήν ἱστορεῖ ὁ Παῖσιος, σεβαστός καί σοφός γέροντας, γνωστός, ὅσο ζοῦσε, σ' ὅλη τή Βόρεια Ἑλλάδα, ὁ ὁποῖος καί πρωτοστάτησε στή διαδικασία τῆς ἀναγνώρισης τοῦ ἁγίου ἐξ ἀρχῆς. Ὁ Ἁγιος Ἀρσένιος ἦταν ἀπό τά Φάρασα τῆς Καππαδοκίας, ἀπ' ὅπου καταγόταν καί ὁ Παῖσιος. Μέ τή Μικρασιατική καταστροφή, γέροντας ὀγδόνητα τριῶν ἐτῶν, ἀκολούθησε τούς συγχωριανούς τους στήν Ἑλλάδα. Μετά ἀπό πολλές ταλαιπωρίες, κατέληξαν, αὐτός καί μερικοί ἄλλοι, στήν Κέρκυρα, ὅπου, μέσα σέ λίγες μέρες, παρέδωσε ὁ γέροντας τό πνεῦμα.

Ἀπό τήν πρώτη ἤδη ἀνάγνωση καί χωρίς νά ἔχω κανένα ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιά τό θέμα πού μέ ἀπασχολεῖ ἐδῶ, μοῦ εἶχε κάνει ἐντύπωση ἡ σπουδή τοῦ μοναχοῦ νά περιθάλπει τά ὀστά τοῦ σεβαστοῦ συγχωριανοῦ του, καί αὐτό πρῖν ἀκόμα καταφέρει καλά-καλά νά περισυλλέξει τίς μαρτυρίες γιά τό βίο καί τά θαύματά του. Μπορεῖ ὁ Ἁγιος Ἀρσένιος σήμερα νά μήν ὑπῆρχε, ἐάν ὁ Παῖσιος δέν εἶχε προλάβει καί εἶχαν καταλήξει τά ἱερά λείψανα, καί αὐτά, στό χωνευτήρι. Πάντως, ἔτσι ἀρχίζει ἡ ἱστορία τοῦ Ἀρσενίου, μέ τήν ἐξιστόρηση τῆς ἑκταφῆς του. Σ' αὐτό τό σημεῖο ἡ διήγηση τοῦ Παΐσιου ὁμοιάζει μέ τή διήγηση τῆς Ἡγουμένης τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Ραφαήλ: πρῶτα ἐξιστορεῖται ἡ ἑκταφή καί μετά ὁ βίος. Παραθέτω πάλι ἕνα ἀπόσπασμα. Δίνει, μέ τόν τρόπο του, πολλές πληροφορίες:

«... Ἐχοντας λοιπόν αὐτά ὑπόψη μου, ἀποφάσισα νά πάω ὁ μόνος μου στήν Κέρκυρα, γιά νά κάνω τήν ἑκταφή καί ἀνακομιδή του. Δέν γνωρίζω ὁμως, ἐάν ἡ εὐλάβειά μου ἦταν περισσότερη ἢ ἡ ἀναίδειά μου.

Σέ ὄλο μου τό ταξίδι εἶχα καί λογισμούς. Σέ περίπτωση πού βρῶ τό Λεῖψανό του ὀλόκληρο, τί νά κάνω; Διότι ἀδύνατο τότε νά μ' ἀφήσουν οἱ Κερκυραῖοι νά τό πάρω. Τό ὅτι θά τό εὕρισκα ἤμουν σίγουρος, διότι τό 1945 εἶχαν βρῆ τό τάφο τοῦ Πατρός τά ἀδελφία μου καί μοῦ ἔστειλαν χῶμα ἀπό τόν τάφο του, τό ὁποῖο ρίξαμε ἐπάνω σ' ἕνα συγχωριανό μας, πού εἶχε βγῆ ἀλειωτός, καί μετά ἔλειωσε.

(Μοῦ εἶχε πῆ ὁ Πρόδρομος νά τό κάνω αὐτό, καθώς καί τήν αἰτία, πού δέν εἶχε λείψει προηγουμένως ὁ συγχωριανός μου).²¹

Φθάνω λοιπόν στήν Κέρκυρα τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1958, καί ἐκεῖ συνέχεια βροχές. Ὁ Ἱερεῦς τοῦ κοιμητηρίου μοῦ εἶπε πῶς νά πάω ξανά ἄλλη ἐποχή ἢ νά παραμείνω μέχρι νά σταματήσουν οἱ βροχές. Τοῦ εἶπα: «Θά ἔρθω αὐριο τό πρωί στό Κοιμητήρι καί ὁ Πατήρ θά βοηθήσῃ».

Τήν ἐπομένη τό πρωί ξεκίνησα μέ κατακλυσμό, ἀλλά μόλις ἔφθασα στό Κοιμητήρι, ἔπαψε ἀμέσως ἡ δυνατή ἐκείνη βροχή καί βγήκε καί ὁ ἥλιος. Ἐγίνε μέ καλωσύνη ἡ ἑκταφή του, διάβασε καί τό τρισάγιο ὁ Ἱερεῦς, καί φεύγοντας μέ τά Λείψανα, ἄρχισε πάλι ἡ δυνατή βροχή νά συνεχίζη. Ὁ Ἱερεῦς τότε μοῦ εἶπε: «ὁ Πατήρ ἔκανε τό θαῦμα του».

Ἐφθασα μετά στό ξενοδοχεῖο. Τοποθέτησα τά Λείψανα στό μεξιλᾶρι μου καί ἄνοιξα τό καπάκι τῆς βαλίτσας, πού τά εἶχα μέσα, γιά νά τά βλέπω καί γονατιστός, προσευχόμενος. Ὅταν εἶχε νυχτώχει πιά, ἄναψα τό φῶς, γιά νά βλέπω καί στή συνέχεια τῆς νυκτός καί νά προσεύχωμαι.

Στίς ἐννέα μέ δέκα ἡ ὥρα τό βράδυ (ὥρα κοσμική), ἐνῶ προσευχόμενος γονατιστός, ἀκουσα μιά φωνή ἄγρια νά μέ ἀπειλή καί νά μοῦ λέγη: «Τί Λείψανα εἶναι αὐτά;» Καί μιά δύναμη ἔνοιωσα νά ὀρμαίει ἐπάνω μου, χωρίς νά βλέπω ὀλόκληρο σῶμα, δυό χέρια μαῦρα καί ἄγρια νά μέ σφίγγουν γερά, γιά νά μέ πνίξουν. Ἐκείνη τή στιγμή πού κινδύνησα, δέν ξέρω πῶς μοῦ ἦρθε, φώναξα δυνατά: «Ἁγιε Ἀρσένιε, βοήθησέ με!» Ἀμέσως τότε ἔνοιωσα μιά ἄλλη δύναμη, ἑνός ἀθλητοῦ, νά ἀπιάζη ἐκεῖνα τά φοβερά χέρια καί νά τά πετάει πέρα καί νά μέ ἐλευθερώνη. Ἡ καρδιά μου πιά τότε χτυποῦσε γλυκά, καί συνέχισα τήν προσευχή μου μέ εὐλάβεια περισσότερη πρὸς τόν Πατέρα Ἀρσένιο, καί τήν ἐπομένη ἔφυγα γιά τήν Κόνιτσα μέ τά Λείψανά του. Τό γεγονός αὐτό τό εἶχα πῆ τότε μόνο σέ δύο ἄτομα πνευματικά, διότι φοβήθηκα, μήπως τό μάθουν περισσότεροι, καί οἱ γυναῖκες ἀπό ἀδιάκριτη εὐλάβεια μετά πλέξουν καί παραμύθια...»²²

Συμπεριλαμβανομένου καί τοῦ εὐριπίδιου τέλους περί τῆς ἀδιάκριτης εὐλάβειας καί τῆς μυθολογίας τῶν γυναικῶν, πάντα διαβάζω αὐτό τό κομμάτι ὡς ἕνα ἐξαιρετικό δείγμα τῆς αἰσθητικῆς τοῦ ἱεροῦ στίς μέρες μας. Μέ τή σειρά μου φτιάχνω καί ἐγώ εἰκόνες. Σέ σταθμούς τῶν ΚΤΕΛ καί σέ λιμάνια, στούς

20. Ἀπόσπασμα ἐξ ἐνός ἀπό τά ἀναρίθμητα ἐργα τῆς Εὐγενίας Κλειδαρά, Ἡγουμένης τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἁγίου Ραφαήλ, στή Θέσση Μυτιλήνης, *Ἱστορικό Ἱερᾶς Μονῆς Ἁγίου Ραφαήλ*, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 21-22.

21. Ὁ Πρόδρομος Καρτινόγλου (τοῦ Χατζηταϊνῆ) ἦταν ψάλτης τοῦ Πατρός Ἀρσενίου. Γιά τόν Παῖσιο, ὁ γερο-Πρόδρομος ἦταν «τό ζωντανό διβλίο τοῦ Πατρός Ἀρσενίου, διότι αὐτός διέσωζε στήν καθαρῆ του μνήμη ὅλη τήν ἅγια ἱστορία τοῦ Πατρός», βλ. Μοναχοῦ Π. Ἀγιορείτου, Ὁ Ἁγιος Ἀρσένιος ὁ Καππαδόκης, Ἱερὸν Ἡσυχαστήριον Μοναχουσῶν «Εὐαγγελιστῆς Ἰωάννης ὁ Θεολόγος», Σουρωτή Θεσσαλονίκης, 1989, σ. 5.

22. Μοναχοῦ Π. Ἀγιορείτου, ὁ.π., σ. 7-8.

κατά τεκμήριο πλέον μιαρούς δημόσιους χώρους, μ' ἀρέσει νά φαντάζομαι ἕναν μοναχό, ὠριμο πιά ἄντρα, μέσα στήν ἀνακατωσούρα καί στή σύγχυση, στά γράσα, στά πουλερικά καί στά μπαγκαζία, μέ μιά βαλίτσα στό χέρι. Ταξιδεύει τόν Ἅγιό του μυστικά, «εἰς τόπον τιμώτερον».

Μέχρι πρότινος, ἡ ἐκτέλεση τῆς ἐκταφῆς, ὁ καθαρισμός κι ἡ «τακτοποίηση» τῶν ὄστων, μ' ἄλλα λόγια ἡ «διαχείριση» τους, ἦταν ἔργο ἀποκλειστικό τῶν γυναικῶν —θά ἔλεγε κανεῖς «ὑποχείριο»—, πού συνέβαλε κι αὐτό μέ τόν τρόπο του, στήν ἀέναη ἀναβίωση τῆς ἀμφίσημης κοινωνικῆς τους ὑπόστασης. Βαθύ, θηλύμορφο αἰσθημα κι ὀξύμωρο: ἡ παραδοσιακή καί σωπηρή, ἡ δουλική τους παντοδυναμία.²³

Πρὶν τελειώσω τοῦτο τό κείμενο, θά ἤθελα νά ἐπανάλθω στό «οἰκονομικό» σκέλος τῆς «ποιμαντικῆς τῶν λειψάνων». Ὁ πραγματισμός τῆς Πολιτείας, τὰ ὀφέλη πού μέ ὀρθολογισμό ἀντλεῖ ἀπό τήν πρακτική τῆς ἐκταφῆς, παρουσιάζουν καί αὐτά μεγάλο ἐνδιαφέρον. Πρὶν λίγους μήνες μάθαμε ἀπό τόν ἡμερήσιο τύπο, ποιά εἶναι ἡ χρησιμότητα καί ὁ προορισμός τῶν ψευδοδόξων μαρμάρων πού ἐπιθέτουμε στά ἐφήμερα μνημόρια μας: μαρμαρόπλακες γιά τήν ἐπίστροφή τῆς πλατείας Συντάγματος. Λάλα σαρίδια τῆς μνήμης, ἄχρηστα ὀνόματα, ἐνεπίγραφες, νεκρές ἀσημαντότητες, οἱ ἐκλιπόντες πολῖτες. Αὐτόν τόν τρόπο βρῆκε ὁ Δῆμος Ἀθηναίων γιά νά ἐξασφαλίσῃ τή συνδρομή τῶν ἐκταφικῶν μας ἡθῶν στήν προσπάθεια καλλωπισμοῦ τῆς πράγματι ἀνοικονόμητης, τῆς —μέ τὰ χεράκια καί τήν ψυχούλα μας— περικόστης ἀσχήμιας. Πῶς νά μὴν προστρέξει μετά κανεῖς στό παρακλητικό *Μνήσθητί μου Κύριε*;²⁴

Τίς προάλλες, χαζεύοντας τίς διτρίνες στά διβλιοπωλεῖα τῆς Θεσσαλονίκης, μοῦ ἔκανε ἐντύπωση ὁ ἀριθμός τῶν διβλίων πού φέρουν στόν τίτλο τους τό σημαῖνον «μνήμη». Διερωτήθηκα τί ὄνομα νά δώσω στό φαινόμενο: «ἐπιστροφή τοῦ ἀπαθιμένου» ἢ «ἐπιθυμία ἐπανόρθωσης»; Εἶναι συχνό τό φαινόμενο τόν τελευταῖο καιρό καί ὁμοιάζει μᾶλλον μέ προσπάθεια ἐπιδιόρθωσης τῆς «καταστροφῆς» πού ἐπέφερε ἡ «πρόοδος», ὅπως μίσθαρη τῆ γνωρίσαμε μετά τό '60. Ὅμως παραμένει πάντα τό ἐρώτημα: πῶς τούτη ἡ ἰδέα τῆς «πρόοδου» ἤρθε κι ἔδεσε τόσο καλά μέ τόν συλλογικό, δύο φορές χιλιόχρονο ἀλλά πάντα «παιδικό σαδισμό» κάποιων χριστιανόδολων ἀντιλήψεων. Εἶναι χιλιοεπιπλωμένο, κανένας σχεδόν, πάνω ἀπό σαράντα χρονῶν, δέν μπορεῖ στή χώρα μας ν' ἀναγνωρίσει τή γειτονιά πού ἔζησε τὰ παιδικά του χρόνια, ὅπως κανένας σχεδόν δέν ἀναγνωρίζει στόν ἑαυτό του ἢ στούς ἄλλους τήν ἀνάγκη ἢ τό δικαίωμα νά βάλει ἕνα σημάδι γιά νά θυμᾶται, νά ἔχει ἕναν τόπο «ἐπί προσώπου γῆς», ὅπου νά μπορεῖ νά συμβόλισκεται μέ τούς δικούς του πού δέν ὑπάρχουν πιά. Αὐτό, ὅμως, λίγο τό κουδεντιάζουμε.

Κάθε φορά πού διαβάζω Ὅμηρο σκέφτομαι, ἀφελῶς βέβαια, ἀλλά ἐν τούτοις μέ ἀνακούφιση: αὐτός εἶναι γιά μᾶς ἡ ἀρχή τοῦ λόγου. Σά νά εἶναι δεδομένα καί νά μὴ χρειάζεται πιά νά ξαναπαύξουμε μόνοι μας, νά ξαναβροῦμε καί νά ξαναποῦμε ὅλα τὰ ὀδυνηρά, τὰ καλά καί ὀμορφα, τὰ δύσκολα ἢ τὰ ἄσχημα τῆς μνήμης καί τῆς λησμονιάς, τῆς ζωῆς καί τοῦ θανάτου πού ἐκείνος ἔχει ἱστορήσει. Τήν ἴδια ἀφελή ἱκανοποίηση αἰσθάνθηκα, κάποτε, ὅταν ἔπεσα τυχαῖα ἐπάνω σ' ἕναν ἀρχαῖο κατάλογο ἐντολῶν καί καθηκόντων πού εἶναι γνωστός ὡς «βουζύγιοι ἀραί».²⁵ Λένε πῶς τόν συνέταξε κάποιος

ἐκπολιτιστής ἥρωας, ὁ πρῶτος πού ἔβαλε ζυγό στά βόδια γιά νά ὀργώσουν. Μία ἀπό τίς ἐντολές του εἶναι: *ἄτοφον σῶμα μὴ περιορᾶν*. Μοῦ εἶχε ἀρέσει τό *πειορᾶν*, τό ὅτι δηλαδή, ἀπ' ὅλα τὰ τῆς «ἀνοχῆς» σημαντικά, ὁ ἐκπολιτιστής ἥρωας εἶχε διαλέξει ἐκεῖνο πού θίγει τήν ὄραση, πού πληγώνει τὰ μάτια τῶν θεῶν καί τῶν ἀνθρώπων. Εἶχα σκεφτεῖ τότε, ὅτι κάποιος θά πρέπει κάποτε νά ἐξηγήσῃ στήν Πολιτεία, ἐνδεχομένως καί στήν Ἐκκλησία, ὅτι αὐτό πού μᾶς ἐνοχλεῖ καί μᾶς πληγώνει, δέν εἶναι ὅτι θάβουμε ἀλλά ὅτι ξεθάβουμε τούς νεκρούς μας.

Ὅταν ἤμουν μικρή, στό δημοτικό, κάποια μέρα ἔφερα στό σπίτι ἕνα γατάκι σιαμέζικο —σπάνιο τότε εἶδος— πού ἀποδείχτηκε τζαναμπέτικο καί κακομαθμένο. Παρόλο πού γνώριζα τή δυσφορία τῆς μητέρας μου γιά ὅποιαδήποτε συνύπαρξη μέ κατοικίδιο ζῶο, μέ χαρά διαπίστωνα ὅτι τό φρόντιζε καί τοῦ ἔδινε κι αὐτή νά φάει, ἔως ὅτου κάποια μέρα, γυρνώντας ἀπό τό σχολεῖο, μοῦ ἀνακοίνωσε τό ἐξῆς ἐκπληκτικό: «Τό γατί πήρε τό ἀσανσέρ κι ἔφυγε». Ἡ δήλωση αὐτή μέ σάσισε, ἀλλά γρήγορα κατάλαβα —δέν ἤμουν δά τόσο μικρή— πῶς ἡ ἐξοφάνισή του ἦταν δικό της ἔργο. Καί τότε, στήν ἀπελπισία μου, ἔκανα κάτι πού ποτέ δέν μπόρεσα νά ἐξηγήσω πῶς τό τόλμησα. Βγῆκα στό μπαλκόνι κλαίγοντας κι ἄρχισα νά φωνάζω: Ἄκουσε κόσμε ἄκουσε, πόσο κακιά εἶναι! Ἐδῶξε τό γατάκι μου!

Θά ἤθελα νά εἶχα λιγότερες ἀναστολές, θά ἤθελα νά ἔξερα καλά τή διαφορὰ ἀνάμεσα στό «ἐγώ» καί στό «ἐσύ», ὅπως τότε, καί νά μποροῦσα νά βγῶ πάλι στό μπαλκόνι, γιά νά φωνάξω τούτη τή φορά: Ἄκουσε κόσμε, ἄκουσε! Ξεθάβουν τούς νεκρούς τους!

23. Γιά τό θέμα αὐτό, βλ. Κ. Νάντια Σερεμετάκη, *Ἡ τελευταία Λέξη σπῆς Εὐρύπης τὰ Ἄκρα, Διαίσθηση, Θάνατος, Γυναίκες*, Ἀθήνα 1994. Ἀπό τό πλοῦσιο αὐτό ἔργο, ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ ἐνδεικτικά νά ἀντιγράψω μιά μόνον φράση (σ. 281): «Ἡ ἀποφασιστική συνιστώσα τῆς εἰρωνεῖας τῶν γυναικῶν πού ἔχουν πραγματοποιήσει ἐκταφή εἶναι ἡ σωπηρή διαβεβαίωσή τους ὅτι ἡ τελευταία λέξη εἶναι δική μου!».

24. Ἀναφέρομαι στήν πρόσφατη εἰδηση (βλ. π.χ. *Ἐλευθεροτυπία* τῆς 17ης καί 18ης Νοεμβρίου 1998) ὅτι γιά τήν πλακόστρωση τῆς πλατείας Συντάγματος χρησιμοποιοῦνται ταφόπλακες τῶν νεκροταφείων τοῦ Δήμου Ἀθηναίων. Ἀφορμή γιά τό «σκάνδαλο» ἦταν τό γεγονός ὅτι μία ἀπό τίς πλάκες ἐπάνω στίς ὁποῖες περιπατοῦν οἱ διαβάτες, ἔφερε τὰ «στοιχεῖα» —ὅπως γράφει ὁ δημοσιογράφος— κάποιας μακαρίτισσας (ἡμερομηνία θανάτου 28.3.95). Δοθέντος ὅτι ἡ ἐπίστροφή δημοσίων χώρων μέ ταφόπλακες εἶναι «νόμιμη» πρακτική ἐδῶ καί 30 χρόνια, τὰ ἄρθρα πού διάβασα ἀφήνουν νά ἐννοηθεῖ ὅτι αὐτό πού ἐπανειλημμένα «θορυβεῖ» τό Δημοτικό Συμβούλιο καί πού «σκανδαλίζει» σήμερα τούς συμπολίτες μας εἶναι πρωτίστως ὅτι τὰ μάρμαρα τῶν νεκροταφείων «κοστολογοῦνται» γιά τήν ἐπίστροφή σά νά ἦταν ἀγορασμένα καινούργια.

25. Διαβάζοντας τό πανέμορφο βιβλίο τῆς Marcha C. Nussbaum, *The fragility of goodness, Luck and ethics in Greek tragedy and philosophy*, Καίμπριτζ, 1991 (1η ἐκδ. 1986), σ. 437, σημ. 14.

Η ΧΡΗΣΗ ΤΗΣ «ΕΥΤΟΠΙΑΣ» ΣΤΟΝ ΣΟΛΩΜΟ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΚΟΡΝΑΡΟ

(ἀναγεννησιακά χνάρια στήν πορεία ενός ποιητικοῦ διαλόγου)

τοῦ Μιχάλη Πιερῆ

Σέ πρόσφατο δημοσίευμα, εἶχα ἀναφερθεῖ στή δημιουργική συνάντηση Σολωμοῦ - Κορνάρου, εἰδικότερα στήν ποιητική καταβολή τοῦ σολωμικοῦ «Κρητικοῦ» στόν «Κρητικό» τοῦ Κορνάρου.¹ Ἐδῶ θά μέ ἀπασχολήσει ἡ τοπογραφική συνάφεια τῶν δύο κεμένων —εἰδικότερα πρόκειται γιά τήν παρουσία καί στούς δύο «Κρητικούς» τῆς τοποθεσίας τῆς Ἴδας (ἢ Ψηλορείτη), ἡ ὁποία, ὅπως θά ἐπιχειρήσω νά δείξω, σηματοδοτεῖ μιά οὐσιαστική σχέση βάθους. Ὁ τρόπος πού ἐμφανίζεται καί λειτουργεῖ τό τοπίο τοῦ Ψηλορείτη, ὡς ιδεώδης εἰδυλλιακός χώρος, τόσο στόν «Κρητικό» τοῦ Κορνάρου ὅσο καί σέ αὐτόν τοῦ Σολωμοῦ, προϋποθέτει, καθῶς θά δοῦμε, ἕναν κοινό ἀναγεννησιακό τόπο.

Προκαταρκτικά, θεωρῶ χρήσιμο νά ὑπενθυμίσω ὅτι ἡ ἔρευνα πού ἀφορᾷ στήν κρητική λογοτεχνία τῆς ἀκμῆς, ἔχει πιστοποιήσει τήν ἀμεση ἐξάρτησή της ἀπό τή δυτική ἀναγέννηση, ἰδίως τήν ἰταλική, ὅπου ἔχουν ἐντοπιστεῖ καί τά περισσότερα πρότυπά της.² Θυμίζω ὡστόσο τήν καίρια παρατήρηση τοῦ Λίνου Πολίτη γιά τή σχετική ἀπόκλιση τῆς ἀστικής κοινωνίας τῆς Κρήτης (καί ἐπομένως τῆς λογοτεχνίας πού παράγει) ἀπό τήν ἰταλική, μέ ιδιαίτερο στοιχείο τῆ στενότερη ἐπαφή της μέ τή φύση καί τό λαό:

«Ἡ ποιμενική ποίηση πολιτογραφήθηκε βέβαια στήν Κρήτη ἀπό μίμηση τῆς ἰταλικῆς· ἐπειδή ὁμως ἀκριβῶς ἡ κοινωνική ζωή δέν ἦταν ἡ ἴδια ὅπως στήν Ἰταλία, δέν εἶχε ἀποκοπεί ἀπό τήν πραγματική ζωή τῆς ὑπαίθρου, οἱ Κρητικοί διοχέτευσαν στό συμβατικό καί ἐπιτηδευμένο εἶδος μιά καινούργια δροσιά καί ζωντάνια καί ἀκόμα μιά καινούργια ἀπλότητα».³

Σέ αὐτή τήν ἀπόκλιση στηρίζεται τήν παρατήρησή του ὁ Στυλιανός Ἀλεξίου, θεωρώντας ὅτι «ὅταν ἡ εἰδυλλιακή "Ἀρκαδία" τῆς ἰταλικῆς λογοτεχνίας μεταφέρθηκε στήν Κρήτη, τό φιλολογικό αὐτό εἶδος πῆρε ζωή καί ἀληθοφάνεια».⁴

Ἀπό τήν ἄλλη, ὁ Ἀλεξίου ὑποστηρίζει ὅτι ἡ τοπογραφία τοῦ κρητικοῦ εἰδυλλίου δέν θά πρέπει νά θεωρηθεῖ πραγματική, ἀλλά συμβατική, μέ τήν ἔννοια ὅτι πρόκειται γιά ὑλικό πού ἀνήκει «περισσότερο στό σπουδαστήριο παρά στήν πραγματικότητα», ὅτι «ὄλα εἶναι κοινῶς τόποι τῆς

ἰταλικῆς εἰδυλλιακῆς λογοτεχνίας. Ὁ τόπος ὅπου ζοῦν (οἱ ἥρωες τῶν ἐργῶν) δέν εἶναι ἡ Κρήτη, ἀλλά τό βιβλίο».⁵ Εἰδικότερα, καί ὡς πρὸς τόν Ἐρωτόκριτο πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, ὁ Ἀλεξίου ἔχει ὑποστηρίξει ὅτι «ἡ εἰδυλλιακή Ἴδα πού περιγράφεται στόν "Γύπαρη" καί στόν "Ἐρωτόκριτο" γεμάτη δέντρα, λιβάδια, νερά, εἶναι κι αὐτή συμβατική, χωρίς πολλή σχέση μέ τό ὁμώνυμο βουνό, τόν ξερὸ Ψηλορείτη, καί μάταια ὁ Ξανθουδίδης προσπάθησε νά τή συνδέσει μέ κάτι πραγματικό, ὑποθέτοντας ὅτι οἱ ποιητές ἐννοοῦσαν εἰδικά τό ὄροπέδιο τῆς Νίδας».⁶

Ἄλλοι ὥστόσο μελετητές ἔχουν ὑποστηρίξει ὅτι ἡ «Κρητική Ἄρκαδία» ταυτίζεται μέ τό κρητικό ὄρος Ἴδη, πού δέν εἶναι ἄλλο ἀπό τήν Ἴδα, Νίδα, τήν πραγματική φυσική περιοχή πού περιβάλλει στόν Ψηλορείτη. Οἱ παρατηρήσεις τοῦ Ἀλεξίου διατηροῦν ἀκέραιη τή σημασία τους (ὡς πρός τό γεγονός ὅτι «ἡ ἀναγεννησιακή κρητική "Ἄρκαδία" ἀναπαράγει τόν τεχνητό κόσμο τοῦ ποιμενικοῦ εἰδυλλίου»): αὐτό ὅμως δέν ἀποκλείει νομίζω τήν πρόθεση τῶν δημιουργῶν νά παραπέμψουν σ' ἕνα συγκεκριμένο ποιμενικό χώρο, τόν ὁποῖο μπορεῖ νά μήν γνώρισαν οἱ ἴδιοι ποτέ, περιβάλλεται ὅμως ἀπό μιά μυθική αἴγλη, ἡ ὁποία, καθῶς ὀρισμένοι μελετητές ἔχουν ὑποδείξει, λειτουργεῖ συνδηλωτικά πρός διάφορες κατευθύνσεις. Ἐχει, γιά παράδειγμα, ὑποστηριχθεῖ ὅτι εἰδικά ἡ περιοχή τοῦ Ψηλορείτη συμβόλιζε τό ἰδεώδες τῆς ἐλευθερίας τῶν Κρητικῶν καί λόγω τῆς δεσπόζουσας ἐκεῖ παρουσίας τῆς θυζαντινῆς οἰκογένειας τῶν Καλλέργηδων. Ἐνῶ, καθῶς σημεῖωνει ἡ Rosemary Bancroft-Marcus, «ἐνδέχεται τό (κρητικό) ποιμενικό δράμα γενικά νά συνδεόταν ἐν μέρει μέ τή λαχτάρα τῶν Κρητικῶν γιά ἀπελευθέρωση ἀπό τή βενετική κυριαρχία».⁸

Δέν γνωρίζω ἂν εἶναι σύμπτωση ἢ σύμπτωμα, ἀλλά πάντως καί στόν «Κρητικό» τοῦ Σολωμοῦ ἢ παρουσία τοῦ Ψηλορείτη, μέ τήν ἄνοδο τοῦ ἥρωα στό θρυλικό βουνό (ἀπ' ὅπου καί ἡ μνήμη τοῦ «κρητικοῦ εἰδυλλίου»),⁹ συνδυάζεται μέ τή λαχτάρα τῆς ἐλευθερίας καί τή συγκινημένη ἀποστροφή στήν αἵματοδαμμένη πατρίδα:¹⁰

Στόν Ψηλορείτη ὅπου συχνά μ' ἐτράβουνε ὁ πόνος
.....

Κι ἐτάραζε τά σπλάχνα μου ἐλευθερίας ἐλπίδα
Κι ἐφώναζα: ὦ θεϊκιά κι ὅλη αἵματα πατρίδα!

Ὅπως καί ἂν ἔχει τό πράγμα, νομίζω ὅτι ἡ ἀναφορά στήν Ἴδα καί στόν Ψηλορείτη στούς δύο «Κρητικούς» παραπέμπει στό ἴδιο φυσικό περιβάλλον. Μόνο πού εἶναι βέβαιο ὅτι αὐτή δέν στηρίζεται σέ ἐπιτόπια αὐτοψία, ἐπομένως δέν τίθεται θέμα ἀντικειμενικῆς ἀποτύπωσης τοῦ συγκεκριμένου ἐπίγειου «παραδείσου». Πρόκειται γιά τόν πλαστό χώρο τοῦ εἰδυλλίου, τόν λογοτεχνημένο «παραδεισο», ὅπως αὐτός ταξιδεύει ὡς κοινός τόπος ἀπό τήν ἀρχαιότητα καί τήν ὕστερη ἀρχαιότητα στή ρωμαϊκή λογοτεχνία, στά θυζαντινά καί μεσαιωνικά κείμενα καί στήν ἀναγεννησιακή λογοτεχνία.¹¹

Στούς δύο «Κρητικούς», εἶναι φανερό ὅτι βρισκόμαστε μπροστά σέ μιά τυπική περίπτωση «εὐτοπίας» γιά νά χρησιμοποιήσω ἐφεξῆς τόν εὐστοχο ὄρο πού ἔχει προτείνει ὁ Θεόδωρος Παπαγγελῆς, προκειμένου γιά τόν ὄραιο καί ἐρωτικό εἰδυλλιακό χώρο στήν ποίηση τῶν Ρωμαίων.¹² Ἡ «εὐτοπία» ἐγκιβωτίζεται στήν ἀφήγηση μιᾶς κατά τεκμήριο τραγικῆς ἱστορίας (καί στίς δύο περιπτώσεις) μέ συγκεκριμένους ποιητικούς στόχους.

Ἐπισημαίνω:

1. Καί στά δύο κείμενα ἡ χρήση τῆς «εὐτοπίας» ἢ ἡ χρήση στοιχείων ἀπό μίαν «εὐτοπία», λειτουργεῖ ὡς ἀνακουφιστική διαφυγή στό παρελθόν κατά τή στιγμή πού ἡ ἀφήγηση φτάνει σέ μίαν ὀραϊκή κορύφωση ὡς πρός τήν τραγική ἐξέλιξη τοῦ μύθου.

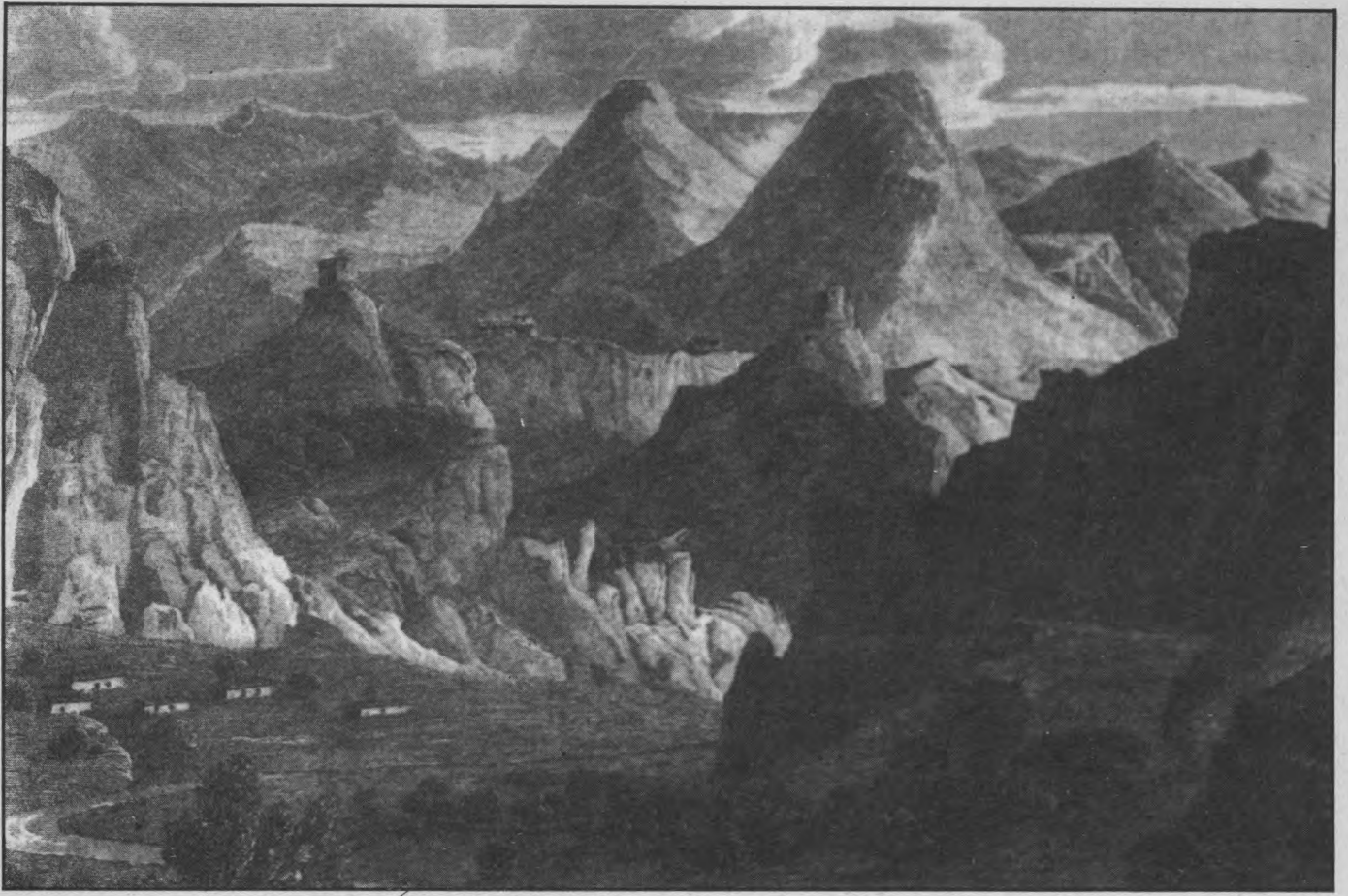
2. Ἡ «εὐτοπία» συνίσταται, καί στίς δύο περιπτώσεις (Κορνάρος, Σολωμός), καί ἀπό τά τρία βασικά τυπολογικά γνωρίσματα τοῦ συγκεκριμένου λογοτεχνικοῦ τύπου: (α) πλούσια βλάστηση, (β) παρουσία νεροῦ, (γ) νόστιμοι ἥχοι.
3. Τά τρία αὐτά στοιχεία, μέ τή γενικότερα ἀναζωογονητική λειτουργία τους (ἰδιαίτερα τοῦ νεροῦ), διαπλέκονται στηρίζοντας καί ἐπιτείνοντας τό στοιχεῖο τοῦ ἐρωτισμοῦ καί τῆς οἰωνεῖ ἐρωτικῆς πράξης.¹³
4. Ἐπ' αὐτούς τοὺς ὄρους, ἡ ἔννοια τοῦ ἐπίγειου «παραδείσου» λειτουργεῖ καί στίς δύο περιπτώσεις πρός τήν κατεύθυνση μιᾶς γλυκιάς ἐμπειρίας στά ὄρια τοῦ ἐκμαυλισμοῦ καί τῆς νάρκωσης πού, ἀντιθετικά, ἐνδυναμώνει τήν αἴσθηση τοῦ παραμονεύοντος κινδύνου καί τῆς ἀπότομης μετατροπῆς τῆς μοίρας ἀπό τή γαλήνη καί τήν εὐτυχία στό κακό καί τή δυστυχία.

Ἡ προφανῆς διαφορά ἀνάμεσα στά δύο κείμενα ἔγκαιται στό γεγονός ὅτι ἡ χρήση τῆς «εὐτοπίας» βρίσκεται ἀναπτυγμένη στό ὄριο τοῦ ποιμενικοῦ εἰδυλλίου στόν ἀναγεννησιακό ποιητή Κορνάρο, ἐνῶ ὁ Σολωμός τή σμικρύνει καί τή μεταμορφώνει, ἐν τέλει, στό πλαίσιο τοῦ ρομαντικοῦ 19ου αἰώνα, ἀνοικειώνοντάς της μέ τή μέθοδο τῆς ἀποφόρτισης ἀπό ὅλα τά μή ποιητικά της στοιχεία. Καί τό σημαντικότερο: αὐτό γίνεται ὄχι ὡς αὐθαίρετη ἐγκεφαλικά ἀλχημεία, ἀλλά ὡς συγκροτημένη παραπεμπτική σχέση, καθῶς διατηροῦνται, ὅπως εἶδαμε πῶς πάνω, καί ἀξιοποιοῦνται ποιητικά καί τά τρία κύρια τυπολογικά της στοιχεία.

Ἡ προωθημένη αὐτή ἀνάπλαση τοῦ συγκεκριμένου λογοτεχνικοῦ εἶδους, δείχνει ὅτι ἡ συνάντηση τοῦ Σολωμοῦ μέ τόν κοινό τόπο τοῦ παραδείσου ἢ γενικότερα τοῦ ἀναγεννησιακοῦ εἰδυλλιακοῦ χώρου, βρίσκεται πέρα ἀπό τό δάνειο μιᾶς ἀπλῆς τυπολογίας. Ὁ διάλογος τοῦ Σολωμοῦ μέ τήν εὐτοπία τοῦ κορναρακοῦ «Κρητικοῦ», εἶναι σαφές ὅτι δέν ἀποτελεῖ μίαν ἀπλή περίπτωση κρυπτομνηστικῆς ἀντιθέτως, συνεπάγεται μίαν ἄλλου τύπου δυναμική συνομιλία, κατά τήν ὁποία ὁ νεότερος ποιητής ἐνσωματώνει στό δικό του κείμενο μεταποιημένο (δηλαδή ποιητικά ἐπεξεργασμένο μέ νέους ὄρους), ἕναν παλαιότερο λογοτεχνικό τόπο.

Κρίσιμο ρόλο σέ αὐτήν τήν ποιητική διαδρομή ἔπαιξε ἡ ἰταλική παιδεία τοῦ Σολωμοῦ (ἢ κοινή δηλαδή μέ τούς κρητικούς ὁμότεχνούς του παιδεία). Ὁ ἑπτανήσιος ποιητής συνθέτει τό δικό του ἐργο διαλεγόμενος τόσο μέ τήν ἐγγύαρια δημοτική καί λόγια κρητική ποίηση, ὅσο καί μέ τά ἐργα τῆς ἰταλικῆς ἀναγέννησης. Ἡ ποιητική αὐτή διαδικασία τῆς συγχώνευσης τῶν δύο παραδόσεων ὀδηγεῖ τόν Σολωμό σέ ὑψηλοῦ τύπου ποιητικά ἐπιτεύγματα, ὥστε τελικῶς ἡ δική του χρήση μιᾶς «εὐτοπίας», ἐντελῶς νεότροπη καί προσωπική (προσαρμοσμένη στή δική του ποιητική τέχνη), νά εἶναι δύσκολα ὄρατη, καθῶς περιορίζεται καί ἀναπτύσσεται μέσα σ' ἕνα συγκεκριμένο ρητορικό πλαίσιο, στή θαυμαστή τριτολική ἀρνητική περιγραφή τοῦ «γλυκύτατου ἥχου».

Πρόκειται γιά μίαν «εὐτοπία» πού προϋποθέτει μέν, ἀλλά καί ἀνατρέπει σέ τέτοιο βαθμό τόν παραδομένο ποιητικό τρόπο, ὥστε αὐτό πού μένει δέν εἶναι πλέον τό τυπολο-

γικό γνώρισμα, αλλά ένα δυσδιάκριτο χνάρι. Παραθέτω τούς σχετικούς στίχους, άφοϋ ύπενθυμίσω τήν καιρία παρατήρηση του Γ.Π. Σαββίδη, πού άφορα στον χαρακτήρα τής προχωρημένης φάσης συνθέσεως του «Κρητικού»:

«Έδω ό Σολωμός δέν αναπτύσσει πιά σχεδόν, αλλά κυρίως πικνώνει, άρμολογει και σμιλεύει τό ποίημά του»:¹⁴

*Δέν είναι κορασιας φωνή στά δάση πού φουντώνουν,
Και βγαίνει τ' άστρο του βραδιου και τά νερά θολώνουν,
Και τόν κρυφό της έρωτα τής φύσης τραγουδάει,
Του δέντρου και του λουλουδιου πού άνοίγει και λυγάει·
Δέν είν' άηδόνι κρητικό πού παίρνει τή λαλιά του
Σέ ψηλούς βράχους κι άγριους όπ' έχει τή φωλιά του,
Κι άντιβουίζει όλονιχτίς από πολλή γλυκάδα
Ή θάλασσα πολύ μακριά, πολύ μακριά ή πεδιάδα,
Όστε πού πρόβαλε ή ανγή και έλωσαν τ' άστέριδα,
Κι άκούει κι αυτή και πέφτουν τής τά ρόδα από τά χέρια·
Δέν είν' φιαμπόλι τό γλυκό όπου τ' άγροίκια μόνος
Στόν Ψηλορίτη όπου συχνά μ' έτράβουνεν ό πόνος
Κι έβλεπα τ' άστρο τ' ουρανού μεσουρανίς νά λάμπει
Και του γελοῦσαν τά θουνά, τά πέλαγα κι οί κάμποι·
Κι έτάραζε τά σπλάχνα μου έλευθεριάς έλπίδα
Κι έφάναζα: ώ θεϊκιά κι όλη αίματα Πατρίδα!*

*Κι άπλωνα κλαίοντας κατ' αυτή τά χέρια μέ καμάρι·
Καλή 'ν' ή μαύρη πέτρα της και τό ξερό χορτάρι.*

(Κρητικός, 22, 25-42)

Κοιτάζοντας προσεκτικά τό προηγούμενο χωρίο, βλέπουμε ότι ή ξαφνική έκτροπή του δραματικού μονολόγου (στό σημείο όπου προσπαθεί νά προσδιορίσει άρνητικά τήν «άνεκδήγητη» ύφή του «ήχου» πού έκλύει ή φυγή του δράματος τής φεγγαροντυμένης),¹⁵ οδηγεί τόν ήρωα - άφηγητή σέ μία μνημονική έγκατάσταση σ' έναν ειδυλλιακό χώρο, κέντρο του οποίου είναι ό Ψηλορείτης. Έκεί, είχε (και έχει μέσω τής μνήμης) τήν ευκαιρία νά ένωτισθεί μέ μία σύνθετη μελωδία (τή φωνή τής έρωτευμένης κόρης, του κρητικού άηδονιου και του φιαμπολιου), αντίστοιχη προς τή μελωδία πού εκλύει και ή πλήρως αναπτυγμένη -στό όριο του ποιμενικού ειδυλλίου- κορναρική εϋτοπία τής Ίδας.

Ή διαφορά έγκειται στό γεγονός ότι ό Σολωμός άντί νά επαναπαυθεί στήν κοινόχρηστη έμπειρία τής τυπολογίας του είδους, προκρίνει τή νεότροπη ιδιωτική εϋτοπία. Άλλωστε ή πορεία του δικου του ήρωα μέσα στή μαγεμένη φύση (θάλασσα πού ευώδησε σάν περιδόλι) και ό τερματισμός αυτής τής μουσικής και μνητικής πορείας (και έμπειρίας) στό γιαλό, είναι κάτι πού, άναμφίβολα, δέν θά μπο-

ροῦσε νά ἀποτυπωθεῖ ποιητικά μέσω τῆς φιλολογικῆς μνήμης μιᾶς εὐτοπίας, ἔστω καί ἂν ἀφετηρία τῆς ὑπῆρξε ἡ ἀριστοτεχνικά ἐπεξεργασμένη ἐκδοχή τῆς στό κορυφαῖο ἔργο τοῦ Κορνάρου. Εἶναι σαφές ὅτι στόν σολωμικό «Κρητικό» δέν βρισκόμαστε μπροστά σέ γλωσσικῶν τύπου ἀσκήσεις, οὔτε μπροστά σέ συνήθειες περιπτώσεις κρυπτομνησιῶν, ὅποτε θά εἴμασταν φιλολογικῶς καλυμμένοι μέ τόν ἀπλό ἐντοπισμό δάνειων λέξεων ἢ φράσεων, κάτι πού ἄλλωστε ἔχει γίνει καί μάλιστα μέ ὑποδειγματική προσοχή.¹⁶

Ἐδῶ συμβαίνει κάτι ἄλλο. Συνθέτοντας ὁ Σολωμός τόν δικό του «Κρητικό», εἶχε ἀνακαλύψει (μέ ὅ, τι αὐτό συνεπάγεται γιά ἕναν μεγάλο ποιητή) τόν «Κρητικό» τοῦ Κορνάρου, τόν ὁποῖο πολιορκεῖ, ὡς ποιητής (καί ὄχι ὡς συλλέκτης ἰδιωματικῶν λέξεων) ἀπό χίλιες μεριές καί μέ χίλιους τρόπους. Ἀναφέρομαι σέ μιᾶ δύναμική διαλογική συνομιλία βάρθους, δύο μεγάλων ποιητῶν, κατά τήν ὁποία ὁ νεότερος διδάσκεται ἀπό τόν παλαιότερο, μέσα ἀπό τή νεότερη ἀνατροπή τοῦ εἶδους (ἢ καί τῶν μικρότερων εἰδολογικῶν μονάδων) στό ὁποῖο ἦ στίς ὁποῖες μεγαλοῦργησε ὁ παλαιότερος.

Ἰσχύει ὅμως, ἡ σολωμική ποιητική ἀναθεώρηση τοῦ συγκεκριμένου εἶδους (τοῦ ποιμενικοῦ εἰδυλλίου) καί τοῦ συγκεκριμένου τόπου (τῆς χρήσης τῆς εὐτοπίας στό ὀριακό σημεῖο τῆς ἀφήγησης), ἀναμορφώνει ἐξ ὑπαρχῆς τήν ἀναγεννησιακή στό ἐπίμαχο θέμα ποιητικῆ τοῦ Κορνάρου. Τό βουκολικό στοιχεῖο στήν ποιητικῆ ἐκδοχή τῆς σολωμικῆς εὐτοπίας στόν «Κρητικό», ἔχει συρρικνωθεῖ στό ἐλάχιστο (στήν ἰδιαίτερη ἀκουστική σχέση μέ τό βουκολικό ὄργανο, τό φιαμπόλι): ἐνῶ ἔχει κυριολεκτικά ἐξατμιστεῖ κάθε στοιχεῖο μιᾶς ἀμιγῶς ποιμενικῆς/εἰδυλλιακῆς ἀτμόσφαιρας. Ὁ Σολωμός ἐπιτυγχάνει στήν εὐτοπία τοῦ δικοῦ του «Κρητικοῦ» νά ἀνακατανεῖμι ἐξ ὑπαρχῆς τήν ἔμφαση, μεταθέτοντας ἄλλοῦ τό βάρος καί τροποποιώντας δραστηριότητες τῆς εἰδολογικῆς κατοχυρωμένες προσδοκίες τοῦ ἀναγνώστη.

Εἶναι ὑπ' αὐτῆ τήν ἔννοια πού σ' ἕνα ποιητικό κείμενο, τό ὁποῖο γράφεται καί πάνω στό παραδομένο κείμενο τοῦ Κορνάρου, ὁ Σολωμός κατορθώνει νά μῆν «κορναρίσει». Καί τοῦτο διότι ὁ ἑπτανήσιος ποιητής φαίνεται ὅτι ἀντιλήφθηκε πλήρως τήν εἰδολογική δῆμασία τοῦ ποιητικοῦ κατορθώματος τοῦ μεγάλου ἀναγεννησιακοῦ ποιητῆ τῆς Κρήτης: ἀλλά γνώριζε συνάμα πολύ καλά καί τί τόν χωρίζε ἀπό αὐτόν, ὅπως καί ἀπό τόν Χορτάτσι ἢ τόν ἀγνωστό ποιητή τῆς Βοσκοπούλας. Ἐπρόκειτο γιά τήν συνείδηση τῆς πολιτισμικῆς διαφορᾶς. Ἐκεῖνοι βρῖσκονταν σέ μιᾶ κορυφαία στιγμή ὀριμότητας τῆς ἀναγεννησιακῆς τέχνης στόν κοινόν πολιτισμικό χώρο Ἑυρώπης, Ἑπτανήσων, Κύπρου καί Κρήτης: αὐτός πάλευε ἀνάμεσα στό ρομαντικό καί κλασικό (ἢ νεοκλασικό) ἰδεῶδες τῆς νέας Ἑυρώπης. Αὐτή ἦταν ἡ δική του ἀναπόδραστη ποιητικῆ τροπή, πού τή σηματοδοτεῖ ἡ σύνθεση ἑνός μείζονος ἀπό πολλές ἀπόψεις ἔργου. Αὐτοῦ πού φέρει, ὄχι τυχαία, τόν τίτλο «Ὁ Κρητικός».

1. Βλ. Μιχάλης Πιερός, «Ὁ "Κρητικός" τοῦ Σολωμοῦ καί ὁ "Κρητικός" τοῦ Κορνάρου», περ. *Ἡ λέξη*, τεύχ. 142 (Νοέμ.-Δεκ. 1997), 770-783.

2. Ἡ σχετική βιβλιογραφία εἶναι πλούσια. Βλ. τήν πύ πρόσφατη σφαιρική θεώρηση στό David Holton (ἐπιμ.), *Λογοτεχνία καί Κοινωνία στήν Κρήτη τῆς Ἀναγέννησης*, ἀπόδοση στή ἑλληνικά Ναταλία Δεληγιαννάκη, Πανεπιστημιακές Ἐκδόσεις Κρήτης, Ἡράκλειο 1997, ὅπου καί πλούσια βιβλιογραφία.

3. Βλ. Λίνος Πολίτης, βιβλιοκρισία τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τῆς «Βοσκοπούλας» (Ἡράκλειο 1963) ἀπό τόν Στυλιανό Ἀλεξίου, *Ἑλληνικά* 20 (1967), 228.

4. Στυλιανός Ἀλεξίου, «Ἡ "Βοσκοπούλα" εἰδυλλιο ποιμενικό», στό Στυλιανός Ἀλεξίου (ἐπιμ.) *Μπεργαδής, Ἀλόκοπος, Ἡ Βοσκοπούλα*, Ἑρμῆς 1979, 47-48.

5. *Ὁ.π.*, 48-49.

6. *Ὁ.π.*, 50. Ἀνάλογη εἶναι καί ἡ ἀποψη τῆς Μάρθας Ἀποσκίτη, προκειμένου γιά τή λογοτεχνία τοῦ ἴδιου χώρου στήν «Πανώρα» καί στό «Amorosa Fede»: «Ὅπως ἡ "Πανώρα" ἔτσι καί τό ἔργο τοῦ Πάντιμου διαδραματίζεται στήν ἴδη, μιᾶ ἴδη συμβατικῆ, κυκλωμένη ἀπό τίς μυθολογικές παραδόσεις τῆς Κρήτης». Βλ. Μάρθα Ἀποσκίτη, «Τό πρόβλημα τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτήρα τῆς "Amorosa Fede", *Πρακτικά Στ' Κρητολογικοῦ Συνεδρίου*, τομ. Β' (Χανιά 1991), 37.

7. Βλ. Rosemary Bancroft-Marcus, «Ποιμενικό δράμα καί εἰδυλλιο», στό David Holton, *ὁ.π.*, σμ. 2, σελ. 95 κ.ἐξ.

8. Βλ. Rosemary Bancroft-Marcus, *ὁ.π.*, 117.

9. Ὁ Δ.Ν. Μαρωνίτης ἐντοπίζει τό «κρητικό εἰδυλλιο» στήν ἐνότητα 22 (στίς «παλινδρομοῦς μνήμες» τοῦ ἥρωα), μνήμες τίς ὁποῖες ἐντάσσει στή δευτέρα ἐποχή τοῦ «Κρητικοῦ». Βλ. Δ.Ν. Μαρωνίτης, *Οἱ ἐποχές τοῦ «Κρητικοῦ»*, Λέσχη, Ἀθήνα 1975, 16.

10. Γιά τό θέμα τῆς ἀφανοῦς, ἐκ πρώτης ὄψεως, ἐθνικῆς διάστασης τοῦ ποιήματος, καθώς καί τῆς περιστατικῆς ἀφορμῆς του ἀπό συγκεκριμένο ἱστορικό γεγονός, βλ. Γ.Π. Σαββίδης, «Δύο ἀφανῆ προδρόμα ἀπομυθιστοῦ τοῦ "Κρητικοῦ"», *Ὁ Ἑραριστής*, τόμ. 11 (1974), 443-455.

11. Γιά τό ρόλο τῶν ἐπίγειων παραδείσων στίς βυζαντινές μυθιστορίες βλ. A.R. Littlewood, «Romantic Paradises: The Role of the Garden in the Byzantine Romance», *Byzantine and Modern Greek Studies*, τόμ. 5 (1979), 95-114. Γιά γενικῆς θεωρήσεις γύρω ἀπό τό ρόλο τοῦ παραδείσου στήν Ἀναγεννησιακή λογοτεχνία, βλ. Bartlett A. Giamatti, *The Earthly Paradise and the Renaissance Epic*, Princeton University Press, Princeton 1966. Βλ. ἀκόμη Ernest Gombrich, *Symbolic Images: Studies in the Art of Renaissance*, II, Phaidon, London 1972 καί William J. Kennedy, *Rhetorical Norms in Renaissance Literature*, Yale University Press, New Haven, 1978.

12. Βλ. Θεόδωρος Δ. Παπαγγελῆς, *Ἡ ποιητικῆ τῶν Ρωμαίων «νεωτέρων»*, Μορφωτικό Ἴδρυμα Ἑθνικῆς Τραπέζης, Ἀθήνα 1994, 43, 45-46, 176, 180-1.

13. Γιά τήν ἀναζωογονητικῆ λειτουργία τῶν τυπολογικῶν αὐτῶν στοιχείων τῆς «εὐτοπίας», ἰδιαίτερα ὁμως γιά τήν καθαρτικῆ λειτουργία τοῦ «λουτροῦ», βλ. Panagiotis A. Agapitos, «The erotic bath in the byzantine vernacular romance *Kalimachos and Chrysorhoe*», *Classica et Mediaevalia*, Vol. XLI (Copenhagen 1990), 257-273.

14. Βλ. Γ.Π. Σαββίδης, *ὁ.π.*, σμ. 9, σελ. 455.

15. Γιά τή νεότερη, σέ εὐρωπαϊκό ἐπίπεδο, χρήση τοῦ δραματικοῦ μονολόγου στόν «Κρητικό» τοῦ Σολωμοῦ, βλ. τήν καιρία παρατήρηση τοῦ Σαββίδη, *ὁ.π.*, 452 καθώς καί τήν ἐκτενέστερη ἐρμηνευτικῆ ἀνάγνωση τοῦ Δημήτρη Ἀγγελᾶτου: «Εἰδολογικά ζητήματα στό ἔργο τοῦ Σολωμοῦ: ἡ περίπτωση τοῦ δραματικοῦ μονολόγου», στόν τόμο *Μνήμη Ἑλένης Τσαντσάνογλου*, Ἐκδοτικά καί ἐρμηνευτικά ζητήματα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, Θεσσαλονίκη 1998, 235-241.

16. Βλ. Ἐμμ. Κ. Χατζηγιακουμή, *Νεοελληνικαὶ πηγὰὶ τοῦ Σολωμοῦ* Ἀθήνα 1968.

ΤΑ «ΑΝΟΙΧΤΑ ΧΑΡΤΙΑ» ΚΑΙ ΤΑ ΚΛΕΙΣΤΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Γιά τή μεθοδολογία προσέγγισης τοῡ δοκιμιακού̄ ἔργου τοῡ Ὀδυσσέα Ἐλύτη
τῆς Ἑλένας Κουτριάνου

Μέχρι τήν έκδοση τοῡ τόμου *Ἐν λευκῷ* τό 1992 (ἀπό τίς ἐκδόσεις «Ἴκαρος») γνωρίζαμε τό δοκιμιακό ἔργο τοῡ Ὀδυσσέα Ἐλύτη ἀπό τά *Ἀνοιχτά χαρτιά* πού δημοσιεύθηκε γιά πρώτη φορά τό 1974 καί σέ τρίτη «ὀριστική» έκδοση τό 1987 (ἐπίσης ἀπό τόν «Ἴκαρο»). Ὁ τόμος αὐτός περιλαμβάνει κείμενα γραμμένα ἀπό τό 1936 ἕως τό 1972. Ἡ ἔνδειξη «ὀριστική» στήν τρίτη έκδοση ἐπισημαίνει τή σταθεροποίηση τῆς ἔξωτερικῆς ἐμφάνισης (διαστάσεις, ποιότητα χαρτιοῦ, κλπ.) ὅπως καί τῆς σελιδοποίησης τοῡ τόμου. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, μετά τήν πρώτη ἐκτίμηση τοῡ *Ἐν λευκῷ* καταλήγει κανεῖς στή διαπίστωση πώς αὐτός ὁ τόμος, μέ κείμενα γραμμένα μετά τό 1972, συμπληρώνει, καί προφανῶς ἔπεται τῶν *Ἀνοιχτῶν χαρτιῶν*. Κατά συνέπεια, ὁ ἀναγνώστης / μελετητής τοῡ Ἐλύτη ἀναζητᾷ μέχρι σήμερα κυρίως στά *Ἀνοιχτά χαρτιά* τό ὕλικό πού θά ἐξετάσει προκειμένου νά λάβει ὑπόψη τίς διάφορες ἰδέες καί σκέψεις πού ὁ ποιητής ἐξέφρασε σέ κείμενα μὴ ποιητικά. Ὡστόσο, στήν πραγματικότητα, τά *Ἀνοιχτά χαρτιά* (ἀλλά ὡς ἕνα σημεῖο καί ἡ συνέχειά τους, δηλαδή τό *Ἐν λευκῷ*) δέν εἶναι οὔτε ἡ *μοναδική* οὔτε ἡ αὐτούσια, *πρωτογενής* πηγή γιά τίς ἀπόψεις τοῡ Ἐλύτη. Ἀπό τή μία πλευρά, πολλά ἀπό τά κείμενα πού ὁ ποιητής δημοσίευσε ἀπό τό 1936 καί γιά πολλά χρόνια μετά δέν ἔχουν περιληφθεῖ στή ἐπιλεκτική αὐτή έκδοση τῶν δοκιμίων του (οὔτε στό *Ἐν λευκῷ*), καί ἀπό τήν ἄλλη, ἀρκετές ἐπεμβάσεις κρίθηκαν ἀναγκαῖες, γιά διάφορους λόγους, πρῖν τά ἐπιλεγμένα ἀπό τόν ἴδιο ἄρθρα του ἐνσωματωθῶν στήν έκδοση αὐτή. Ἀκριβῶς τέτοιες παρατηρήσεις ἀφοροῦν σέ ἕνα μείζον θέμα πού ἔχει σχέση μέ τή μεθοδολογία προσέγγισης τοῡ θεωρητικοῦ, καί συνελπῶς, καί τοῡ ποιητικοῦ ἔργου τοῡ Ἐλύτη.

Ὁ ἐρευνητής ἀλλά καί ὁ κάθε ἀναγνώστης πού ἐξετάζει τό δοκιμιακό ἔργο τοῡ Ἐλύτη μέ σκοπό νά συνάγει συμπεράσματα γιά τίς ἀπόψεις τοῡ ποιητῆ στό σύνολό τους ἀναγκάζεται ἐκ τῶν πραγμάτων νά μὴν ἀγνοεῖ δύο ζητήματα πού τίθενται τό μὲν πρῶτο καί γιά τούς δύο τόμους τῶν δοκιμίων του, τό δέ δεῦτερο εἰδικά κυρίως γιά τά *Ἀνοιχτά χαρτιά*.

Ὅσον ἀφορᾷ στό πρῶτο ζήτημα, δέν πρέπει νά ξεχνᾷ κανεῖς πώς τόσο τά *Ἀνοιχτά χαρτιά* ὅσο καί τό *Ἐν λευκῷ* περιλαμβάνουν, ἐκτός ἀπό ἀρκετά ἀδημοσίευτα, κείμενα πού ὁ Ἐλύτης ἐπέλεξε γιά ἀναδημοσίευση ἀπό ἕνα μεγάλο σῶμα ἄρθρων του, τά ὁποῖα εἶχαν ἐμφανισθεῖ κατά καιρούς σέ διάφορα περιοδικά ἔντυπα. Ἡ ἐπιλογή τοῡ ποιητῆ εἶναι ἰδιαίτερα ἐπιτυχῆς στό σύνολό της, καθὼς διανθίζεται μέ κείμενα εἴτε νέα εἴτε συμπληρωμένα καί ὀλοκληρωμένα, πού συνδέουν κατάλληλα τά διαφορετικῆς χρονολογίας ἄρθρα του καί κάνουν τό ὅλο νά λειτουργεῖ μέ μεγάλη συνοχή καί συνέπεια. Ὅπως ὅποτε ὁμως ἡ ἐπιλογή αὐτή ἐγινε βέβαια μέ βάση προοδιορισμένους σκοπούς καί συγκεκριμένους ἐκδοτικούς καί ἄλλους ὄρους· εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἡ ἐξέτασή τους, μένει ὁμως νά γίνεи σέ ἄλλη εὐκαιρία (θά θυμίσουμε μόνο τό μᾶλλον δικαιολογημένο παράπονο πού ὁ ποιητής ἐξέφρασε συχνά γιά τήν κριτική πού δέν ἐλάμβανε ὑπόψη τά ἀναλυτικά του σχόλια γιά τήν ποίησή του, ὅπως καί τίς — συχνά καί πάλι δικαιολογημένες — ἀντιρρήσεις του γιά παρανοήσεις καί παρερμηνείες). Πάντως, ὁ στόχος τοῡ Ἐλύτη σαφῶς ἦταν νά διευκολύνει τούς ἀναγνώστες του, περιλαμβάνοντας στούς δύο ὀγκῶδεις τόμους τῶν ἐπιλεγμένων δοκιμίων του ὅσο γινόταν περισσότερο ἀπό τά καλύτερα, κατά τήν κρίση του, κείμενά του. Ἐξάλλου, ὁ κύριος λόγος πού ὤθησε τόν ποιητῆ στήν έκδοση εἰδικά τῶν *Ἀνοιχτῶν χαρτιῶν* — καθὼς ἡ έκδοση τοῡ *Ἐν λευκῷ* ἐμφανίζεται νά ἀνταποκρίνεται σέ διαφορετικῆς ἀνάγκης — φαίνεται πώς ὑπῆρξε ἡ προφανῆς ἀδυναμία ἢ ἀδράνεια τῆς κριτικῆς νά ἀνατρέξει στά περιοδικά πού περιείχαν τόν θεωρητικό του λόγο, καί πού ἔτσι παρέμεναν ἐπὶ πολλά ἔτη κλειστά. Αὐτά βέβαια στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῡ '70. Στό μεταξύ, τριάντα σχεδόν χρόνια ἔχουν παρέλθει, οἱ ἐρευνητικῆς ἀνάγκης θά ὀφείλαν λογικά νά εἶναι μεγαλύτερες καί, πάντως, ἀπαιτεῖται ἡ ἀναλυτικότερη καί βαθύτερη μελέτη τοῡ ἔργου τοῡ Ἐλύτη, μιά μελέτη πού ὁ ποιητής πάντοτε ἐπιθυμοῦσε καί ἀνέμενε. Ἡ προσφορά τῶν *Ἀνοιχτῶν χαρτιῶν* ἐξυπλήρησε ἐπαρκῶς τά πρῶτα στάδια τῆς φιλολογικῆς καί κριτικῆς ἔρευνας πάνω στήν ποίησή του. Τή συνέχειά

της θά ωφελούσε ουσιαστικά μία συστηματικότερη προσέγγιση του δοκιμιακού έργου του Έλύτη, με άλλα λόγια μία έρευνα πού μαζί με τὰ *Άνοιχτά χαρτιά* θά άνοιγε και τὰ προφανώς άκόμη κλειστά περιοδικά.

Ό αναγνώστης πού ενδιαφέρεται νά σχηματίσει ό ίδιος και, ίσως μέσα άπό τή δημοσίευση μίας έρευνητικής εργασίας, νά κοινοποιήσει μία πιό ολοκληρωμένη άποψη για τίς ιδέες πού εξέφρασε κατά καιρούς ό ποιητής θά άποκόμιζε βέβαια μεγάλο όφελος άν άνέτρεχε και σε κείμενα πού, άν και σε όρισμένες περιπτώσεις είναι έξαιρετικά σημαντικά, φωτόσο, παραλείπονται άπό τὰ *Άνοιχτά χαρτιά*, και άπό τό *Έν λευκό* (ίσως άπό έλλειψη χώρου, ή άμεσου άντικειμένου ή και για τούς δύο αυτούς, ή και άλλους λόγους). Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι τό ιδιαίτερα σημαντικό άρθρο του Έλύτη για τήν πεντάδα τών ποιητών Σολωμού, Κάλβου, Παλαμά, Καβάφη και Σικελιανού («Πέντε κορυφαίοι νεοέλληνες λυρικοί»), αλλά και τό κείμενο «Ή 28η Όκτωβρίου», όπως και εκείνο τής άπάντησής του στην έρευνα τής *Νέας Έστίας* με τίτλο «Ή τέχνη και ή εποχή», πού όλα δημοσιεύθηκαν τό φθινόπωρο του 1945.

Ή προσφυγή στα πρωτότυπα άρθρα του Έλύτη σε όρισμένες περιπτώσεις επιβάλλεται (ειδικά στην περίπτωση πού ό αναγνώστης / έρευνητής άναζητά συγκεκριμένα στοιχεία), καθώς βέβαια και οι δύο αυτοί τόμοι όχι μόνο δέν παρουσιάζουν όλη τή δημοσιευμένη άρθρογραφία του ποιητή, αλλά και βέβαια, πιθανόν νά άποτελούν μόνο ένα τμήμα του συνολικού δοκιμιακού έργου του (όπως πιθανώς δείχνει ή δημοσίευση στο *Έν λευκό* μάλλον περισσότερων άδημοσιευτων μέχρι τότε κειμένων άπ' ό,τι στα *Άνοιχτά χαρτιά*). Στην περίπτωση αυτή, άσφαλώς μία μελλοντική έκδοση άπάντων τών εύρισκομένων του ποιητή θά έλυνε κάποια προβλήματα, ιδιαίτερα μάλιστα άν μιά τέτοια ύποθετική έκδοση περιελάμβανε και τήν άναδημοσίευση τών πρωτότυπων κειμένων ή τουλάχιστον τμημάτων τους, σε περιπτώσεις πού αυτό μπορεί νά κρίνεται άπαραίτητο, όπως έξηγώ πιό κάτω. Όσο όμως μία τέτοια έκδοση δέν υπάρχει ό αναγνώστης δέν είναι άσφαλώς ύποχρεωμένος νά περιορίζεται μόνο στα *Άνοιχτά χαρτιά* και τό *Έν λευκό* —όπωςδήποτε, πρέπει νά τονισθεί, ή πρόθεση του ποιητή δέν ήταν νά περιορίσει αλλά νά διευκολύνει τήν έρευνα, όπως ό ίδιος υπέδειξε και έπραξε επανειλημμένα. Ό αναγνώστης / έρευνητής μπορεί βέβαια νά προστρέξει και σε άλλες διαθέσιμες πηγές, όπως έξάλλου γίνεται άναγκαστικά στην περίπτωση τών συνεντεύξεων του ποιητή, πού παραμένουν διασκορπισμένες σε περιοδικά και έφημερίδες και δέν έχουν άκόμη συγκεντρωθεί σε κάποιον τόμο, πού θά μπορούσε ίσως και αυτός νά άποτελέσει κάποτε τμήμα τών άπάντων του. Ειδικά στην τελευταία περίπτωση, ωστόσο, ή ευθύνη ενός τέτοιου έγχειρίματος θά είναι ιδιαίτερα μεγάλη, καθώς στις συνεντεύξεις θά πρέπει νά ληφθεί ύπόψη και ή πιθανή παρεμβολή του συνεντευξιαστή και, άναμφίβολα, όχι μόνο αυτή αλλά και άλλοι, κυρίως έκδοτικοί, παράγοντες πού δέν είναι έδώ ό χώρος νά παρουσιαστούν. Θά πρέπει επίσης νά έπισημανθεί και νά τονισθεί με τήν ευκαιρία αυτή ή άνάγκη νά συγκεντρωθούν, ίσως σε έναν ιδιαίτερο τόμο, τὰ όλωσδιόλου ξεχασμένα σε διάφορα περιοδικά έντυπα κριτικά κείμενα για τήν τέχνη πού έγραφε και δημοσίευε ό ποιητής ήδη

άπό τό 1936 (χρονιά πού εμφανίζεται και τό πρώτο του δοκίμιο - κριτική, αυτό για τήν ποίηση του Πώλ Έλυάρ) ως και τή δεκαετία του '80. Ό Έλύτης άποτελεί για τὰ ελληνικά δεδομένα μοναδική περίπτωση ποιητή - θεωρητικού τής ποίησης - κριτικού / θεωρητικού τής τέχνης και δέν πρέπει νά άγνοείται αυτή ή τόσο ουσιαστική πλευρά του έργου του.* Βέβαια, και ή επιμελημένη έκδοση τών κειμένων του για τήν τέχνη άποτελεί έξαιρετικά δύσκολο και υπεύθυνο καθήκον, γιατί άπαιτεί όχι μόνο τή γνώση του θεωρητικού και ποιητικού έργου του, αλλά και τήν εις βάθος γνώση και κατανόηση τής μοντέρνας τέχνης.

Τό δεύτερο μεθοδολογικό ζήτημα τίθεται σε σχέση κυρίως με τὰ *Άνοιχτά χαρτιά*, και σ' αυτό θά έστιάσουμε τήν προσοχή μας έδώ: μέχρι σήμερα, φιλολογικές και άλλες κριτικές μελέτες για τόν Έλύτη παραπέμπουν είτε στα *Άνοιχτά χαρτιά*, και μόνον, είτε —έξαιρετικά σπάνια και συνήθως σε περιπτώσεις πού μιά μελέτη δημοσιεύθηκε πριν άπό τήν έκδοση τών *Άνοιχτών χαρτιών*— μόνο σε όρισμένα άπό τὰ πρωτότυπα άρθρα έξ ών ό τόμος αυτός συντετέθη. Όστόσο, ή παράλληλη και λεπτομερής εξέταση τών

* Ή συστηματική μελέτη τών κειμένων αυτών εντάσσεται στα πλαίσια τής έρευνας πού πραγματοποιεί ή συγγραφέας.

δοκιμίων του τόμου αυτού και των πρωτότυπων κειμένων, όπως αυτά δημοσιεύθηκαν σε διάφορα περιοδικά, μπορεί να παρουσιάσει ενδιαφέροντα στοιχεία. Όρισμένες επισημάνσεις θά ήταν ενδεικτικές των διαφοροποιήσεων που υπάρχουν, σε πολλές περιπτώσεις, ανάμεσα στα πρωτότυπα άρθρα και την τελική μορφή στην οποία αυτά δημοσιεύονται στα *Άνοιχτά χαρτιά*.

Οι διαφοροποιήσεις αυτές σε ορισμένες περιπτώσεις είναι σημαντικές και σε άλλες λιγότερο. Πρόκειται είτε για αναμενόμενες και μικρού, εξάλλου, ενδιαφέροντος αλλαγές (συνήθως λεξιλογικές, μορφολογικές ή συντακτικές —αλλαγές στην ορθογραφία, τη στίξη ή τη σύνταξη) είτε για σημαντικές τροποποιήσεις ή και παραλείψεις αποσπασμάτων ή λεπτομερειών (ενώ αντίθετως, δέ γίνονται, κατά κανόνα, προσθέσεις νέων). Αυτό το δεύτερο είδος μεταβολών παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον γιατί δεν προσφέρει μόνο πληροφορίες για τη μέθοδο με την οποία ο Έλύτης επιμελήθηκε την έκδοση των *Άνοιχτών χαρτιών* αλλά, πράγμα πού σημαντικό, παρέχει και αξιολογικό υλικό για την εξέλιξη των ιδεών του όπως και για τις απόψεις του για θέματα πού θίγει ελάχιστα ή καθόλου πιά στα *Άνοιχτά χαρτιά*.

Μία συστηματική καταγραφή τέτοιων μεταβολών δείχνει πώς αυτό πού άλλαξε μπορεί να είναι, κατ' αρχήν, ο τόνος και τό ύφος με τό όποιο αντιμετωπίζονται πρόσωπα ή καταστάσεις σε διαφορετικές χρονικές περιόδους. Έτσι, για παράδειγμα, έχει μετριασθεί ο όξύς τόνος του άρθρου «Οι κίνδυνοι της ημιμάθειας» με τό όποιο ο Έλύτης απευθυνόταν τό 1938 στους πολέμιους του υπερρεαλισμού στην Ελλάδα, ξεσηκώνοντας από μέρους τους θύελλα διαμαρτυριών εναντίον του. Προφανώς για εννόητους λόγους, τό κείμενο αυτό δεν περιέχει πιά, στή μορφή πού δημοσιεύεται στα *Άνοιχτά χαρτιά*, αρκετές δραμύτατες εκφράσεις πού μπορεί κανείς να συναντήσει στό πρωτότυπο άρθρο και πού δείχνουν πώς ο ποιητής δεν ήταν πάντοτε τόσο ελάχιστα αυθόρμητος, δηλαδή συγκρατημένος (ή «συντηρητικός»), όσο τά *Άνοιχτά χαρτιά* (αλλά και ή κριτική) μπορεί να τόν παρουσιάζουν και για τήν εποχή εκείνη. Εξάλλου, υπάρχουν λίγες αλλά αξιοσημείωτες αναφορές και σχόλια για προσωπικότητες όπως ο Περικλής Γιαννόπουλος και ο Ίων Δραγούμης σε πρωτότυπα άρθρα πού δημοσιεύθηκαν μέχρι τό τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου πού παραλείπονται στα *Άνοιχτά χαρτιά*. Οι μόνες, μάλλον λιτές αναφορές στίς μορφές αυτές γίνονται στα *Άνοιχτά χαρτιά* στό δοκίμιο «Τό χρονικό μιάς δεκαετίας», πού γράφτηκε στή δεκαετία του '60 και, εκτός από ένα μικρό τμήμα του, εμφανίστηκε για πρώτη φορά στόν τόμο αυτόν. Αντίθετως, τά πρώιμα —και κατόπιν παραλειπόμενα— σχόλια του Έλύτη γι' αυτούς αποτελούν ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα για τήν *περιφρέουσα ατμοσφαιρά* τής εποχής κατά τήν όποια εκφράστηκαν (βλ., για παράδειγμα, τά πρωτότυπα κείμενα των άρθρων «Απολογισμός και νέο ξεκίνημα» και «Η σύγχρονη ελληνική τέχνη και ο ζωγράφος Ν. Χατζηκυριάκος - Γκίκας», δημοσιευμένα τό 1945 και τό 1947 αντίστοιχως). Ασφαλώς ελάχιστα ενδιαφέρον έδω παρουσιάζει ή πρόδηλη αποδοχή των ιδεών τους, ή όποια εξάλλου αφήνεται να διαφανεί και στα *Άνοιχτά χαρτιά*. Θά πρέπει μάλιστα ιδιαίτερος να τονισθεί, ειδικά για τήν περίπτωση αυτή και

για να αποφευχθούν τυχόν παρανοήσεις ή παραδρομές, πώς ή μελέτη των παραλειφθέντων σχολίων για τόν Δραγούμη ή τόν Γιαννόπουλο δείχνει πώς αυτά δεν μαρτυρούν μιά διαφορετική από αυτή πού γνωρίζουμε ιδεολογική τοποθέτηση του Έλύτη. Κατά τή γνώμη μας, τά σχόλια του αυτά δια φωτίζουν περισσότερο τόν κοινωνικοπολιτικό αναδρασμό τής εποχής κατά τήν όποια εκφράστηκαν και πολύ λιγότερο τή δική του πολιτική ή ιδεολογική στάση, ή όποια εξάλλου παρέμεινε απαρέγκλιτα σταθερή και συνεπής στα εξήντα χρόνια τής συγγραφικής του δράσης. Μεγάλη προσοχή λοιπόν απαιτεί ή προσέγγισή τους, και όπωσδήποτε χρειάζεται ο αναγνώστης / κριτικός να μείνει μακριά από τήν προοπτική τής εύκολης πολιτικής, πράγμα πού δυστυχώς συχνά δεν συμβαίνει.

Υπάρχουν ακόμη στα πρωτότυπα άρθρα του ποιητή αποσπάσματα στα όποια επεξηγούνται συχνά οι απόψεις του με αναφορές σε διβλιογραφικά στοιχεία ή ακόμη και σε άλλους Έλληνες ή ξένους ποιητές. Στην πρώτη περίπτωση, εξετάζοντας, παραδείγματος χάριν, τή διβλιογραφία για τόν ποιητή Πάω Έλυάρ ή για τόν υπερρεαλισμό, χρήσιμες πληροφορίες μπορεί να αποκομίσει ο αναγνώστης για τήν ευρύτητα και τό βάθος των θεωρητικών αναζητήσεων του Έλύτη. Αλλά και πληροφορίες πού δεν υπάρχουν πιά στα *Άνοιχτά χαρτιά* για άλλους ποιητές είναι ιδιαίτερα πολύτιμες, και σε ορισμένες περιπτώσεις παρουσιάζουν ειδικό ενδιαφέρον.

Για παράδειγμα, εξαιρετική σπουδαιότητα παρουσιάζουν μερικά μικρής έκτασης αλλά μεγάλης σαφήνειας σχόλια του Έλύτη για τόν όμοτεχνό του Καβάφη, σε ύποσημειώσεις πού δεν περιλαμβάνονται στόν πρώτο τόμο των δοκιμίων του. Έτσι, στό κείμενο «Άνοιχτά χαρτιά Τ.Τ.Τ. 1935», πού δημοσιεύθηκε τό 1944, ο Έλύτης διατείνεται πώς ο Καβάφης «και σάν αντίληψη, και σάν επιδίωξη και σάν αποτέλεσμα βρίσκεται στους αντίποδες μας» (ο πληθυντικός έδω είναι του συγγραφέως), ενώ στό πρωτότυπο δοκίμιο του 1946 για τόν Κάλβο συμπληρώνει διευκρινίζοντας τά εξής:

«ο Καβάφης είναι μέγάλος ποιητής (όμως) εργάστηκε αντίθετα έντελώς με τίς επιδιώξεις και τίς τάσεις του σημερινού λυρισμού (...). Στο έργο του Καβάφη λείπει πρώτα - πρώτα ή εικόνα πού γεννιέται από τή σύγκρουση δύο πραγματικών καταστάσεων και τή συνένωσή τους σ' ένα επίπεδο ανώτερο. Λείπει έπειτα ή αίσθηση τής φύσης ολοκληρωτικά. Τό μόνο ίσως πού θά μπορούσε κανείς να ύποστηρίξει μαζί με τόν Γ. Θεοτοκά, είναι ότι ο Καβάφης έσπασε τό κλουβί και άπελευθέρωσε τό πουλί», και παρακάτω, «άπ' τόν Καβάφη δέ λείπει ή φαντασία όπως οι περισσότεροι νομίζουν. Αλλά ή φαντασία του αντί να είναι άμεση ως προς τή μυθοποίηση των κοσμικών στοιχείων, και κινητική ώστε σε κάθε στιγμή να τινάζει λυρικές στίβες, άκολουθεί άλλο δρόμο, δημιουργεί μιά πάγια και μοναδική άτμόσφαιρα, όπου κινεί τά έργα και τίς ημέρες των ήρώων της. Όπως και ο Eliot έτσι κι ο Καβάφης, μυθοποιεί τό ιστορικό παρελθόν και τοποθετεί μέσα του τίς σύγχρονες άνάλογες συναισθηματικές του καταστάσεις».

Έξισου μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει και τό περιεχόμενο μιάς ύποσημείωσης για τόν Σικελιανό πού υπάρχει

μόνο στο πρωτότυπο κείμενο του άρθρου «'Απολογισμός και νέο ξεκίνημα». Έδώ ο Έλύτης παρατηρεί πώς η «θεοκρατική αντίληψη» του μεγαλύτερου του σε ηλικία ποιητή «γιά τή Δύση και τόν προορισμό του ποιητή, στέκεται ανάμεσά (τους) σάν ένα ανυπέροβλητο εμπόδιο. 'Η κατάχρηση τής αναφοράς του σε σύμβολα μυθολογικά πού μόνο χάρη στή ζωντανία τής δικής του φύσης καταφέρνουν νά μη γίνουν ροσιφίς κλασσικοφιλολογικά επίσης».

Δέ σχολιάζουμε τά σημαντικά αυτά, πιστεύουμε, σχόλια του Έλύτη γιά τόν Καβάφη και τόν Σικελιανό, καθώς αυτά παρουσιάζονται έδω μόνον ένδεικτικά, γιά νά φανεί ή αξία τών πρωτότυπων άρθρων του ποιητή. Όπως φαίνεται, σε αρκετές περιπτώσεις, και ιδιαίτερα γιά τίς υποσημειώσεις τους —οί όποιες δέν έχουν προσεχθεί από τήν κριτική ώς σήμερα—, θά έπρεπε νά άνοιγονται κι αυτά δίπλα σιά 'Ανοιχτά χαρτιά, μιά πού τά συμπληρώνουν και συντελούν στή συγκρότηση μιάς πιό ολοκληρωμένης άποψης γιά τή σκέψη του ποιητή.

'Η παράλειψη τών υποσημειώσεων πού συνοδεύουν τά κείμενα τών πρωτότυπων άρθρων είναι συστηματική. Οί υποσημειώσεις αυτές συνήθως διαγράφονται έντελώς και μόνο σπάνια ένσωματώνονται στο κυρίως κείμενο στήν έκδοση τών 'Ανοιχτών χαρτιών. 'Ιδιαίτερη βαρύτητα γιά τίς κριτικές σπουδές του έργου του Έλύτη παρουσιάζει ή παράλειψη μιάς υποσημείωσης στήν όποία φαίνεται καθαρά πώς ό ποιητής γνώριζε και είχε μελετήσει τό έργο του Γκαστόν Μπασελάρ (Gaston Bachelard) ήδη στίς άρχές τής δεκαετίας του '40. 'Η υποσημείωση αυτή εμφανίζεται στο κείμενο «'Ανοιχτά χαρτιά Τ.Τ.Τ. 1935» του 1944. Σύμφωνα λοιπόν μέ τόν Έλύτη:

«'Ο Γκαστόν Μπασελάρ, καθηγητής στο Πανεπιστήμιο τής Dijon, έδειξε μιά θαυμαστή κατανόηση τών μυστικών τής μοντέρνας Λυρσοσοφίας και τό έργο του επάνω στον Lautréamont (...) δείχνει τό διεισδυτικό πνεύμα του σοφού εκείνου επάνω στα τόσο λεπτά προβλήματα. 'Η θεωρία του γιά τήν επίπεδη και παραστατική ποίηση σχετικά μέ τήν Εὐκλείδειο και μή Εὐκλείδειο γεωμετρία πρόσθεσε μιά σημαντικώτατη σελίδα στήν ιστορία τής κριτικής έρμηνείας τών Λυρικών φαινομένων».

Πρόκειται γιά μιά λεπτομέρεια πού, πιστεύουμε, είναι μάλλον αδύνατο ό ποιητής νά θέλησε νά άποσιωπήσει, άφου χωρίς ένδοιασμούς, τήν ίδια περίπου εποχή μέ τήν πρώτη έκδοση τών 'Ανοιχτών χαρτιών, παραδέχτηκε τόν θαυμασμό του γιά τό έργο του Μπασελάρ (βλ. τή συνέντευξή του στον Ivar Ivask, «'Αναλογίες φωτός», 'Οδυσσεύς Έλύτης: Έκλογή 1935-1977, 'Αθήνα: 'Ακμων (1987): 199). 'Η υποσημείωση πού παραθέτουμε έδω διαφωτίζει τή σπουδαιότητα τής σκέψης του Γάλλου φιλοσόφου γιά τή θεωρητική εξέλιξη του Έλύτη και, μαζί μέ άλλες τέτοιες παραλειπόμενες από τά 'Ανοιχτά χαρτιά πληροφορίες, συμβάλλει ουσιαστικά στον προσδιορισμό νέων δάσεων γιά τήν προσέγγιση του έργου του ποιητή, καθώς, γιά παράδειγμα, έπεξηγεί έννοιες όπως ή «πρισματική» και ή «επίπεδη έκφραση», δηλαδή μιά σύλληψη πού αναφέρεται στον πυρήνα τής ποιητικής του Έλύτη.*

Τέλος, αξίζει νά σημειωθεί και έδω πώς υπάρχουν δια-

φοροποιήσεις και στα δείγματα αυτόματης γραφής πού μās έχει προσφέρει ό Έλύτης. 'Ετσι, στα 'Ανοιχτά χαρτιά εμφανίζονται τρία τέτοια ποιήματα πού λείπουν από τό πρωτότυπο κείμενο «'Ανοιχτά χαρτιά Τ.Τ.Τ. 1935», ενώ αντίθετως, σ' αυτό περιλαμβάνονται δέκα (σχετικά μικρά σε έκταση) ποιήματα πού λείπουν από τόν πρώτο τόμο τών δοκιμών του. Μεταξύ αυτών και τό περίφημο «'Η δεσποινίς 'Απριλίου», γιά τό όποιο γίνεται μνεία στα 'Ανοιχτά χαρτιά, και πού μ' αυτό, σάν δείγμα τής απορριφθείσας από τόν ίδιο ποίησης του Έλύτη, θά κλείσουμε τό κείμενό μας γιά τά δοκίμιά του:

Η ΔΕΣΠΟΙΝΙΣ ΑΠΡΙΛΙΟΥ

'Επάνω - κάτω στα πανέρια τών άγγέλων της
Στ' ασύλληπτα σαντάλια τής αύγής της
Μέ τά ροδάκινα στους κόλπους τών εκπλήξεων
Και μέ τούς ήχους στα νερά
'Επάνω - κάτω στα σειρήνια τών όνείρων της
Μ' όλη τή γύμνια στίς όργυιές τών παιγνιδιών της
Σάν σύνθημα χλωρό
'Επάνω - κάτω στους ιριδισμούς τών πέπλων της
Στίς χάντρες τής γενναίας της έπιστροφής.

(«'Ανοιχτά χαρτιά. Τ.Τ.Τ. 1935»
Τά Νέα Γράμματα, χρόνος Ζ,
άρ. 1 (Γενάρης 1944): 35)

* 'Η εξέταση του ζητήματος αυτού άποτελεί μέρος ευρύτερης μελέτης τής κ. Κουτριάνου πού πρόκειται νά δημοσιευθεί σύντομα.

ΑΠΟ ΤΙΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

• *Γιώργος Μαρκόπουλος, Μή σκεπάζεις τό ποτάμι, ποιήματα, εκδόσεις Κέδρος, 1998, σελ. 55.*

Μέχρι τώρα, ή ποίηση του Μαρκόπουλου κολυμπούσε στή μελαγχολία του απογεύματος, σ' ένα παιχνίδι όπου τό ποίημα, σάν μικρό παιδί, όλο βούλιαζε κι όλο άναδυόταν, ποτέ άτρωτο και «ύγιές», πάντα δυσκίνητο και άλλοπαρμένο, μέ μία έμμογή προφανή και δηλούμενη, ήταν ένα ποίημα άγχωτικό, τής συνοικίας, του κενού τής Κυριακής, του άλλου κενού των δρόμων τής Αθήνας, ένα ποίημα άνοιχτό αλλά όχι «πολλά ύποσχόμενο», σάν παιδάκι πρώωρα γερασμένο, δύσκολο στίς σχέσεις του μέ τό ρυθμό και τή σιγουριά των χρωμάτων του τελάρου, έπιρρεπές στίς όσμές και τίς έκκρίσεις τίς ανθρώπινες, ήταν ένα ποίημα καθημερινό.

Στήν καινούργια ποιητική συλλογή του Μαρκόπουλου, τό ποίημα, βουλιαγμένο όριστικά σέ βαλτώδες περιοχές τής μνήμης, διεκδικεί τήν όριστικότητα τής παρουσίας του, κερδίζει τή βεβαίωση τής ύπαρξής του, σ' έναν κόσμο που τό ίδιο άναδιατάσει. Άποσπā, άγκαλιάζει και σφραγίζει τά προηγούμενα, άδέλφια και ξαδέλφια του, τά μαρκάρει μέ άνεξίτηλα σημάδια του ρέοντος χρόνου, περνā τίς διαβάσεις πεζών στο μεσοδιάστημα δύο άλεπάλληλων χρωμάτων, μέ τή σιγουριά τής άποστασιοποίησης από τά καθημερινά δρώμενα, όντας πιά μέσα τους, κομμάτι τους άναπόσπαστο, πτυχή τους άνίατη.

Τό βιβλίο του Μαρκόπουλου, ήδη από τό έξώφυλλο και τόν τίτλο του, κερδίζει ένα πρώτο στοίχημα, γιατί καταφέρει και ξαφνιάζει ταυτόχρονα. Καί συνεχίζει, χωρισμένο κατ' έπίφασιν σέ δύο μέρη, μέ τό πρώτο νά συσσωματώνει τήν έπώδυνη και επικίνδυνη μάζα του διαλόγου μέ τόν Δ.Π. Παπαδίτσα και τό δεύτερο, ως Διαβάσεις πεζών παραδιδόμενο, νά επιβεβαιώνει τίς μή φιλολογικές άφετηρίες του, τήν έδρασή του πέραν του έφήμερου πόνου και των «μικρών λογοτεχνικών θαυμάτων», καταργώντας τό πρόσωπο του ποιητή ή, μάλλον, διαχέοντάς το, και αυτό, μέσα στήν άργόσυρτη άμφιθυμία ενός ταξιδιού στήν Πελοπόννησο, σιδηροδρομικώς, μέ τά περισσότερα σημαντικά πράγματα σιθαγμένα μέσα στά βαγόνια, δηλαδή φέρετρα, άνθρωπους και άνία παρακρουστική, και τά ύπόλοιπα, όπως πολυβολεία και έγκατάλειψη, πιστούς συνοδούς σέ όλη τή διαδρομή.

Δέν ξέρω άν ό Μαρκόπουλος διανύει τήν πιό ώριμη φάση του, σίγουρα όμως δρίσκεται στήν πιό κρίσιμη.

— *Ήταν πρωί βροχερό (έπιστροφή από τήν Τασκένδη). Μπήκε στή μεγάλη αίθουσα που τώρα είχε γίνει καφετερία. Κανείς δέν τόν γνώριζε. Στή γωνία, κάτι παιδιά, μάλλον του σχολείου, χειρονομώντας, άστειεύονταν μεγαλόφωνα. Πήγε προς τό μέρος τής τζαμαρίας που έβλεπε στον κάμπο. Στάθηκε. Τό πανωφόρι του πάλιό και βρεγμένο. Κοίταξε ώρα πολλή και σκέφτηκε τους φίλους, τους σκοτωμένους, τήν άγορά και τό κτήμα. Τό σπίτι τους τό πατρικό, όπως κάποτε πριν από χρόνια μέ κάποιο σύνδε-*

σμο του είχαν μηνύσει, στους άλλους «πουλημένο». Τό έφερε στο νοϋ του και πάλι και θυμήθηκε τά δωμάτια, τό υπερώο, τήν πίσω μάντρα προς τό φαράγγι και τήν ποδιά που βρήκε όταν κατέβηκε κάποιο δράδυ απ' τό βουνό, στήν καρέκλα.

Κομμένα νύχια πάνω της, τό ψαλίδι μισάνοιχτο και ή άδερφή του νά λείπει.

• *Έλσα Λιαροπούλου, Πλήν ενός, διηγήματα, εκδόσεις Ίνδικτος, 1998, σελ. 188.*

Τό γραφόμενο και ενκόλως εκδιδόμενο σήμερα «έλληνικό μυθιστόρημα», στήν πλειονότητά του, μοιάζει σάν μία προσπάθεια νά διευρυνθούν τά όρια του διηγήματος και τής νοβέλας, όσον άφορά τήν έκτασή τους στο τυπωμένο χαρτί. Άποτέλεσμα, μία φλυαρία που έξαντλείται γύρω από τά «προσωπικά» προβλήματα του ήρωα (συνηθέστερα τής ήρωϊδας), οί βαρετές «καταστάσεις» που άνακινώνουν τά άδιέξοδα των «άνθρώπινων σχέσεων», ή άτακτη είσαγωγή μή έπεξεργασμένων θεωρητικών σχημάτων που δίνει μία σοφιστική έπίφαση και, κάπως έτσι, μαζί μέ κάποια άκόμα τεχνάσματα, φθάνουμε στίς διακόσιες πάνω κάτω σελίδες και στήν αίσθηση του άναγνώστη πώς αυτό που διάβασε δέν ήταν ένα συγκροτημένο μυθιστόρημα αλλά μία κάποια περιγραφή, έστω μία «μικρή προσωπική ιστορία», πιθανόν ένδιαφέρουσα, πολλές φορές γραμμένη μέ χάρη, διανθιζόμενη κάπου κάπου μέ ευρήματα, όχι όμως και μυθιστόρημα.

Μέ αυτά τά δεδομένα, τά διηγήματα τής Έλσας Λιαροπούλου θά μπορούσαν νά θεωρηθούν «περιλήψεις μυθιστορημάτων», όσον άφορά τή δόμησή τους, τή πυκνότητά τους, τή σκιαγράφηση των προσώπων, τή μεστή (και πρωτότυπη) θεματική τους. Έπειδή όμως, πρώτα απ' όλα, δέν όργανώνονται γύρω από κάποια σαφή (έστω και ένδιαφέρουσα) «ιδέα», αλλά τό καθένα τους διαθέτει συγκεκριμένο θέμα και σαφώς όρισμένο επίπεδο προσέγγισής του, αυτή ή παρουσίαση θά τά άδικούσε. Ή συγγραφέας φροντίζει νά άκολουθει τους βασικούς κανόνες ενός διηγήματος ή, για νά τό πω άλλιως, τά διηγήματά της είναι αυτόκλητα και δέν χρειάζονται τόν ύπαινιγμό ενός ευρύτερου πλαισίου άναφοράς ή τίς οικίες περιπτώσεις προσώπων, που παρελεύονται σέ κάποιους μικροχώρους εκδιάζοντας άπίθανους συσχετισμούς...

Και τά έξι διηγήματα που συνθέτουν τό βιβλίο άφορούν πρόσωπα ύπαρκτά γύρω μας, έστω και άν δέν πρόκειται για ιδιαίτερα αντιπροσωπευτικές περιπτώσεις. Πρόσωπα που εργάζονται, έχουν οικογένεια, παρούσα ή μακρινή, έχουν καταγωγή, κοινωνικούς στόχους, προσωπικά χαρακτηριστικά, περνάνε απ' τήν εκπαίδευση, απ' τό στρατό, ζούν στήν πόλη ή στο χωριό, μεταναστεύουν, παντρεύονται, χωρίζουν, πεθαίνουν. Μία καθηγήτρια φιλολογίας σέ έλληνικό σχολείο τής Γερμανίας, ένας ταχυδρομικός

διανομόνας, ένας άμετανόητος άριστοτεχνιστής, μιά γυναίκα πού στό τέλος του Μεσοπολέμου περιποιείται φυματικούς, μιά δωδεκάχρονη πού έχει πεθάνει ή μητέρα της, ένας «καραβανάς». Παρ' όλα αυτά, ή συγγραφέας δέν ήθογραφεϊ, αλλά έχοντας τοποθετήσσει τούς ήρωές της στό καθημερινό τους περιβάλλον, τούς ώθει, σιγά σιγά, σέ καταστάσεις άκραίες, άν και έν τέλει συμβατές μέ τό καθένα από τά πρόσωπα.

Τό μεγάλο προτέρημα τών διηγημάτων είναι πώς εμπλέκονται άριστοτεχνικά σέ ζητήματα σοβαρότατα και άκανθώδη, όπως για παράδειγμα ή κληρονομιά του ναζισμού στή σημερινή γερμανική κοινωνία, στό πρώτο και κατά τή γνώμη μου καλύτερο διήγημα του τόμου, όπου παρακολουθεί ένα ήλικιωμένο μέσο γερμανικό ζευγάρι, παρόν και συμμετοχο μέ έναν «μέσο» τρόπο στά χρόνια εκείνα, μέ τή ματιά της σαραντάρας έλληνίδας δασκάλας πού νοικιάζει ένα δωμάτιο στό σπίτι τους. Χωρίς νά φορτώνει τό διήγημα μέ δυσδιάστατα φορτία, «άναλύσεις» κοινωνιολογικού ή ψυχολογικού τύπου, χωρίς νά δλισθαίνει σέ «άνετες» και «μεταμοντέρνες» κορώνες ή εύκολες και άνώδυνες (έν τέλει ιδιαίτερα επικίνδυνες) μικρές άναθεωρήσεις, δίνει μιά πειστική έκδοχή του μέσου γερμανικού ζευγαριού πού έζησε τό ναζισμό αλλά και της όπτικής μέ τήν όποία τό βλέπει ή συμπατριώτισσά μας πού διαμορφώθηκε στή Μεταπολίτευση.

Στό βιβλίο άπουσιάζει κάθε στοιχείο για τή συγγραφέα, όσον άφορ ά προηγούμενη έργασία της, τίς σπουδές της, τά του δίου της, άπουσιάζει και ή φωτογραφική «ύποστήριξη» τών συγγραφικών της φιλοδοξιών: τό βιβλίο άφιερώνεται, άπλά και σεμνά, σέ ένα σύγχρονο ποιητή και αυτό είναι τό μοναδικό σημείο έξωκειμενικής άναφορής του. Μά ή πειστικότητα του λόγου της ένισχύεται και άναπόφευκτα όδηγεί στίς συγκρίσεις πού προανέφερα και άπό τό γεγονός πώς ή «ταυτότητα» της συγγραφέως προκύπτει άρκετά σαφής μέσα στα ίδια τά κείμενα. Χωρίς νά προβάλλει τίποτα ιδιαίτερο, σάν νά της «ξεφεύγουν», εισέρχονται ύπαινικτικά, τυχαία, στιγμιαία, πληροφορίες πού μάς επιτρέπουν νά διαμορφώσουμε σιγά-σιγά, πάντα σέ δεύτερο ή μάλλον τρίτο πλάνο, τήν εικόνα της συγγραφέως, δηλαδή τήν «πατρότητα» της ματιάς της, πράγμα πού διευκολύνει τήν ταύτιση της μέσης έλληνίδας πού διαβάσει λογοτεχνία. Η ταύτιση όμως δέν χρησιμοποιείται για νά κολακευθούν οι άναγνώστες, για νά νιώσουν πιό οικεία, δηλαδή για νά άναπαραχθούν ως έχουν, «δικαιώνοντας» τά χαρακτηριστικά τους γνωρίσματα, αλλά για νά όδηγηθούν συνηθισμένοι άνθρωποι μπροστά σέ προβλήματα ύπαρκτά και καθημερινά παρόντα. Τά διηγήματα δίνουν τή δυνατότητα στον άναγνώστη νά μετέχει στήν ούσία αυτών τών προβλημάτων και όχι στή «λύση» τους ή τή «βίωση» τους. Και έδώ κερδίζει ένα ακόμα στοιχείο: τό «θέμα» της γραφής δέν άγγίζεται καθόλου —ή έθισμένη στα «μυθιστορήματα» άναγνώστρια έχει τή δυνατότητα νά τά δει έτσι τά πράγματα διαβάζοντας τό βιβλίο, αλλά όχι και νά παίξουμε μέ τή φαντασίωση της πώς μπορεί και νά γράψει... Άλλωστε, τό άπότομο κλείσιμο τών περισσότερων διηγημάτων τό ύπενθυμίζει, αφήνοντας όμως στον άναγνώστη τό χώρο και τήν ώθηση νά συνεχίσει νά σκέφτεται. Δέν είναι λίγο, διαβάζοντας ένα διήγημα και κρα-

τώντας ένα βιβλίο άνοιχτό, νά μή θέλεις νά περάσεις άμέσως στό έπόμενο...

Κώστας Βούλαρης

• ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ

- Νίκος Πρασάς, *Οί ώδές τών χρωμάτων*, ποιήματα, έκδόσεις Δωδώνη, Άθήνα-Γιάννινα 1998, τ.Α. σελ. 27, τ.Β. σελ. 27.
- Μαρία Στεφανοπούλου, *Τό ταξίδι τών ψυχών*, νουβέλες, έκδ. Άρμός, Άθήνα 1998, σελ. 272.
- Γιάννης Πουντουράκης, *Ο Λαδύρινθος μιās κραυγής*, ποιήματα, έκδ. Γαβριηλίδης, Άθήνα 1998, σελ. 66.
- Βέρα Δερνέζη, *Γή γυναίκας*, ποιήματα, έκδ. Γαβριηλίδης, Άθήνα 1998, σελ. 69.
- Γιάννης Γαϊτάνος, *Στήν καρδιά της σιωπής*, μυθιστόρημα, έκδ. Φυτράκη, Άθήνα 1998, σελ. 298.
- Χριστόφορος Διακουλάκης, *Ο άπέναντι καθρέφτης*, μυθιστόρημα, έκδ. Γαβριηλίδης, Άθήνα 1998, σελ. 100.
- Όλύμπιος Δαφέρμος, *Μαθητεία δ'*, ποιήματα, έκδ. Γαβριηλίδης, Άθήνα 1998, σελ. 55.
- Άθανάσιος Άλεξανδρίδης, *Κατασκήνωμα*, ποιήματα, έκδ. Γαβριηλίδης, Άθήνα 1998, σελ. 29.
- Χρήστος Ε. Κατσιγιάννης, *Ως έν παρόδω...*, ποιήματα, έκδ. Περγαμνή, Άθήνα 1999, σελ. 132.

• ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

- Παντελής Μπασάκος, *Επιχείρημα και κρίση*, έκδ. Νήσος, Άθήνα 1999, σελ. 147.
- Ray Monk, *Λούντβιχ Βιγκενστάιν. Τό χρέος της μεγαλοφυΐας*, έκδ. Scripta, Άθήνα 1999, σελ. 677.

• ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

- Γρηγόρης Λάζος, *Τό πρόβλημα της ποιητικής έρευνας στίς κοινωνικές έπιστήμες. Θεωρία και πράξη*, έκδ. Παπαζήση, Άθήνα 1998, σελ. 581.

• ΙΣΤΟΡΙΑ - ΠΟΛΙΤΙΚΗ - ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

- Γιώργος Καφταντζής, *Τό ναζιστικό στρατόπεδο Παύλου Μελά Θεσσαλονίκης, 1941-1944*, έκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1999, σελ. 454.
- Διονύσης Μαρκαντωνάτος, *Άναφορά στον Παναγούλη*, έκδ. Παπαζήση, Άθήνα 1998, σελ. 123.
- Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, *Η έξουσία ως λαός και ως έθνος. Περιπέτειες σημασιών*, έκδ. Θεμέλιο, Άθήνα 1999, σελ. 602.